www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

Mutual Observations Regarding Turks and Arabs in Ibn Battuta's "Rihlatu İbn Battûta" and Director Ali Bey's "Travel Journal"

İbni Battuta'nın "Rıhletü İbn Battûta" ve Direktör Âli Bey'in "Seyahat Jurnali"nde Türkler ve Araplar Hakkında Karşılıklı Mülahazalar

Emir Ali Şahin*

Abstract: The content of texts penned by writers from within a nation reveals the degree of closeness or distance between nations. Artists stand at the forefront of those who possess national sensibility and memory; they define the substance of a society's lived experiences, thoughts, feelings, and attitudes toward the outside world across past, future, and present contexts. Artists possess faculties, intellect, and attributes that distinguish them from the ordinary person in terms of hearing, seeing, and feeling; consequently, their observations and analyses are more compelling and impactful on the reader. The innate human curiosity to discover environments beyond one's own and to learn about distant lands manifests as an intense passion in Ibn Battuta of Tangier, the author of **Rihlat Ibn Battuta**. Pursuing his passions and dreams, he spent more than a quarter of a century of his life traveling. Embarking on a journey from his hometown of Tangier (Morocco) in the fourteenth century to perform the Hajj, he traversed Muslim lands ranging from Anatolia to the remote corners of Turkestan and recorded unique insights into Turkish culture in his travelogue, **Rihlat Ibn Battuta**. Similarly, in Turkish literature, various texts concerning Arabs have been written across different genres from the past to the present. One such writer is Direktör Âli Bey. Âli Bey began a journey in Istanbul in 1885 that took him as far as India, eventually returning to Istanbul to conclude the trip. He compiled his experiences, observations, and impressions from this journey in his work titled **Seyahat Jurnali** (Travel Journal). Since the majority of the regions along his outbound and return routes were inhabited by Arabs, he captured significant anecdotes about them. An attempt will be made to examine and evaluate the observations regarding Turks and Arabs found in the works of the aforementioned authors under specific headings.

Keywords: Turkish, Arab, Ibn Battuta, Direktör Âli Bey, Travel, Culture.

Öz: Ulusların birbirine yakınlıklarını veya uzaklığını, içlerinden çıkan ediplerin kaleme aldıkları metinlerdeki içerikler gösterir. Toplum bünyesinde yaşanılan, düşünülen, hissedilen ve dış dünyaya karşı alınan tavrın geçmiş, gelecek ve hâlihazır bağlamındaki muhtevasını belirleyen, ulusal duyarlılığa ve hafızaya sahip olan kişilerin başında sanatkârlar gelir. Sanatkâr, duyma, görme, hissetme yönüyle sıradan

* Lecturer, Dr. Emir Abdelkader University of Islamic Sciences, Department of Turkish Language and Culture
Okutman Dr., Emir Abdülkadir İslamî Bilimler Üniversitesi, Türk Dili ve Kültürü Bölümü
ORCİD https://orcid.org/0000-0002-4886-1024
emiralisahin4673@gmail.com

Cite as/ Atıf: Şahin, E.A. (2026). Mutual observations regarding Turks and Arabs in Ibn Battuta's "rihlatu İbn Battûta" and Director Ali Bey's "travel journal" / İbni Battuta'nın "rıhletü İbn Battûta" ve Direktör Âli Bey'in "seyahat jurnali"nde Türkler ve Araplar hakkında karşılıklı mülahazalar *Turkish Studies-Language and Literature*, *21*(Ö1), 2975-3049. [Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Mahmut Özer]. Ankara Bilim University Publications. https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.95251
Received/Geliş: 03 July/Temmuz 2026
Accepted/Kabul: 15 September/Eylül 2026
Published/Yayın: 20 September/Eylül 2026
Checked by plagiarism software

insandan farklı yeti, zekâ ve donanıma sahiptir, onların yaptığı gözlemler, analizler daha ilgi çekici ve okuyucu üzerinde etkilidir. İnsanoğlunun doğuşta ukdesinde bulunan muhitinin dışındakileri tanıma, öteleri öğrenme merakı, *Rıhletü İbn Battûta* yazarı Tancalı İbn Battûta'da şiddetli bir tutku mesabesindedir. O, tutkularının, hayallerinin peşinde gidip ömrünün çeyrek yüzyıldan çoğunu seyahat etmekle geçirir. On dördüncü yüzyılda memleketi Tanca'dan(Fas) hacca gitmek için çıktığı yolculukta Müslüman coğrafyalarda özellikle başta Anadolu olmak üzere Türkistan'ın ücra köşelerine kadar gidip yazdığı *Rıhletü İbn Battûta* seyahatnamesinde Türk kültürü hakkında çok özel bilgileri verir. Türk edebiyatında da geçmişten günümüze Araplar hakkında farklı edebî türlerde metinler yazılmıştır. Bu ediplerden biri Direktör Âli Bey'dir. Âli Bey, 1885'te İstanbul'da başlayıp 1888'de Hindistan'a kadar yaptığı yolculuğunu İstanbul'a dönerek tamamlar. Bu yolculukta yaşadıklarını, gözlem ve izlenimlerini *Seyahat Jurnali* adlı eserinde toplar. Yazarın gidiş dönüş güzergâhındaki memleketlerin çoğunu Arapların oluşturmasıyla onlar hakkında çok önemli anekdotlar yakalar. Zikredilen yazarların eserlerinde Türkler ve Araplar hakkındaki mülahazalar belli başlıklar altında incelenip değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk, Arap, İbn Battûta, Direktör Âli Bey, Seyahat, Kültür.

Structured Abstract:

Turks and Arabs, both belonging to the shared sphere of Islamic culture, possess a long and extensive common history. These two peoples have maintained uninterrupted relations first while living within the same borders for a long period, and currently as neighbors. This continuous communion of sentiment and thought shared by these two great nations has not remained confined to the realm of daily life but has also found expression in literary texts. Indeed, the texts of writers who create works in this vein writers who have deeply internalized the emotions and thoughts of their own nations best reveal the closeness or distance, the affection and respect, and the sentiments of friendship or estrangement between nations, as well as the perceptions and reactions of a nation regarding specific situations and events. A writer whose thoughts and feelings are embraced with interest and respect by the majority of the nation stands as a powerful embodiment of that nation's collective sensibility. An artist who embodies these national traits possesses a superior capacity, intellect, and talent for perceiving and feeling the nation's sensitivities; consequently, they hold a "memory" that enables them to determine exactly where and how to stand in the context of past, present, and future when adopting a national stance toward the outside world.

The innate human desire and purpose to learn about and understand the other and distant lands manifests as an intense passion in Ibn Battuta of Tangier, the author of *Rihlat Ibn Battuta*. Transforming the pursuit of his dreams into a passion akin to an undying love, Ibn Battuta spent years traveling a duration comparable to the entire working life of an ordinary person. The Mamluk State in Egypt also known as ad-Dawla al-Turkiyya (The Turkish State), where the language spoken was Turkish and the people were referred to as "Turk" or "Etrak" by surrounding nations marked the traveler's first encounter with Turks and Turkishness during his initial journey from his homeland toward the Holy Lands. Having undertaken multiple voyages, Ibn Battuta recorded his observations and experiences from trips ranging from Anatolia geographically closest to the Arabs to the remote corners of Turkestan; his work, *Rihlat Ibn Battuta*, contains exceptional information regarding Turkishness and Turkish culture. The accounts penned by Ibn Battuta regarding the Turks which possess the quality and texture of a documentary have continued to attract interest without losing their significance since the day they were written, remaining relevant across various fields such as history, literature, geography, sociology, and anthropology, as well as in the realms of culture and the arts. To ensure that the benefits of *Rihlat Ibn Battuta*'s rich content extend beyond a limited readership and are accessible to scholars and artists alike, academic studies have been and will continue to be conducted across diverse disciplines.

Direktör Âli Bey a writer of plays, humorous works, dictionaries, and mythological tales during the Tanzimat era embarked on a journey from Istanbul in 1885 for an official assignment to distant regions like Iraq, far from the center of the Ottoman Empire; he extended his travels as far as India a destination outside his original mandate before returning to Istanbul in 1888. In his work titled *Seyahat Jurnali* (Travel Journal), Âli Bey chronicled his personal experiences, observations, and impressions from this journey, which lasted more than three years. Along both the outward and return routes, he visited places such as Aleppo, Mardin, Siirt, Mosul, and Baghdad where the population was predominantly Arab gathering significant information and capturing unique anecdotes regarding Arab culture, arts, crafts, traditions, and customs.

This study attempts to evaluate under specific headings the observations and reflections concerning Turks and Arabs found in the works of two distinguished authors who hold significant places in their respective cultural and artistic contexts: the authors of *Rihlat Ibn Battuta* and *Seyahat Jurnali*.

Ibn Battuta is the only traveler to have toured Turkic lands extensively and recorded highly detailed, unique information about the Turkic peoples. Evliya Çelebi one of the most renowned authors of travel literature in both Turkish and world literature thanks to the ten-volume travelogue he penned in the seventeenth century documented the places he visited within the borders of the Ottoman Empire. Turkistan constitutes the ancient heartland of the Turkic world and is vastly larger than the Ottoman territories; while Evliya Çelebi wrote about Turkistan based on accounts he heard, he did not travel there personally. In subsequent eras, both Turkish and foreign travelers journeyed to Turkic lands and published accounts of their travels. Yet, in terms of scope, a sincere and authentic perspective on the Turkic peoples, and an objective writing style, none of these works have surpassed the author of "*Rihlat Ibn Battuta*". Ibn Battuta was not an official chronicler; rather than merely crafting a pleasing narrative driven by artistic concerns or personal impressions, he employed a storytelling approach to present specific vignettes of political, economic, and social life often citing the names of actual historical figures for the reader's appreciation. This narrative style

is both engaging and highly convincing. For instance, his accounts regarding the Ahilik an organization that began under state sponsorship but later evolved into a purely civil society movement did more than simply reflect the satisfaction of the Turkic people with the group's activities; they also profoundly and positively influenced other Muslim societies within the author's cultural sphere, particularly the Arabs. The work of Ibn Battuta who described Turks as "people of good character, strength, and courage" (İbn Battûta, 2004, p. 467) should not be allowed to fall into oblivion or gather dust; rather, it ought to be carefully read by the Turkish people and especially by the Turkish art and scientific communities so that its contents are fully understood.

Âli Bey who served as a district governor (mutasarrıf), commissioner, provincial governor (vali), and finally as a director of the Public Debt Administration (Duyûn-u Umûmiye), while also producing translations, adaptations, original plays, travelogues, dictionaries, mythological tales, and Western-style humorous articles for satirical newspapers, and even teaching Turkish diction to stage performers (many of whom belonged to minority communities) was a quintessential intellectual bureaucrat. In the brief preface to his *Seyahat Jurnali* (Travel Journal), Âli Bey explicitly states his aim to share accounts of his own observations (hikâye-i meşhudat) and details regarding the customs and conditions previously unknown to his audience of distant lands like Iraq and certain Indian cities; he was not merely a civil servant fulfilling official duties, but a man whose intellectual depth enabled him to grasp the nuances within the events he witnessed. During the Ottoman Empire's turbulent years, every word spoken about the Arab population by an intellectual from Istanbul while visiting regions where Arabs lived in large numbers carried distinct significance and weight. Fully aware of this, Âli Bey exercised great care regarding sensitivities that might offend the communities he encountered; aside from instances that clearly lent themselves to humor such as the "Minaret Beggary" he observed in Siirt he was as considerate as possible in his observations.

While chronicling his travels, Âli Bey incorporates photographs of distinctive objects and locations such as the "kelek" (raft) that he deemed noteworthy, thereby bequeathing to researchers a work that is modest in physical size yet substantial in content. He seizes upon the humorous elements found in the mundane events of daily life, yet adopts a measured approach: he avoids polemics regarding sensitive issues that might offend Arabs a people deeply attached to their traditions and customs and maintains a dignified narrative style that evaluates matters within their own context. While embodying the gravitas expected of an Istanbulite and the wit derived from familiarity with Western language and culture, he consciously steers clear of the "dandy" "züppe" archetype a figure often criticized by Tanzimat era intellectuals for looking down on the common people and displaying the ostentatious airs of the "nouveau riche". Ultimately, through his writing, he presents a panoramic work that speaks both to his own literary community and to the Arabs, with whom we share so much in common.

Keywords: Turkish, Arab, Ibn Battuta, Direktör Âli Bey, Travel, Culture

الملخص المنظَّم:

يشترك الأتراك والعرب في فضاء الثقافة الإسلامية، ويجمع بينهما تاريخ مشترك طويل وممتد. وقد ظلّت العلاقات بين هذين الشعبين متصلة، إذ عاشا زمنًا طويلًا داخل حدود واحدة، وهما اليوم جارَان. ولم يبقَ هذا التواصل المستمر في المشاعر والأفكار بين الأمتين العظيمتين محصورًا في الحياة اليومية، بل وجد تعبيره في النصوص الأدبية. فنصوص الكتّاب الذين ينتجون أعمالهم في هذا الاتجاه، ممن استبطنوا مشاعر أمتهم وأفكارها استبطانًا عميقًا، هي أصدق ما يكشف عن القرب والبعد بين الأمم، وعن المودة والاحترام، وعن مشاعر الصداقة أو النفور، وعن تصوّرات الأمة وردود أفعالها إزاء مواقف وأحداث بعينها. والكاتب الذي تحتضن غالبيةُ الأمة أفكاره ومشاعره بالاهتمام والاحترام يمثّل تجسيدًا قويًا لحساسية تلك الأمة الجمعية. وللفنان الذي يجسّد هذه السمات القومية قدرةٌ وذكاءٌ وموهبةٌ تفوق المعتاد في إدراك حساسيات الأمة والإحساس بها؛ ومن ثمّ فهو يمتلك «ذاكرة» تمكّنه من أن يحدّد بدقة أين يقف وكيف يقف في سياق الماضي والحاضر والمستقبل حين يتخذ موقفًا قوميًا تجاه العالم الخارجي.

إن الرغبة الإنسانية الفطرية والغاية في التعرّف على الآخر والبلدان البعيدة وفهمهما تتجلّى شغفًا عارمًا لدى ابن بطوطة الطنجي، مؤلف *رحلة ابن بطوطة*. فقد حوّل ابن بطوطة السعيَ وراء أحلامه إلى شغف أشبه بحب لا يخبو، وقضى سنوات في السفر تعادل مدةَ العمرَ المهني الكامل لإنسان عادي. وكانت دولة المماليك في مصر، المعروفة أيضًا بـ«الدولة التركية»، حيث كانت اللغة المتداولة هي التركية وكانت الأمم المجاورة تسمّي أهلها «الترك» أو «الأتراك»، أول لقاء للرحالة بالأتراك والتركية خلال رحلته الأولى من وطنه نحو الأراضي المقدسة. وقد قام ابن بطوطة برحلات متعددة دوّن فيها ملاحظاته وتجاربه، من الأناضول، وهي أقرب المناطق جغرافيًا إلى العرب، إلى أقاصي تركستان؛ ويتضمن كتابه *رحلة ابن بطوطة* معلومات استثنائية عن الترك والثقافة التركية. وما دوّنه ابن بطوطة عن الأتراك، وهو يتسم بجودة التوثيق وملمسه، ظلّ يستقطب الاهتمام دون أن تنقص أهميته منذ يوم كتابته، ولا يزال ذا صلة بحقول شتى كالتاريخ والأدب والجغرافيا وعلم الاجتماع والأنثروبولوجيا، وبمجالات الثقافة والفنون. ولكي تتجاوز فوائد المحتوى الثري لـ*رحلة ابن بطوطة* دائرة القراء المحدودة وتصبح في متناول الباحثين والفنانين على السواء، أُجريت دراسات أكاديمية في تخصصات متنوعة وستستمر.

انطلق المدير علي بك (Direktör Âli Bey)، وهو كاتب مسرحيات وأعمال فكاهية ومعاجم وحكايات أسطورية في عهد التنظيمات، من إسطنبول عام 1885 في مهمة رسمية إلى مناطق بعيدة عن مركز الدولة العثمانية كالعراق، ومدّ رحلته حتى الهند، وهي وجهة خارج نطاق تكليفه الأصلي، ثم عاد إلى إسطنبول عام 1888. وفي كتابه المعنون *Seyahat Jurnali* (يوميات الرحلة) دوّن علي بك تجاربه الشخصية وملاحظاته وانطباعاته عن هذه الرحلة التي استغرقت أكثر من ثلاث سنوات. وعلى طريقي الذهاب والإياب زار أماكن مثل حلب وماردين وسعرد والموصل وبغداد، حيث يغلب العرب على السكان، فجمع معلومات مهمة وسجّل طرائف فريدة عن الثقافة العربية وفنونها وحرفها وتقاليدها وعاداتها.

تحاول هذه الدراسة تقويم الملاحظات والتأملات المتعلقة بالأتراك والعرب، تحت عناوين محددة، في أعمال كاتبين مرموقين لهما مكانة مهمة في سياقيهما الثقافي والفني، هما مؤلفا *رحلة ابن بطوطة* و*Seyahat Jurnali*.

ابن بطوطة هو الرحالة الوحيد الذي جاب الأراضي التركية جولة واسعة ودوّن معلومات فريدة شديدة التفصيل عن الشعوب التركية. أما أوليا جلبي، أحد أشهر مؤلفي أدب الرحلات في الأدب التركي والعالمي بفضل رحلته ذات المجلدات العشرة التي كتبها في القرن السابع عشر، فقد وثّق الأماكن التي زارها داخل حدود الدولة العثمانية. وتركستان هي الموطن الأصلي القديم للعالم التركي وأوسع بكثير من الأراضي العثمانية؛ وقد كتب أوليا جلبي عن تركستان استنادًا إلى ما سمعه من روايات، ولم يسافر إليها بنفسه. وفي العصور اللاحقة سافر رحالة أتراك وأجانب إلى الأراضي التركية ونشروا أخبار رحلاتهم. ومع ذلك فإن أيًّا من هذه الأعمال لم يتفوّق على مؤلف *رحلة ابن بطوطة* من حيث الشمول، والنظرة الصادقة الأصيلة إلى الشعوب التركية، والأسلوب الموضوعي في الكتابة. لم يكن ابن بطوطة مؤرخًا رسميًا؛ فبدلًا من الاكتفاء بصوغ سرد ممتع تحرّكه الهواجس الفنية أو الانطباعات الشخصية، اعتمد أسلوبًا قصصيًا لعرض مشاهد محددة من الحياة السياسية والاقتصادية والاجتماعية، مستشهدًا في الغالب بأسماء شخصيات تاريخية حقيقية ليتبيّن القارئ ذلك. وهذا الأسلوب السردي جذّاب ومقنع في آن. فمثلًا، لم تقتصر رواياته عن الأخية، وهي تنظيم بدأ برعاية الدولة ثم تطوّر إلى حركة مدنية خالصة، على عكس رضا الشعب التركي عن أنشطة الجماعة، بل أثّرت أيضًا تأثيرًا عميقًا وإيجابيًا في المجتمعات الإسلامية الأخرى ضمن فضاء المؤلف الثقافي، ولا سيما العرب. وإن عمل ابن بطوطة، الذي وصف الأتراك بأنهم «ذوو خلق حسن وقوة وشجاعة» (İbn Battûta, 2004, ص 467)، لا ينبغي أن يُترك للنسيان أو يعلوه الغبار؛ بل ينبغي أن يقرأه الشعب التركي، وخصوصًا الأوساط الفنية والعلمية التركية، قراءة متأنية حتى يُفهم محتواه فهمًا كاملًا.

كان علي بك، الذي شغل منصب متصرّف ومفوّض ووالٍ، ثم مدير في إدارة الدين العام العثمانية (Duyûn-u Umûmiye)، وكان في الوقت نفسه يترجم ويقتبس ويؤلف مسرحيات أصلية وأدب رحلات ومعاجم وحكايات أسطورية ومقالات فكاهية على النمط الغربي لصحف ساخرة، بل ودرّس الإلقاء التركي لممثلي المسرح (وكثير منهم من الأقليات)، مثقفًا بيروقراطيًا بامتياز. وفي مقدمة *Seyahat Jurnali* الوجيزة يصرّح علي بك بهدفه: أن يطلع قراءه على حكاية ما شاهده (hikâye-i meşhudat) وعلى تفاصيل العادات والأحوال المجهولة لديهم في بلاد بعيدة كالعراق وبعض المدن الهندية؛ فلم يكن مجرد موظف يؤدي واجبات رسمية، بل رجلًا مكّنه عمقه الفكري من إدراك الفروق الدقيقة في الأحداث التي شهدها. وفي سنوات الدولة العثمانية المضطربة، كان لكل كلمة يقولها مثقف من إسطنبول عن السكان العرب، أثناء زيارته مناطق يقيم فيها العرب بأعداد كبيرة، دلالةٌ ووزنٌ خاصان. وإدراكًا منه لذلك، توخّى علي بك حرصًا شديدًا في ما قد يجرح حساسيات الجماعات التي التقاها؛ وباستثناء المواقف التي تحتمل الفكاهة بوضوح، مثل «التسوّل على المئذنة» (Minaret Beggary) الذي لاحظه في سعرد، كان في ملاحظاته أشدّ ما يكون مراعاةً.

وأثناء تدوين رحلته، يضمّن علي بك صورًا فوتوغرافية لأشياء وأماكن مميزة رآها جديرة بالذكر، كـ«الكلك» (الطوف)، فيترك للباحثين عملًا متواضع الحجم مادةً لكنه غزير المضمون. وهو يلتقط العناصر الفكاهية في أحداث الحياة اليومية العادية، لكنه يتبنى نهجًا متزنًا: فيتجنب المساجلات في القضايا الحساسة التي قد تسيء إلى العرب، وهم شعب شديد التعلق بتقاليده وعاداته، ويحافظ على أسلوب سردي رصين يقيّم الأمور في سياقها الخاص. وبينما يتحلى بالوقار المنتظر من الإسطنبولي والظرف المستمد من الإلمام باللغة والثقافة الغربيتين، يتجنب عمدًا نموذج «الزُّبّي» (züppe)، أي «الدندي»، وهو نموذج انتقده كثيرًا مثقفو عهد التنظيمات لازدرائه عامة الناس وإظهاره مظاهر حديثي النعمة. وفي النهاية يقدّم، من خلال كتابته، عملًا بانوراميًا يخاطب جماعته الأدبية والعرب، الذين تجمعنا بهم قواسم كثيرة.

الكلمات المفتاحية: التركية، العرب، ابن بطوطة، المدير علي بك، الرحلة، الثقافة

Résumé Structuré:

Turcs et Arabes, appartenant tous deux à la sphère commune de la culture islamique, partagent une histoire commune longue et étendue. Ces deux peuples ont entretenu des relations ininterrompues, d'abord en vivant longtemps à l'intérieur des mêmes frontières, puis aujourd'hui en tant que voisins. Cette communion continue de sentiments et de pensées entre ces deux grandes nations ne s'est pas limitée à la vie quotidienne : elle s'est aussi exprimée dans les textes littéraires. En effet, les textes des écrivains qui créent des œuvres dans cette veine, et qui ont profondément intériorisé les émotions et les pensées de leur nation, révèlent le mieux la proximité ou la distance, l'affection et le respect, les sentiments d'amitié ou d'éloignement entre les nations, ainsi que les perceptions et les réactions d'une nation face à des situations et des événements précis. Un écrivain dont la majorité de la nation accueille les pensées et les sentiments avec intérêt et respect incarne puissamment la sensibilité collective de cette nation. L'artiste qui incarne ces traits nationaux possède une capacité, une intelligence et un talent supérieurs pour percevoir et ressentir les sensibilités de la nation ; il détient par conséquent une « mémoire » qui lui permet de déterminer exactement où et comment se positionner, dans le contexte du passé, du présent et de l'avenir, lorsqu'il adopte une posture nationale à l'égard du monde extérieur.

Le désir et le but innés de l'être humain de connaître et de comprendre l'autre et les terres lointaines se manifestent comme une passion intense chez Ibn Battûta de Tanger, auteur de la *Rihla d'Ibn Battûta*. Ayant transformé la poursuite de ses rêves en une passion semblable à un amour inextinguible, Ibn Battûta a voyagé pendant des années, pour une durée comparable à toute la vie active d'une personne ordinaire. L'État mamelouk d'Égypte, également appelé *ad-Dawla al-Turkiyya* (l'« État turc »), où la langue parlée était le turc et dont le peuple était désigné par les nations voisines du nom de « Turcs » ou d'« Etrak », marqua la première rencontre du voyageur avec les Turcs et la turcité lors de son premier voyage, de sa patrie vers les Lieux saints. Ayant entrepris plusieurs voyages, Ibn Battûta consigna ses observations et expériences, de l'Anatolie, géographiquement la plus proche des Arabes, jusqu'aux confins du Turkestan ; son ouvrage, la *Rihla d'Ibn Battûta*, contient des informations exceptionnelles sur la turcité et la culture turque. Les récits qu'Ibn Battûta a consacrés aux Turcs, qui ont la qualité et la texture d'un document, n'ont cessé de susciter l'intérêt sans rien perdre de leur importance depuis le jour de leur rédaction, demeurant pertinents dans des domaines variés tels que l'histoire, la littérature, la géographie, la sociologie et l'anthropologie, ainsi que dans ceux de la culture et des arts. Afin que les bienfaits du riche contenu de la *Rihla d'Ibn Battûta* dépassent un lectorat restreint et soient accessibles aux chercheurs comme aux artistes, des études universitaires ont été et continueront d'être menées dans diverses disciplines.

Direktör Âli Bey, auteur de pièces de théâtre, d'œuvres humoristiques, de dictionnaires et de contes mythologiques à l'époque des Tanzimat, quitta Istanbul en 1885 pour une mission officielle dans des régions éloignées du centre de l'Empire ottoman, comme l'Irak ; il poussa son voyage jusqu'en Inde, destination étrangère à son mandat initial, avant de regagner Istanbul en 1888. Dans son ouvrage intitulé *Seyahat Jurnali* (Journal de voyage), Âli Bey a consigné ses expériences personnelles, ses observations et ses impressions de ce voyage de plus de trois ans. À l'aller comme au retour, il visita des lieux tels qu'Alep, Mardin, Siirt, Mossoul et Bagdad, où la population était majoritairement arabe, recueillant des informations importantes et saisissant des anecdotes singulières sur la culture, les arts, l'artisanat, les traditions et les coutumes arabes.

Cette étude s'attache à évaluer, sous des rubriques précises, les observations et les réflexions concernant les Turcs et les Arabes que l'on trouve dans les œuvres de deux auteurs éminents, qui occupent une place importante dans leurs contextes culturels et artistiques respectifs : les auteurs de la *Rihla d'Ibn Battûta* et du *Seyahat Jurnali*.

Ibn Battûta est le seul voyageur à avoir parcouru en profondeur les terres turques et à avoir consigné des informations uniques et très détaillées sur les peuples turcs. Evliya Çelebi, l'un des auteurs de littérature de voyage les plus célèbres de la littérature turque comme mondiale grâce à son récit en dix volumes rédigé au XVIIe siècle, a documenté les lieux qu'il a visités à l'intérieur des frontières de l'Empire ottoman. Le Turkestan constitue le foyer ancestral du monde turc et est bien plus vaste que les territoires ottomans ; Evliya Çelebi a écrit sur le Turkestan d'après des récits entendus, sans s'y être rendu en personne. À des époques ultérieures, des voyageurs turcs comme étrangers ont parcouru les terres turques et publié le récit de leurs voyages. Pourtant, par l'ampleur, par un regard sincère et authentique sur les peuples turcs et par un style d'écriture objectif, aucune de ces œuvres n'a surpassé l'auteur de la « *Rihla d'Ibn Battûta* ». Ibn Battûta n'était pas un chroniqueur officiel ; plutôt que de se borner à composer un récit agréable guidé par des préoccupations artistiques ou des impressions personnelles, il a recouru à une approche narrative pour présenter des tableaux précis de la vie politique, économique et sociale, en citant souvent, à l'intention du lecteur, les noms de personnages historiques réels. Ce style narratif est à la fois captivant et très convaincant. Ainsi, ses récits sur l'*Ahilik*, organisation née sous le patronage de l'État puis devenue un mouvement purement civil, ne se bornaient pas à refléter la satisfaction du peuple turc à l'égard des activités du groupe ; ils ont aussi exercé une influence profonde et positive sur les autres sociétés musulmanes de la sphère culturelle de l'auteur, en particulier sur les Arabes. L'œuvre d'Ibn Battûta, qui décrivait les Turcs comme des « gens de bon caractère, de force et de courage » (İbn Battûta, 2004, p. 467), ne doit pas tomber dans l'oubli ni prendre la poussière ; elle doit être lue attentivement par le peuple turc, et surtout par les milieux artistiques et scientifiques turcs, afin que son contenu soit pleinement compris.

Âli Bey, qui fut successivement sous-gouverneur de district (*mutasarrıf*), commissaire, gouverneur de province (*vali*), puis directeur de l'Administration de la dette publique (*Duyûn-u Umûmiye*), tout en produisant des traductions, des adaptations, des pièces originales, des récits de voyage, des dictionnaires, des contes mythologiques et des articles humoristiques de style occidental pour des journaux satiriques, et en enseignant même la diction turque aux acteurs de théâtre (dont beaucoup appartenaient à des minorités), était un parfait intellectuel-bureaucrate. Dans la brève préface de son *Seyahat Jurnali* (Journal de voyage), Âli

Bey énonce explicitement son intention de partager le récit de ses propres observations (*hikâye-i meşhudat*) et des détails sur les coutumes et les conditions, jusque-là inconnues de son public, de terres lointaines comme l'Irak et certaines villes indiennes ; il n'était pas un simple fonctionnaire accomplissant des tâches officielles, mais un homme dont la profondeur intellectuelle lui permettait de saisir les nuances des événements dont il était témoin. Durant les années tourmentées de l'Empire ottoman, chaque mot prononcé sur la population arabe par un intellectuel d'Istanbul visitant des régions où vivaient de nombreux Arabes avait une signification et un poids particuliers. Pleinement conscient de cela, Âli Bey a pris grand soin des sensibilités susceptibles de heurter les communautés rencontrées ; hormis les situations qui se prêtaient manifestement à l'humour, comme la « mendicité du minaret » (*Minaret Beggary*) observée à Siirt, il s'est montré aussi prévenant que possible dans ses observations.

Tout en relatant ses voyages, Âli Bey y insère des photographies d'objets et de lieux singuliers, tels que le « *kelek* » (radeau) qu'il jugeait remarquable, léguant ainsi aux chercheurs un ouvrage modeste par la taille mais substantiel par le contenu. Il saisit les éléments humoristiques des événements ordinaires de la vie quotidienne, mais adopte une approche mesurée : il évite les polémiques sur les questions sensibles susceptibles de heurter les Arabes, peuple profondément attaché à ses traditions et à ses coutumes, et maintient un style narratif digne qui apprécie les choses dans leur propre contexte. Tout en incarnant la gravité attendue d'un Stambouliote et l'esprit issu de la familiarité avec la langue et la culture occidentales, il se tient délibérément à l'écart de l'archétype du « dandy » (*züppe*), figure souvent critiquée par les intellectuels des Tanzimat pour son mépris du peuple et ses airs ostentatoires de nouveau riche. En définitive, par son écriture, il offre une œuvre panoramique qui s'adresse à la fois à sa propre communauté littéraire et aux Arabes, avec lesquels nous avons tant en commun.

Mots-clés: turc, arabe, Ibn Battûta, Direktör Âli Bey, voyage, culture

Resumen Estructurado:

Turcos y árabes, pertenecientes ambos a la esfera compartida de la cultura islámica, poseen una historia común larga y extensa. Estos dos pueblos han mantenido relaciones ininterrumpidas, primero al convivir durante mucho tiempo dentro de las mismas fronteras y, en la actualidad, como vecinos. Esta continua comunión de sentimientos y pensamiento entre ambas grandes naciones no se ha limitado al ámbito de la vida cotidiana, sino que también ha hallado expresión en los textos literarios. En efecto, los textos de los escritores que crean obras en esta línea, y que han interiorizado profundamente las emociones y los pensamientos de su propia nación, son los que mejor revelan la cercanía o la distancia, el afecto y el respeto, los sentimientos de amistad o de extrañamiento entre las naciones, así como las percepciones y reacciones de una nación ante situaciones y acontecimientos concretos. Un escritor cuyos pensamientos y sentimientos son acogidos con interés y respeto por la mayoría de la nación se erige en poderosa encarnación de la sensibilidad colectiva de esa nación. Un artista que encarna estos rasgos nacionales posee una capacidad, una inteligencia y un talento superiores para percibir y sentir las sensibilidades de la nación; en consecuencia, tiene una «memoria» que le permite determinar con exactitud dónde y cómo situarse, en el contexto del pasado, el presente y el futuro, al adoptar una postura nacional frente al mundo exterior.

El deseo y el propósito innatos del ser humano de conocer y comprender al otro y las tierras lejanas se manifiestan como una pasión intensa en Ibn Battuta de Tánger, autor de la *Rihla de Ibn Battuta*. Al convertir la búsqueda de sus sueños en una pasión semejante a un amor imperecedero, Ibn Battuta pasó años viajando, durante un tiempo comparable a toda la vida laboral de una persona corriente. El Estado mameluco de Egipto, conocido también como *ad-Dawla al-Turkiyya* (el «Estado turco»), donde la lengua hablada era el turco y cuyo pueblo era llamado «turcos» o «Etrak» por las naciones circundantes, supuso el primer encuentro del viajero con los turcos y lo turco durante su viaje inicial desde su tierra natal hacia los Santos Lugares. Tras emprender varios viajes, Ibn Battuta registró sus observaciones y experiencias desde Anatolia, geográficamente la región más cercana a los árabes, hasta los confines de Turquestán; su obra, la *Rihla de Ibn Battuta*, contiene información excepcional sobre lo turco y la cultura turca. Los relatos de Ibn Battuta sobre los turcos, que poseen la calidad y la textura de un documento, han seguido suscitando interés sin perder importancia desde el día en que se escribieron, y mantienen su vigencia en campos diversos como la historia, la literatura, la geografía, la sociología y la antropología, así como en los ámbitos de la cultura y las artes. Para que los beneficios del rico contenido de la *Rihla de Ibn Battuta* trasciendan un público lector limitado y

resulten accesibles tanto a estudiosos como a artistas, se han realizado y se seguirán realizando estudios académicos en diversas disciplinas.

Direktör Âli Bey, autor de obras teatrales, escritos humorísticos, diccionarios y relatos mitológicos durante la época de las Tanzimat, partió de Estambul en 1885 en una misión oficial hacia regiones alejadas del centro del Imperio otomano, como Irak; prolongó sus viajes hasta la India, destino ajeno a su mandato original, antes de regresar a Estambul en 1888. En su obra titulada *Seyahat Jurnali* (Diario de viaje), Âli Bey relató sus experiencias personales, observaciones e impresiones de este viaje, que duró más de tres años. Tanto en el camino de ida como en el de vuelta visitó lugares como Alepo, Mardin, Siirt, Mosul y Bagdad, donde la población era predominantemente árabe, y reunió información significativa y recogió anécdotas singulares sobre la cultura, las artes, los oficios, las tradiciones y las costumbres árabes.

Este estudio intenta evaluar, bajo epígrafes específicos, las observaciones y reflexiones sobre turcos y árabes que se encuentran en las obras de dos autores distinguidos que ocupan lugares destacados en sus respectivos contextos culturales y artísticos: los autores de la *Rihla de Ibn Battuta* y del *Seyahat Jurnali*.

Ibn Battuta es el único viajero que recorrió extensamente las tierras turcas y registró información muy detallada y singular sobre los pueblos turcos. Evliya Çelebi, uno de los autores más renombrados de la literatura de viajes tanto en la literatura turca como en la universal gracias a su libro de viajes en diez volúmenes escrito en el siglo XVII, documentó los lugares que visitó dentro de las fronteras del Imperio otomano. Turquestán constituye el antiguo corazón del mundo turco y es mucho más vasto que los territorios otomanos; Evliya Çelebi escribió sobre Turquestán a partir de relatos que oyó, sin viajar allí personalmente. En épocas posteriores, viajeros turcos y extranjeros recorrieron las tierras turcas y publicaron relatos de sus viajes. Sin embargo, por su alcance, por una mirada sincera y auténtica sobre los pueblos turcos y por un estilo de escritura objetivo, ninguna de esas obras ha superado al autor de la «*Rihla de Ibn Battuta*». Ibn Battuta no era un cronista oficial; en lugar de limitarse a elaborar un relato agradable movido por inquietudes artísticas o impresiones personales, recurrió a un enfoque narrativo para presentar estampas concretas de la vida política, económica y social, citando a menudo, para apreciación del lector, los nombres de personajes históricos reales. Este estilo narrativo resulta a la vez atractivo y muy convincente. Por ejemplo, sus relatos sobre la *Ahilik*, una organización que nació bajo el patrocinio del Estado pero que más tarde evolucionó hasta convertirse en un movimiento puramente civil, no se limitaron a reflejar la satisfacción del pueblo turco con las actividades del grupo; también ejercieron una influencia profunda y positiva en otras sociedades musulmanas de la esfera cultural del autor, en particular entre los árabes. La obra de Ibn Battuta, que describió a los turcos como «gente de buen carácter, fuerza y valentía» (İbn Battûta, 2004, p. 467), no debe caer en el olvido ni acumular polvo; antes bien, debería ser leída con atención por el pueblo turco y, en especial, por las comunidades artística y científica turcas, de modo que su contenido se comprenda plenamente.

Âli Bey, que ejerció como subgobernador de distrito (*mutasarrıf*), comisionado, gobernador provincial (*vali*) y, por último, director de la Administración de la Deuda Pública (*Duyûn-u Umûmiye*), al tiempo que producía traducciones, adaptaciones, obras originales de teatro, libros de viajes, diccionarios, relatos mitológicos y artículos humorísticos de estilo occidental para periódicos satíricos, e incluso enseñaba dicción turca a actores de teatro (muchos de ellos pertenecientes a comunidades minoritarias), fue un intelectual-burócrata por excelencia. En el breve prefacio de su *Seyahat Jurnali* (Diario de viaje), Âli Bey declara explícitamente su propósito de compartir el relato de sus propias observaciones (*hikâye-i meşhudat*) y detalles sobre las costumbres y condiciones, hasta entonces desconocidas para su público, de tierras lejanas como Irak y algunas ciudades indias; no era un mero funcionario que cumplía deberes oficiales, sino un hombre cuya profundidad intelectual le permitía captar los matices de los acontecimientos que presenciaba. En los años turbulentos del Imperio otomano, cada palabra que un intelectual de Estambul pronunciaba sobre la población árabe al visitar regiones donde vivían muchos árabes tenía un significado y un peso particulares. Plenamente consciente de ello, Âli Bey tuvo gran cuidado con las sensibilidades que pudieran ofender a las comunidades con las que se encontró; salvo en situaciones que se prestaban claramente al humor, como la «mendicidad del alminar» (*Minaret Beggary*) que observó en Siirt, fue lo más considerado posible en sus observaciones.

Mientras narra sus viajes, Âli Bey incorpora fotografías de objetos y lugares singulares, como el «*kelek*» (balsa) que consideró digno de mención, legando así a los investigadores una obra modesta en tamaño pero sustancial en contenido. Aprovecha los elementos humorísticos de los sucesos corrientes de la

vida diaria, pero adopta un enfoque mesurado: evita las polémicas sobre cuestiones delicadas que pudieran ofender a los árabes, pueblo profundamente apegado a sus tradiciones y costumbres, y mantiene un estilo narrativo digno que evalúa los asuntos en su propio contexto. Al tiempo que encarna la gravedad que se espera de un estambulí y el ingenio que procede de la familiaridad con la lengua y la cultura occidentales, evita conscientemente el arquetipo del «dandi» (*züppe*), figura a menudo criticada por los intelectuales de las Tanzimat por menospreciar al pueblo llano y exhibir aires ostentosos de nuevo rico. En definitiva, mediante su escritura ofrece una obra panorámica que se dirige tanto a su propia comunidad literaria como a los árabes, con quienes compartimos tanto.

Palabras clave: turco, árabe, Ibn Battuta, Direktör Âli Bey, viaje, cultura

结构式摘要:

土耳其人与阿拉伯人同属伊斯兰文化圈,拥有悠久而广泛的共同历史。这两个民族的关系从未中断:**早先**长期生活在同一疆域之内,**如今**则互为邻邦。两大民族在情感与思想上的这种持续交融,**并未局限于日常生活**领域,**也在文学文本中得到了表达。事**实上,**那些深刻内化本民族情感与思想的作家所**创作的文本,**最能揭示民族之**间的亲疏远近、情谊与敬意、友好或疏离的情绪,**也最能反映一个民族**对特定情势与事件的认知和反应。一位其思想与情感被本民族多数人以关注与敬意接纳的作家,**是**该民族集体情感的有力体现。体现这些民族特质的艺术家,**在感知民族敏感点方面具有更高的能力、智**识与天赋;**因此,他**拥有一种"记忆",**使其在**对外采取民族立场时,**能**够准确判断自己应在过去、现在与未来的语境中立足于何处、如何立足。

人类想要了解并理解他者与远方土地的天生愿望与目的,**在《伊本·白**图泰游记》(*Rihlat Ibn Battuta*)**的作者、丹吉**尔人伊本·**白**图泰身上表现为一种炽烈的激情。伊本·**白**图泰把对梦想的追寻化为近乎不灭之爱的热情,**旅行多年**,**所**历时间堪比一个普通人的整个职业生涯。埃及的马穆鲁克国家,**又称**"ad-Dawla al-Turkiyya"(**突厥国**),**国中通行土耳其**语,**周**边民族称其民为"Turk"**或**"Etrak"。这是旅行者首次从故土前往圣地的旅途中初次接触土耳其人与土耳其性之处。伊本·**白**图泰多次远行,记录了自地理上最接近阿拉伯人的安纳托利亚至遥远的突厥斯坦的所见所历;**其著作《伊本·白**图泰游记》包含有关土耳其性与土耳其文化的非凡信息。伊本·**白**图泰所写的关于土耳其人的记述兼具纪实品质与质感,**自成**书之日起便持续引人关注而不失其重要性,**在**历史、文学、地理、社会学和人类学等诸多领域,**以及文化与**艺术领域,**始**终具有现实意义。为使《伊本·**白**图泰游记》丰富内容的裨益超出有限的读者群,为学者和艺术家共享,**各学科已**经并将继续开展学术研究。

"主任"阿里贝伊(Direktör Âli Bey)**是坦**齐马特时期的剧作家,**也写作幽默作品、辞典和神**话故事。1885**年**,**他因公**务从伊斯坦布尔启程,**前往**远离奥斯曼帝国中心的伊拉克等地,**并将行程延伸至印度**(这一目的地超出了其最初的任务范围),**于**1888**年返回伊斯坦布**尔。在题为《旅行日志》(*Seyahat Jurnali*)**的著作中**,**阿里**贝伊记述了这次历时三年多的旅行中的个人经历、观察与印象。在去程与返程途中,**他途**经阿勒颇、马尔丁、锡尔特、摩苏尔和巴格达等人口以阿拉伯人为主的地方,**搜集了关于阿拉伯文化、**艺术、工艺、传统与习俗的重要信息,**并捕捉到独特的**轶事。

本研究试图分设若干专题,评述两位杰出作家著作中有关土耳其人与阿拉伯人的观察与思考。这两位作家在各自的文化与艺术语境中占有重要地位,**即《伊本·白**图泰游记》与《旅行日志》的作者。

伊本·白图泰是唯一一位广泛游历突厥诸地并记录了关于突厥各民族的极其详尽而独特信息的旅行家。埃维利亚·切莱比凭借十七世纪撰写的十卷本游记,成为土耳其文学乃至世界文学中最负盛名的游记作者之一,他记录了自己在奥斯曼帝国境内游历之处。突厥斯坦是突厥世界古老的腹地,远比奥斯曼领土辽阔;埃维利亚·切莱比关于突厥斯坦的文字依据的是听来的叙述,他本人并未前往。后世的土耳其及外国旅行者也曾前往突厥诸地并发表游记。然而,就涵盖范围、对突厥各民族真诚而可信的视角以及客观的写作风格而言,这些作品无一超越《伊本·白图泰游记》的作者。伊本·白图泰并非官方史家;他不满足于因艺术考虑或个人印象而编织一个悦人的叙事,而是采用讲故事的方式呈现政治、经济和社会生活的具体片段,并常常援引真实历史人物的姓名,供读者品鉴。这种叙事风格既引人入胜,又极具说服力。例如,他关于阿希(Ahilik)的记述,不仅反映了突厥人民对该团体活动的满意,还对作者文化圈内的其他穆斯林社会,尤其是阿拉伯人,产生了深刻而积极的影响;阿希这一组织最初在国家扶持下兴起,后来演变为纯粹的民间社会运动。伊本·白图泰把土耳其人形容为"品性良好、强壮而勇敢的人"(İbn Battûta, 2004, p. 467),他的著作不应被遗忘或蒙尘,而应由土耳其人民,尤其是土耳其艺术界与科学界认真研读,使其内容得到充分理解。

阿里贝伊先后担任过县长(mutasarrıf)、专员、省长(vali),最后出任公债管理局(Duyûn-u Umûmiye)局长;与此同时,他从事翻译、改编、原创戏剧、游记、辞典、神话故事的创作,并为讽刺报刊撰写西式幽默文章,甚至向舞台演员(其中许多人来自少数族群)教授土耳其语发音,堪称典型的知识分子型官僚。在《旅行日志》(*Seyahat Jurnali*)简短的序言中,阿里贝伊明确表示,其目的是向读者讲述自己亲眼所见的经历(hikâye-i meşhudat),并介绍伊拉克及印度某些城市等遥远之地此前不为读者所知的习俗与状况;他不只是履行公务的公务员,而是一位凭借思想深度而能体察所见事件中细微差别的人。在奥斯曼帝国动荡的岁月里,一位来自伊斯坦布尔的知识分子在造访阿拉伯人聚居地区时,所说的每一句关于阿拉伯居民的话都有特殊的意义与分量。深知这一点的阿里贝伊,对可能冒犯所遇群体的敏感之处极为谨慎;除了他在锡尔特所见的"宣礼塔乞讨"(Minaret Beggary)等明显适合幽默处理的情形外,他在观察中尽可能体贴周到。

在记述旅行的同时,阿里贝伊还附入他认为值得一提的特色物件与地点的照片,如"kelek"(木筏),为研究者留下了一部篇幅不大而内容充实的著作。他抓住日常琐事中的幽默成分,却采取有节制的态度:避开可能冒犯阿拉伯人(一个对传统与习俗深怀眷恋的民族)的敏感问题的争论,并保持一种庄重的叙事风格,在事物自身的语境中评判之。他既具备伊斯坦布尔人应有的稳重,又有源于熟悉西方语言文化的机智,同时有意避开坦齐马特时期知识分子常加批评的"züppe"("纨绔子弟")这一类型,此类人物因轻视平民、摆出暴发户的炫耀姿态而受到指责。最终,他通过自己的写作呈现出一部全景式的作品,既面向自己的文学群体,也面向与我们有诸多共通之处的阿拉伯人。

关键词:土耳其人;阿拉伯人;伊本·白图泰;"主任"阿里贝伊;旅行;文化

Структурированная Аннотация:

Турки и арабы, принадлежащие к общему пространству исламской культуры, обладают долгой и обширной общей историей. Эти два народа поддерживали непрерывные отношения: сначала долгое время жили в одних границах, а ныне являются соседями. Эта непрерывная общность чувств и мыслей двух великих наций не ограничивалась сферой повседневной жизни, но нашла выражение и в литературных текстах. Действительно, тексты писателей, создающих произведения в этом русле и

глубоко усвоивших чувства и мысли собственной нации, лучше всего раскрывают близость или отдалённость, привязанность и уважение, чувства дружбы или отчуждения между нациями, а также восприятие и реакции нации в отношении конкретных ситуаций и событий. Писатель, чьи мысли и чувства принимаются большинством нации с интересом и уважением, выступает мощным воплощением коллективной чуткости этой нации. Художник, воплощающий эти национальные черты, обладает превосходной способностью, интеллектом и талантом воспринимать и ощущать чувствительные точки нации; следовательно, у него есть «память», позволяющая точно определить, где и как занять позицию в контексте прошлого, настоящего и будущего, когда он принимает национальную позицию по отношению к внешнему миру.

Врождённое человеческое стремление и цель познать и понять другого и далёкие земли проявляется как страстное влечение у Ибн Баттуты из Танжера, автора «*Рихлы Ибн Баттуты*» (*Rihlat Ibn Battuta*). Превратив погоню за мечтами в страсть, подобную неугасимой любви, Ибн Баттута провёл годы в путешествиях, сопоставимые по продолжительности со всей трудовой жизнью обычного человека. Государство мамлюков в Египте, известное также как *ад-Даула ат-Туркийя* («Тюркское государство»), где говорили по-тюркски, а народ окрестные нации называли «турками» или «этрак», стало первой встречей путешественника с турками и тюркской культурой в ходе его первого путешествия из родных мест к Святым землям. Совершив несколько путешествий, Ибн Баттута записал свои наблюдения и впечатления от поездок, начиная с Анатолии, географически ближайшей к арабам, и вплоть до отдалённых уголков Туркестана; его труд «*Рихла Ибн Баттуты*» содержит исключительные сведения о тюркстве и тюркской культуре. Рассказы Ибн Баттуты о турках, обладающие качеством и фактурой документа, не перестают привлекать интерес и не утратили значения со дня написания, оставаясь актуальными в таких областях, как история, литература, география, социология и антропология, а также в сферах культуры и искусства. Чтобы польза богатого содержания «*Рихлы Ибн Баттуты*» вышла за пределы ограниченного круга читателей и стала доступна как учёным, так и художникам, академические исследования проводились и будут проводиться в различных дисциплинах.

Директор Али-бей (Direktör Âli Bey) — автор пьес, юмористических произведений, словарей и мифологических сказаний эпохи Танзимата — в 1885 году отправился из Стамбула с официальной миссией в удалённые от центра Османской империи области, такие как Ирак; он продлил путешествие вплоть до Индии, что выходило за рамки его первоначального поручения, и вернулся в Стамбул в 1888 году. В труде «*Seyahat Jurnali*» («Путевой журнал») Али-бей описал личный опыт, наблюдения и впечатления от этого путешествия, продлившегося более трёх лет. На пути туда и обратно он посетил такие места, как Алеппо, Мардин, Сиирт, Мосул и Багдад, где население было преимущественно арабским, собрал значительные сведения и зафиксировал уникальные анекдоты об арабской культуре, искусстве, ремёслах, традициях и обычаях.

Настоящее исследование пытается оценить по определённым рубрикам наблюдения и размышления о турках и арабах, содержащиеся в трудах двух выдающихся авторов, занимающих значительное место в своих культурных и художественных контекстах: авторов «*Рихлы Ибн Баттуты*» и «*Seyahat Jurnali*».

Ибн Баттута — единственный путешественник, подробно объехавший тюркские земли и записавший чрезвычайно детальные уникальные сведения о тюркских народах. Эвлия Челеби, один из самых известных авторов путевой литературы как турецкой, так и мировой — благодаря десятитомному путевому сочинению, написанному в XVII веке, — описал места, которые он посетил в границах Османской империи. Туркестан составляет древнюю прародину тюркского мира и значительно обширнее османских владений; Эвлия Челеби писал о Туркестане по услышанным рассказам, лично там не бывав. В последующие эпохи как турецкие, так и иностранные путешественники посещали тюркские земли и публиковали рассказы о своих поездках. Тем не менее по охвату, по искреннему и подлинному взгляду на тюркские народы и по объективному стилю письма ни одно из этих произведений не превзошло автора «*Рихлы Ибн Баттуты*». Ибн Баттута не был официальным хронистом; вместо того чтобы просто создавать приятное повествование, движимое художественными соображениями или личными впечатлениями, он применял рассказывательский подход, представляя конкретные картины политической, экономической и социальной жизни и нередко называя для читателя имена реальных исторических лиц. Такой повествовательный стиль одновременно увлекателен и весьма убедителен. Например, его рассказы об

ахи (*Ahilik*) — организации, возникшей под покровительством государства, но затем превратившейся в чисто гражданское общественное движение, — не только отражали удовлетворённость тюркского народа деятельностью этого объединения, но и оказали глубокое положительное влияние на другие мусульманские общества в культурной сфере автора, в особенности на арабов. Труд Ибн Баттуты, описавшего турок как «людей хорошего нрава, силы и отваги» (İbn Battûta, 2004, p. 467), не должен быть предан забвению или покрыться пылью; напротив, его следует внимательно читать турецкому народу и особенно турецкому художественному и научному сообществу, чтобы его содержание было понято в полной мере.

Али-бей, служивший мутасаррифом (*mutasarrıf*), комиссаром, вали (*vali*) и, наконец, директором Управления османским государственным долгом (*Duyûn-u Umûmiye*), при этом создававший переводы, переделки, оригинальные пьесы, путевые записки, словари, мифологические сказания и юмористические статьи в западном духе для сатирических газет и даже обучавший турецкой дикции театральных актёров (многие из которых принадлежали к меньшинствам), был типичным интеллектуалом-бюрократом. В краткой преамбуле к «*Seyahat Jurnali*» («Путевому журналу») Али-бей прямо заявляет о своей цели — поделиться рассказами о собственных наблюдениях (*hikâye-i meşhudat*) и сведениями об обычаях и условиях далёких земель, таких как Ирак и некоторые индийские города, прежде неизвестных его читателям; он был не просто чиновником, исполняющим служебные обязанности, но человеком, чья интеллектуальная глубина позволяла ему улавливать нюансы в наблюдаемых событиях. В тревожные годы Османской империи каждое слово, сказанное об арабском населении интеллектуалом из Стамбула, посещающим районы, где арабы жили в большом числе, имело особое значение и вес. Вполне осознавая это, Али-бей проявлял большую осторожность в отношении чувствительных моментов, способных задеть встреченные им общины; за исключением ситуаций, явно располагавших к юмору, таких как «попрошайничество на минарете» (*Minaret Beggary*), увиденное им в Сиирте, он был в наблюдениях максимально деликатен.

Описывая свои путешествия, Али-бей включает фотографии примечательных предметов и мест, таких как «*келек*» (плот), который он счёл заслуживающим внимания, оставляя тем самым исследователям труд скромный по объёму, но содержательный. Он улавливает юмористические моменты в повседневных событиях, но придерживается сдержанного подхода: избегает полемики по щекотливым вопросам, способным задеть арабов — народ, глубоко привязанный к своим традициям и обычаям, — и сохраняет достойный повествовательный стиль, оценивающий вещи в их собственном контексте. Воплощая степенность, ожидаемую от стамбульца, и остроумие, порождённое знакомством с западным языком и культурой, он сознательно избегает архетипа «франта» (*züppe*) — фигуры, которую интеллектуалы эпохи Танзимата часто критиковали за пренебрежение к простому народу и показные манеры нувориша. В конечном счёте своим письмом он создаёт панорамное произведение, обращённое как к его собственному литературному сообществу, так и к арабам, с которыми нас так много объединяет.

Ключевые слова: турки, арабы, Ибн Баттута, Директор Али-бей, путешествие, культура

संरचित सार:

तुर्क और अरब, दोनों इस्लामी संस्कृति के साझा क्षेत्र से संबंधित हैं और उनका एक लंबा तथा व्यापक साझा इतिहास है। इन दोनों जनों के बीच संबंध निरंतर बने रहे, पहले एक ही सीमाओं के भीतर लंबे समय तक साथ रहते हुए और अब पड़ोसियों के रूप में। इन दोनों महान राष्ट्रों के बीच भावनाओं और विचारों की यह सतत सहभागिता केवल दैनिक जीवन के क्षेत्र तक सीमित नहीं रही, बल्कि साहित्यिक पाठों में भी अभिव्यक्त हुई है। वस्तुतः इस धारा में रचना करने वाले, अपने राष्ट्र की भावनाओं और विचारों को गहराई से आत्मसात करने वाले लेखकों के पाठ राष्ट्रों के बीच निकटता या दूरी, स्नेह और सम्मान, मैत्री या विमुखता की भावनाओं के साथ-साथ किसी राष्ट्र की विशिष्ट परिस्थितियों और घटनाओं के प्रति धारणाओं और प्रतिक्रियाओं को सबसे अच्छी तरह प्रकट करते हैं। जिस लेखक के विचारों और भावनाओं को राष्ट्र का बहुमत रुचि और सम्मान से अपनाता है, वह उस राष्ट्र की सामूहिक संवेदनशीलता का सशक्त मूर्त रूप होता है। इन राष्ट्रीय विशेषताओं को मूर्त करने वाले कलाकार में राष्ट्र की संवेदनशीलताओं को ग्रहण करने और अनुभव करने की श्रेष्ठ क्षमता, बुद्धि और प्रतिभा होती है; फलस्वरूप उसके पास एक "स्मृति" होती है, जो उसे बाहरी दुनिया के प्रति राष्ट्रीय रुख अपनाते समय अतीत, वर्तमान और भविष्य के संदर्भ में ठीक-ठीक यह तय करने में समर्थ बनाती है कि कहाँ और कैसे खड़ा होना है।

दूसरे और दूर-दराज़ के देशों को जानने और समझने की मानव की जन्मजात इच्छा और उद्देश्य, *रिहलत इब्न बतूता* (*Rihlat Ibn Battuta*) के लेखक, तांजीर निवासी इब्न बतूता में तीव्र जुनून के रूप में प्रकट होता है। अपने सपनों के पीछे भागने को कभी न बुझने वाले प्रेम जैसे जुनून में बदलते हुए इब्न बतूता ने वर्षों यात्रा में बिताए, जो अवधि एक साधारण व्यक्ति के पूरे कार्यजीवन के बराबर थी। मिस्र का मामलूक राज्य, जिसे *अद-दौला अत-तुर्किया* ("तुर्क राज्य") भी कहा जाता था, जहाँ बोली जाने वाली भाषा तुर्की थी और जिसके लोगों को आसपास के राष्ट्र "तुर्क" या "एत्राक" कहते थे, यात्री के अपने वतन से पवित्र भूमि की ओर पहली यात्रा के दौरान तुर्कों और तुर्कीयत से उसका पहला साक्षात्कार था। अनेक यात्राएँ करते हुए इब्न बतूता ने अरबों के भौगोलिक रूप से निकटतम अनातोलिया से लेकर तुर्किस्तान के सुदूर कोनों तक की यात्राओं के अपने अवलोकन और अनुभव दर्ज किए; उनकी कृति *रिहलत इब्न बतूता* तुर्कीयत और तुर्क संस्कृति के बारे में असाधारण जानकारी रखती है। तुर्कों के बारे में इब्न बतूता द्वारा लिखे गए विवरण, जिनमें वृत्तचित्र जैसी गुणवत्ता और बनावट है, लिखे जाने के दिन से लगातार रुचि आकर्षित करते रहे हैं और अपना महत्त्व खोए बिना इतिहास, साहित्य, भूगोल, समाजशास्त्र और मानवविज्ञान जैसे विविध क्षेत्रों तथा संस्कृति और कलाओं के क्षेत्रों में प्रासंगिक बने हुए हैं। *रिहलत इब्न बतूता* की समृद्ध सामग्री के लाभ सीमित पाठक वर्ग से आगे बढ़कर विद्वानों और कलाकारों, दोनों के लिए सुलभ हो सकें, इसके लिए विभिन्न विषयों में शैक्षणिक अध्ययन किए गए हैं और किए जाते रहेंगे।

डायरेक्टर आली बे (Direktör Âli Bey), जो तंज़ीमात काल में नाटकों, हास्य-रचनाओं, शब्दकोशों और पौराणिक कथाओं के लेखक थे, 1885 में एक आधिकारिक कार्य-भार के लिए इस्तांबुल से ओटोमन साम्राज्य के केंद्र से दूर इराक जैसे क्षेत्रों की ओर रवाना हुए; उन्होंने अपनी यात्रा भारत तक बढ़ा दी, जो उनके मूल कार्यादेश से बाहर का गंतव्य था, और 1888 में इस्तांबुल लौटे। *Seyahat Jurnali* (यात्रा-डायरी) नामक अपनी कृति में आली बे ने तीन वर्ष से अधिक चली इस यात्रा के अपने व्यक्तिगत अनुभवों, अवलोकनों और प्रभावों को लिपिबद्ध किया। जाने और लौटने, दोनों मार्गों पर उन्होंने हलब (अलेप्पो), मार्दिन, सीर्त, मोसुल और बग़दाद जैसे स्थानों का भ्रमण किया, जहाँ की आबादी मुख्यतः अरब थी, और अरब संस्कृति, कलाओं, शिल्पों, परंपराओं और रीति-रिवाजों के बारे में महत्त्वपूर्ण जानकारी जुटाई तथा अनूठे किस्से दर्ज किए।

यह अध्ययन दो विशिष्ट लेखकों की कृतियों में मिलने वाले तुर्कों और अरबों संबंधी अवलोकनों और चिंतनों का कुछ विशिष्ट शीर्षकों के अंतर्गत मूल्यांकन करने का प्रयास करता है, जो अपने-अपने सांस्कृतिक और कलात्मक संदर्भों में महत्त्वपूर्ण स्थान रखते हैं: *रिहलत इब्न बतूता* और *Seyahat Jurnali* के लेखक।

इब्न बतूता एकमात्र ऐसे यात्री हैं जिन्होंने तुर्क भूमियों का व्यापक भ्रमण किया और तुर्क जनों के बारे में अत्यंत विस्तृत, अनूठी जानकारी दर्ज की। एव्लिया चेलेबी, जो सत्रहवीं शताब्दी में लिखे अपने दस खंडों के यात्रा-वृत्तांत के कारण तुर्की और विश्व साहित्य, दोनों में यात्रा-साहित्य के सबसे प्रसिद्ध लेखकों में गिने जाते हैं, ने ओटोमन साम्राज्य की सीमाओं के भीतर अपने द्वारा देखे गए स्थानों का दस्तावेज़ीकरण किया। तुर्किस्तान तुर्क जगत की प्राचीन मूलभूमि है और ओटोमन भू-भागों से कहीं अधिक विशाल है; एव्लिया चेलेबी ने तुर्किस्तान के बारे में सुने हुए वृत्तांतों के आधार पर लिखा, वे स्वयं वहाँ नहीं गए। परवर्ती युगों में तुर्क और विदेशी, दोनों यात्री तुर्क भूमियों में गए और उन्होंने अपनी यात्राओं के विवरण प्रकाशित किए। फिर भी व्याप्ति, तुर्क जनों के प्रति निष्कपट और प्रामाणिक दृष्टि तथा वस्तुनिष्ठ लेखन-शैली की दृष्टि से इनमें से कोई भी कृति *रिहलत इब्न बतूता* के लेखक से आगे नहीं निकल सकी। इब्न बतूता कोई आधिकारिक इतिवृत्तकार नहीं थे; कलात्मक चिंताओं या व्यक्तिगत प्रभावों से प्रेरित कोई रोचक आख्यान गढ़ने भर के बजाय उन्होंने राजनीतिक, आर्थिक और सामाजिक जीवन के विशिष्ट चित्र प्रस्तुत करने के लिए कथात्मक पद्धति अपनाई और पाठक की सराहना के लिए प्रायः वास्तविक ऐतिहासिक व्यक्तियों के नाम उद्धृत किए। यह वर्णन-शैली आकर्षक भी है और अत्यंत विश्वसनीय भी। उदाहरण के लिए, अहिलिक (*Ahilik*), जो राज्य के संरक्षण में आरंभ होकर बाद में विशुद्ध नागरिक सामाजिक आंदोलन बन गया, उसके बारे में उनके विवरण केवल समूह की गतिविधियों से तुर्क जनता की संतुष्टि को ही नहीं दर्शाते थे; उन्होंने लेखक के सांस्कृतिक क्षेत्र के अन्य मुस्लिम समाजों, विशेषकर अरबों, को भी गहराई से और सकारात्मक रूप से प्रभावित किया। इब्न बतूता की कृति, जिन्होंने तुर्कों को "अच्छे चरित्र, शक्ति और साहस वाले लोग" बताया (İbn Battûta, 2004, p. 467), को विस्मृति में नहीं जाने देना चाहिए और न ही धूल खाने देना चाहिए; बल्कि इसे तुर्क जनता, और विशेषकर तुर्क कला तथा विज्ञान समुदायों द्वारा ध्यानपूर्वक पढ़ा जाना चाहिए ताकि इसकी विषय-वस्तु पूरी तरह समझी जा सके।

आली बे, जिन्होंने ज़िला प्रशासक (*mutasarrıf*), आयुक्त, प्रांतीय गवर्नर (*vali*) और अंततः सार्वजनिक ऋण प्रशासन (*Duyûn-u Umûmiye*) के निदेशक के रूप में सेवा की, साथ ही अनुवाद, रूपांतरण, मौलिक नाटक, यात्रा-वृत्तांत, शब्दकोश, पौराणिक कथाएँ और व्यंग्य-पत्रों के लिए पश्चिमी शैली के हास्य-लेख रचे, और यहाँ तक कि रंगमंच के कलाकारों को (जिनमें से अनेक अल्पसंख्यक समुदायों के थे) तुर्की उच्चारण-शैली सिखाई, वे एक आदर्श बौद्धिक

नौकरशाह थे। अपने *Seyahat Jurnali* (यात्रा-डायरी) की संक्षिप्त प्रस्तावना में आली बे स्पष्ट रूप से अपने स्वयं के अवलोकनों (*hikâye-i meşhudat*) के विवरण तथा इराक और भारत के कुछ नगरों जैसे दूरस्थ देशों के उन रीति-रिवाजों और परिस्थितियों के ब्योरे साझा करने का उद्देश्य बताते हैं जो उनके पाठकों के लिए पहले अज्ञात थे; वे केवल आधिकारिक कर्तव्य निभाने वाले सरकारी कर्मचारी नहीं थे, बल्कि ऐसे व्यक्ति थे जिनकी बौद्धिक गहराई उन्हें देखी गई घटनाओं की बारीकियाँ समझने में सक्षम बनाती थी। ओटोमन साम्राज्य के उथल-पुथल भरे वर्षों में, अरब बहुल क्षेत्रों का दौरा करते समय इस्तांबुल के किसी बुद्धिजीवी द्वारा अरब आबादी के बारे में कहे गए हर शब्द का विशेष महत्त्व और वज़न होता था। इसे पूरी तरह जानते हुए आली बे ने उन समुदायों को ठेस पहुँचा सकने वाली संवेदनशीलताओं के प्रति बहुत सावधानी बरती; सीर्त में देखी गई "मीनार पर भिक्षावृत्ति" (*Minaret Beggary*) जैसी स्पष्टतः हास्य के योग्य स्थितियों को छोड़कर वे अपने अवलोकनों में यथासंभव विचारशील रहे।

अपनी यात्राओं का वर्णन करते हुए आली बे उन विशिष्ट वस्तुओं और स्थानों के, जैसे "*केलेक*" (बेड़ा) जिसे उन्होंने उल्लेखनीय माना, छायाचित्र भी शामिल करते हैं, और इस प्रकार शोधकर्ताओं के लिए आकार में विनम्र किंतु सारगर्भित कृति छोड़ जाते हैं। वे दैनिक जीवन की साधारण घटनाओं में निहित हास्य-तत्त्वों को पकड़ते हैं, किंतु संतुलित दृष्टिकोण अपनाते हैं: वे अरबों को, जो अपनी परंपराओं और रीति-रिवाजों से गहराई से जुड़ा जन है, ठेस पहुँचा सकने वाले संवेदनशील मुद्दों पर विवाद से बचते हैं और ऐसी गरिमामय वर्णन-शैली बनाए रखते हैं जो मामलों को उनके अपने संदर्भ में परखती है। इस्तांबुलवासी से अपेक्षित गंभीरता और पश्चिमी भाषा व संस्कृति से परिचय से उपजी विनोदप्रियता को मूर्त करते हुए वे जानबूझकर "बाँके" (*züppe*) आदर्श-प्ररूप से बचते हैं, जिसकी तंज़ीमात काल के बुद्धिजीवी प्रायः आम जनता को हेय दृष्टि से देखने और नवधनाढ्य जैसे दिखावटी तेवर अपनाने के कारण आलोचना करते थे। अंततः अपने लेखन के माध्यम से वे एक ऐसी विहंगम कृति प्रस्तुत करते हैं जो उनके अपने साहित्यिक समुदाय से भी संवाद करती है और अरबों से भी, जिनके साथ हमारी इतनी कुछ साझा बातें हैं।

मुख्य शब्द: तुर्क, अरब, इब्न बतूता, डायरेक्टर आली बे, यात्रा, संस्कृति

Yapılandırılmış Özet:

Müşterek İslam kültür dairesi içinde olan Türkler ve Araplar, eski ve görece ortak bir geçmişe sahiptir. İki millet uzun süre aynı sınırlar içinde günümüzdeyse komşu olarak ilişkilerini aralıksız sürdürmektedir. İki büyük ulus bünyesinde yaşanan bu kesintisiz duygu ve düşünce birlikteliği sadece günlük yaşamın sınırları içinde kalmamış edebî metinlere de yansımıştır. Aslında ulusların birbirlerine yakın ve uzaklığını, sevgi ve saygısını, dostluk veya ayrılık duygularını içinde çıktığı ulusun duygu ve düşüncelerini en iyi şekilde içselleştirmiş millî denecek düzeyde ulusunun bazı durum ve olaylar karşısındaki algılarını, tepkilerini bu minval üzere eser veren ediplerin metinleri gösterir. Bir ulusun büyük kısmı tarafından duygu ve düşünceleri ilgiyle karşılanıp kabul gören ve saygıyla takip edilen edip millî duyarlılığın güçlü paydaşlarından biridir. Millî hasletleri özünde taşıyan bir sanatkâr, ulusunun hassasiyetlerini duyma, görme, hissetme yönüyle sıradan insandan daha üst düzey bir yeti, zekâ ve kabiliyete sahip olması hasebiyle dış dünyaya karşı alınacak milli bir tavırda gelecek, geçmiş ve hâlihazır bağlamında nerede ve nasıl duracağını bilen bir hafızaya sahip kişidir.

İnsanoğlunun doğuşta ukdesinde olan ötekini ve öteleri öğrenme, bilme arzusu, amacı *Rıhletü İbn Battûta* yazarı Tancalı İbn Battûta'da şiddetli bir tutku mesabesindedir. Hayallerinin peşinde gitmeyi içinde sönmeyen bir aşk mesabesinde tutkuya dönüştüren İbn Battûta, normal bir insanın çalışma hayatı süresine denk düşecek yılları seyahatle geçirir. Memleketinden çıktığı ilk yolculuğu kutsal topraklar istikametinde olan gezginin güzergâhında yer alan, Türkçe konuşup çevredeki uluslar tarafından Türk ve Etrâk diye çağrılan Mısır'daki Memlûk Devleti diğer adıyla ed-Devletü't-Türkiyye yazarın Türklerle/Türklükle ilk karşılaşmasıdır. Birden fazla seyahat yapan İbn Battûta, öncelikle Araplara en yakın olan Anadolu olmak üzere Türkistan'ın ücra köşelerine yaptığı gezilerde görüp duyduklarını yazdığı *Rıhletü İbn Battûta* eserinde Türklük ve Türk kültürüyle ilgili istisnai bilgilere yer verir. İbn Battûta'nın Türkler hakkında belgesel tat ve kıvamında kaleme aldığı bilgiler tarih, edebiyat, coğrafya, sosyoloji, antropoloji gibi birçok bilim alanı ve kültür sanat bağlamında yazıldığı günden beri önemini kaybetmeden ilgi görmeye devam etmektedir. *Rıhletü İbn Battûta'*nın zengin içeriğinden yararlanacakların sınırlı sayıdaki eseri okuyanlarla kalmaması, bilim - sanat insanlarının da istifade edebilmesi için değişik disiplinler içinde akademik çalışmalar yapılmıştır, yapılmaya devam edecektir.

Tanzimat Dönemi Türk tiyatro, mizah, sözlük ve mitolojik hikâye yazarı Direktör Âli Bey, resmî bir görev için Osmanlı Devletinin merkezine uzakta kalan Irak gibi uzak yerlere 1885'te İstanbul'dan başladığı

yolculuğunu görev alanı dışında kalan Hindistan'a kadar gidip 1888'de tekrar İstanbul'a dönerek tamamlar. Âli Bey, üç yıldan fazla süren yolculukta bizatihi yaşadıklarını, gözlemlerini, izlenimlerini *Seyahat Jurnali* adlı eserinde kaleme alır. Yazar, gidiş ve dönüş güzergâhında yer alan Halep, Mardin, Siirt, Musul ve Bağdat gibi ekser çoğunluğunu Arapların oluşturduğu yerlerde Araplarla ilgili kültür sanat, zenaat, gelenek - görenek bağlamında çok önemli bilgiler edinip özel anekdotlar yakalar.

Kendi kültür sanat bağlamı içinde önemli konumda olup *Rıhletü İbn Battûta* ve *Seyahat Jurnali* gibi iki güzide eser kaleme alan yazarların eserlerinde Türkler - Araplar hakkındaki mülahazalar okunup incelendikten sonra belli başlıklar altında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Türk ülkelerini en geniş kapsamda gezip Türklerle ilgili çok ayrıntılı ve özel bilgiler kaleme alan yegâne seyyah İbn Battûta'dır. On altıncı yüzyılda kaleme aldığı on ciltlik seyahatname ile hem Türk edebiyatında hem de dünya edebiyatında bu türün en ünlü yazarlarından olan Evliya Çelebi Osmanlı Devleti sınırları içerisinde gezip gördüğü yerleri eserine almıştır. Türk coğrafyalarının kadim ve Osmanlı ülkesinden kat be kat büyük kısmı Türkistan'dır. Evliya Çelebi Türkistan'dan anlatı yoluyla bahsetmiş ama doğrudan seyahat etmemiştir. Sonraki dönemlerde de hem Türk sehhaylar hem yabancı seyyahlar Türk ülkelerine geziler yapmış bunları kitaplaştırmışlardır. Yazılanların hemen hiç biri kapsam olarak da Türklere samimi ve gerçek bakış açısıyla bakıp metnini nesnel olarak kaleme alma noktasında da hiçbiri *Rıhletü İbn Battûta* yazarını geçememiştir. İbn Battûta, resmi bir vakanüvis değildir ancak yazdıkları bir edibin sanat kaygısıyla duygu ve izlenimlerini kaleme aldığı kulağa hoş gelen tınıdan ziyade o dönemlerdeki Türk tarihinde var olan gerçek şahsiyetlerin isimlerini de zikrederek yaşanılan hayatın siyasi, iktisadi ve içtimai ayrıntılarından özel kesitleri alıp tahkiye metodundan yararlanarak küçük anektodlarla okuyucunun takdirine sunar. Bu anlatım tarzı hem okuyucuya hem hoş gelir hem de inandırıcılıkta etkili olur. Örneğin önce devlet yetkilileri tarafından organize edilen sonraları tamamen bir sivil toplum kuruluşu olan Ahilik ve ahilerle ilgili İbn Battûta'nın kaleminden çıkanlar, Türklerin bu teşkilatın faaliyetlerinden mutlu olmalarıyla sınırlı kalmamış yazarın kültür coğrafyasındaki başta Araplar olmak üzere diğer Müslüman toplumları da müspet manada derinden etkilemiştir. Türkler hakkında, "Türkler iyi karakterli, kuvvetli ve cesur insanlardır(2004, s.467) diyen İbn Battûta'nın eseri Türk insanı -özellikle de Türk sanat ve bilim camiası- tarafından dikkatlice okunup içeriklerden haberdar olarak unutulup kenarda kalmamalıdır.

Mutasarrıflık, komiserlik, valilik ve en son Duyûn-u Umumiye müdürlüğü yapan ve diğer yandan farklı türlerde tercümeler; uyarlama ve telif tiyatrolar, gezi yazısı, sözlük, mitolojik hikâye ve mizah gazetelerinde Batı tarzında mizah yazıları yazan, bunların yanı sıra döneminde çoğunluğu azınlık topluluklardan oluşan sahne sanatçılarına Türkçe diksiyon dersleri veren Âli Bey, tam anlamıyla entelektüel bürokrat bir kişiliktir. *Seyahat Jurnali*'ne birkaç cümlelik mukaddimede Irak gibi uzak memleketlerin ve Hindistan'ın bazı şehirlerinin "*hikâye-i meşhudat" ve "meçhul ahval ve âdât"*tından bilgi vermeyi amaçladığına açıkça beyan eden Âli Bey, sadece resmi görevini yerine getiren bir memur edasında olmayıp aynı zamanda sahip olduğu entelektüel birikimiyle gördüğü olayların ayrıntılarındaki nüans farkını yakalayabilecek bir kabiliyete sahiptir. Osmanlı Devleti'nin zor yıllarında Arapların yoğun olarak yaşadığı beldelerde bir İstanbul aydınının Araplar hakkında söylediği her bir sözün ayrı bir önemi ve ağırlığı vardır. Bunun şuurunda olan Âli Bey, gözlemlerinde açıkça mizaha konu olabilecek Siirt'teki "Minare Dilenciliği" gibi örnekler dışında muhatabı olan toplulukları üzebilecek hassasiyetlere olabildiğince dikkat eder.

Âli Bey, gezisi sırasında yaşadıklarını kaleme alırken dikkate değer gördüğü "kelek" gibi farklı nesne ve yerlerin fotoğraflarını da eserine koyarak araştırmacılar için hacmen küçük ama içerik olarak büyük bir eser bırakır. Yazar, günlük yaşam içerisinde sıradan olaylar içinde yakaladığı mizahi içerikleri kaçırmazken gelenek ve göreneklerine muhafazakâr bir bakış açısıyla bağlı Arapların damarına dokunabilecek konularda polemiğe girmekten çekinen bir tavır, her şeyi kendi şartları içinde değerlendirebilecek vakur bir anlatımı tercih eder. İstanbullu olmanın ağır sorumluluğu, Batı dil ve kültürünü bilmenin verdiği nüktedanlığı usulünce yerine getirirken Tanzimat dönemi Türk aydınının en çok üzerinde durduğu halkını küçümseyen ve sonradan görme hâlini her halinden belli eden "züppe" tipinden ari olmayı yeğler. Haliyle yazdıklarıyla hem kendi edebiyat camiasına hem de birçok müştereklerimiz olan Araplara panoramik bir eser takdim eder.

Anahtar Kelimeler: Türk, Arap, İbn Battûta, Direktör Âli Bey, Seyahat, Kültür.

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

ANKARA SCIENCE UNIVERSITY

Mutual Observations Regarding Turks and Arabs in Ibn Battuta's "Rihlatu İbn Battûta" and Director Ali Bey's "Travel Journal"

Introduction

Human beings, for the most part, carry out every action upon a particular guiding motive and ground. Whether the addressee of the action—the person who falls under its effect, that is, its object—perceives it in the same way as the agent, or through an altogether different lens, varies from one individual to another. Some readers of Evliya Çelebi's *Seyahatname* remark that "the late Çelebi has exaggerated once again," while others hold that "this *Seyahatname* is a highly accomplished work that records the individual, social, and economic daily lives of the people in the lands along the author's route; their national-cultural attributes such as religion, language, lineage, art, customs, and traditions; and, moreover, every kind of numerical datum, from the human population down to the number of animals." Because travelogues are composed in a freer and more independent manner than the official histories written by court chroniclers according to the political conjuncture—histories whose information is limited, controlled, shallow, and static—they are at times deemed more reliable as knowledge and as a source of knowledge. In literary texts, as in academic studies, "the credentials of the one who speaks" come to the fore rather than "the speech itself." It is likewise an acknowledged truth that the traveler is evaluated less by his literary merit than by his social standing within his own society or his recognition within literary circles. Travelers set out with differing aims: to explore a place from every angle and serve as a guide to those who come after; to satisfy both their own curiosity and that of their future readers about a given place; or, at times, to see for themselves and confirm, refute, or supplement what earlier travelers had written. Josaphat Barbaro explains the purpose behind his own work as follows: "Having observed that the works of Pliny, Solinus, Pomponius Mela, Strabo, Herodotus, Diodorus, Dionysius of Halicarnassus (and, among the later authors) our Venetian compatriots Marco Polo and Nicolò de' Conti, the Englishman John Mandeville, and the last of these writers, Pietro Querini, Alvise da Mosto, and Ambrogio Contarini, contain certain matters less credible than what I myself have to say, I thought that I, too, ought to write down what I have seen—as a token of gratitude to the Creator who preserved me from countless dangers—so that it might serve as a guide to those who will travel henceforth to the places I have visited, and to those whom our esteemed city will in future send to those regions for the security of my fellow citizens. To this end I divide my book into two parts" (Josaphat Barbaro, 2009, p. 2). Ahmet Haşim, in turn, professes the aim of "seeking a way to reach some less trodden region of the world," as he puts it: "On this road to Europe, over which thousands of people pass back and forth every day like a city thoroughfare, I make no claim to have found marvels to relate to my readers. Had that been my aim, I would have sought a way to reach not this wretched Europe but some less trodden region of the world" (Ahmet Haşim, 1969, p. 55). Curiosity about distant places and dissatisfaction with one's immediate surroundings are traits inherent in human nature. It is for this reason that human life is marked by a constant desire for change and for the pursuit of what is different. The capacity to sense and perceive what is different

and unusual, to capture details, and to draw upon the impressions thus formed in order to produce new syntheses is regarded as a quality peculiar to scholars and artists rather than to ordinary people. When one surveys the monographs devoted to the world's celebrated travelers, it is a commonplace to find that most of them possessed a background connected with scholarship or the arts.

Turkish–Arab acquaintance and rapprochement began at first on the individual level and, from the ninth century onward, following the Karakhanid ruler Satuk Buğra Khan's acceptance of Islam, continued to grow at the level of whole societies. Although this acquaintance was not without exceptional negative perspectives, mutual affection and respect generally prevailed. With their adoption of Islam, the Turks—because the first Muslims had been Arabs—came to regard the Arabs as role-model Muslims who excelled them in many respects, and reached the conviction that to love the Arabs was tantamount to loving the religion of Islam. Out of this love and respect, the Turks "called the Arabs 'Kavm-i Necip,' the noble people; and although they themselves were the holders of state sovereignty and of every form of power, they deemed the Arabian Peninsula—which from the eighth century onward remained within the borders of the states that successively inherited power from one another—a sacred land, and for generations shed their blood in the conviction that it was blessed soil whose defense was an obligation" (Kutay, 1998, p. 6). In the eyes of the Arabs, the Turks were, during the first centuries, a nation received with respect, affection, and great favor. In virtually no period of history have the Turks remained indifferent to injustice, whether at home or abroad, whether on the individual or the communal plane; within the limits of their means they have taken the initiative and stood against wrong, injustice, and iniquity, and above all against oppression. Among the unforgettable great sorrows of Islamic history are undoubtedly the persecutions, most of them ending in death, inflicted upon the Ahl al-Bayt of the Prophet (peace be upon him) during the Umayyad period. In the ending of this oppression and the passage of the government of the Islamic state to the Abbasids, who descended from the Prophet's lineage, the Turks took part at various levels and in various capacities. For this reason the Abbasids—which is to say, in a sense, the Arabs—felt great affection and respect for the Turks. In the time of the Abbasid Caliph al-Muʿtasim, who gave the Turks a special place in his army and founded the military capital of Samarra, the Arab scholar al-Jahiz composed a work in praise of the Turks entitled *Fadaʾil al-Atrak* (The Virtues of the Turks).

> *"The Turks, however, are perpetually in a state of war. This war is waged not only for religion, land, and sect but at the same time for (freedom and independence). The Turk will surrender his freedom and his will to no one whatsoever. Promises and threats are worthless in their eyes. Should he be captured, he places no hope in anyone's promise. In this manner do they pass their lives in their own places and homelands. They are a contented nation, not greedy for the accumulation of excessive wealth" (El Cahiz, 1939, pp. 20–21).*

It was in this climate of friendship, founded upon mutual affection and respect, that Ibn Battuta made his journeys to the Turkish lands. During the first centuries, the Turkish and Arab peoples and their intellectuals maintained their relations on a most courteous and cordial footing. With the Battles of Marj Dabiq and Ridaniya in 1516–1517, the greater part of the Arab world passed under the administration of the Ottoman State. Another significant event of these years was the passage of the office of the caliphate to the Turks with Sultan Selim I (Yavuz). Although some Arabs, deeming the caliphate fitting for no one outside their own nation, characterized the caliphate of the Ottoman sultans as a "Turkish Caliphate," others did not share this view and were attached, both outwardly and in their hearts, to Istanbul as the seat of the caliphate's administration. The Arab traveler al-Ghazzi, who set out for the Ottoman capital and the new center of the Caliph of Islam in the light of a shared culture and shared ideals, recorded what he saw and experienced in a language brimming with exuberant feeling and reverence:

> *"(Of Istanbul) this city is the abode of tranquility, the seat of the Ottoman sultanate, the mother of cities, the encampment of sultans, the axis around which the heavens turn, the station of comings and goings, the homeland of chiefs and grandees, the fount of acceptance and hope, the final destination of aims and desires, the place where the sun of felicity rises, and the very headquarters of the army of independence. It is among the greatest of those places whose beauties never leave the tongues of men, whose incomparable elegance dazzles the eyes, and which were conquered and delivered from corruption. The greatest kings of the age, the wielders of the sharpest swords and spears, vied to conquer it, yet none succeeded in subduing this most heavily fortified city. In the end its conquest, in the year eight hundred and fifty-seven, fell to the late martyr Sultan Mehmed Khan, son of Murad Khan and father of Sultan Bayezid (may God grant him pardon and forgiveness); the city surrendered to Mehmed Khan and bowed before his might. He conquered it amid cries of takbir and prayers; he performed the ritual prayer there, raised minarets, silenced the bells, sounded the call to prayer in defiance of the devil, built mosques and schools, founded charitable endowments, pitched the tent of the religion of Muhammad, hoisted the banner of the Muhammadan law upon its towers, set the Qur'an in the place of the Gospel, and replaced the monks with scholars of religion. Now there are scholars here from among the Arabs, the Persians, and the Turks. The ages and the times have grown beautiful with them. Its soldiery, drawn from various nations, has exalted the faith, and the aggressors and the seeds of sedition have been brought to shame" (Bedreddin El Ghazzi, 2015, pp. 90–91).*

The Arabs' great regard for the Turks and the Turkish lands, and their view of them as a role model for themselves and for the other Muslim nations, remained at very nearly the same positive level until the middle of the nineteenth century. From the nineteenth century onward, temperaments within Turkish society gradually began to change: most of the Turks of that restless, spirited make-up, who had gone to the front as though going to a wedding, passed away, and their place was taken by a new generation which—to put it colloquially—sought to secure itself by "slipping in through the gate of the state." Though it would be wrong to generalize, the measure of truth in this observation is evident. Indeed, the Lebanese writer Jurji Zaydan (Corci Zeydan) identifies precisely this in his observations and impressions of Turkey: "The Turks are all Muslims. When one says 'Turk,' one means 'Muslim.' Every Turk is a Muslim, but not every Muslim is a Turk. The Turks of Istanbul work in state affairs and government posts. From childhood on, the future ambition of every Turk is to work in a government post" (Corci Zeydan, 2012, p. 110). Zaydan's impression of the Turks may be regarded as a threshold in Turkish–Arab relations as well: in the eyes of the Arabs, the Turk who had once been envied was gone, and in his place had come a Turk grown ordinary. At the beginning of the twentieth century, Sultan Abdülhamid II, the greatest patron of the idea of Pan-Islamic unity (*İttihad-ı İslâm*), devoted a significant portion of his reign to efforts along this axis, in both material and spiritual terms. It was natural that such labor should meet with a positive response in the eyes of Muslims. Yet certain intellectuals of Syrian origin not only failed to appreciate the Sultan's efforts but commented on him in negative terms. "Thus the Syrian poet Fâris al-Khûrî, announcing glad tidings at the sultan's deposition, spoke as follows: 'God is great, for the tyrants have learned that wherever their bounties may carry them, they shall suffer for what they have done'; 'Today the fortress of tyranny has collapsed, its corners have been blown into the air, and its masters have met their punishment (p. 21)'" (Yılmaz, A. – Yılmaz, D., 2004, p. 102). Most of the nationalist Arab intellectuals—about whose antecedents we lack full information—who convened on 18–23 June to discuss greater autonomy for the Arab people living under the Ottoman Empire were of Syrian, Lebanese, or Palestinian origin. Foremost among the ideas that emerged from this meeting was that of decentralization (*adem-i merkeziyet*). During the First World War, the Ottoman statesmen serving in various capacities across the Arab lands were beset on every side by the anxiety, indeed the fear, that these advocates of decentralization would take action—an anxiety that constrained them and left them unable to take any step or exercise initiative. Harboring this very concern, Kuşçubaşı Eşref, then head of the Ottoman State's Special

Organization (*Teşkilat-ı Mahsusa*), met with Sharif Hussein. Sharif Hussein told him: "I say this in the name of my ancestor Muhammad Mustafa, may God's blessings and peace be upon him: give us arms, and let us attack the Canal together, and deliver Egypt from the English, the eternal enemy of Islam. If on such a day we do not display our zeal for religion and state, how, and with what face, shall we appear before the Lord of the Worlds?" (Kutay, 1963, p. 55). Sharif Hussein further declared to Kuşçubaşı Eşref Bey that he held him in the same esteem as his own four sons. Regrettably, Sharif Hussein went on to carry out his well-known revolt, and Kuşçubaşı Eşref Bey, while defending Khaybar, fell captive to the men of this rebel. As Kuşçubaşı Eşref Bey was paraded in humiliation through the streets of Mecca, Sharif Hussein watched him from behind the lifted curtain of his palace window. Kuşçubaşı Eşref Bey, who had never trusted Sharif Hussein, reminded him of the Prophet's noble hadith: "Sedition is asleep... May God's curse be upon him who awakens it..." (Kutay, 1963, pp. 55–56). The foremost objective of (Ahmed) Cemal Pasha, commander of the military forces on the Palestine Front during the First World War, was to drive the British from the Suez Canal, which lay under British control. Yet he also harbored the fear that those who had attended the 1913 Arab Congress—at least thirty-two persons—would stage some kind of uprising. The demands of the decentralists that so troubled Cemal Pasha also limited the Ottoman State's freedom of maneuver on these fronts during the First World War and became one of the most important factors in its failure. King Abdullah, son of Sharif Hussein, who revolted against the Ottoman State and was a witness of the period, explains more clearly where they stood with respect to decentralist thought:

> *"Ahmed Cemal Pasha turned up his nose at these demands and persisted in his insistence on levying volunteer troops from the Hejaz region. Later, while Emir Faisal was in Syria, Enver Pasha, Minister of War and Deputy Commander-in-Chief, visited Syria and Palestine and then came to Medina. My late brother King Faisal presented, in my father's name, a jeweled sword each to Enver and Cemal Pashas. The names of the giver and the recipients were inscribed on the swords. The Pashas accepted the gifts with pleasure and returned to Syria.*
>
> *Then summer came, and troops were once again demanded from the Hejaz region. The government of Mecca was asked to proclaim in the Holy Places that jihad had been declared, in the caliph's name, against Russia, Britain, and France. The Emir gave the following reply to this demand:*
>
> *'In order for jihad to be declared and troops to be sent, the Arabs must first be persuaded that they will obtain the rights they demand. To this end, a general amnesty must first be proclaimed for political offenders, and a decentralized administration must be declared in Syria and Iraq. The rights of the Sharifate of Mecca, recognized and transmitted by inheritance since the time of Sultan Selim, must be reaffirmed, and it must be accepted that the Sharifate shall pass from father to son' (Kral Abdullah, 2013, p. 99)."*

Before launching the Canal Campaign, Cemal Pasha—believing that he would thereby resolve this problem (the demand for decentralized government) at its root, and notwithstanding the opposition of Eşref Bey, head of the Special Organization, and of Enver Pasha, the Minister of War—had these persons executed. Cemal Pasha, who placed great faith in Sharif Hussein while regarding the others as rebels, was unfortunately able to understand the bitter truth only after he had lived through it:

> *"Had it not been for the revolt of Sharif Hussein, who dealt the Islamic world its heaviest blow, then even if I had not driven the British out of Egypt, I would not have allowed them to take a single step within Palestine and Syria, and I would have succeeded in tying down hundreds of thousands of British troops in Egypt. The Sharif's treachery deprived us of this happy outcome. By dividing the two brother Muslim nations, Turk and Arab, from one another, it cast the first into captivity under the*

British and the French, and compelled the second to enter a hopeless struggle against bloodthirsty enemies" (Cemal Paşa, 2012, pp. 165–166).

As Cemal Pasha himself observed, the revolt of Sharif Hussein opened incurable wounds in Turkish–Arab brotherhood; and whenever these wounds have begun to scab over, ill-intentioned or foolish persons within, together with the external enemies of both nations, have never refrained—nor will they refrain—from undertaking various actions to make them bleed afresh. It is known that King Abdullah did not merely adopt the views of the decentralist Syrian Arabs but held other ideas as well: "The prayer was our prayer, the Book was our Book. The declaration of faith was the foundation of our religion, the *zakat* was our tax, the fast was our abstinence, and the pilgrimage was made to our land; yet those who ruled over us did not even know the meaning of what they recited" (Kral Abdullah, 2013, p. 17). With regard to the office of the caliphate, held by the Ottoman State, which he regarded as a station granted to the Arabs by God, King Abdullah held the following view: "To be an Arab is to be a Muslim. It was a debt upon their necks to recover their former days of splendor and to regain the caliphate that was rightfully theirs. The last Arab Revolt [1916], carried out by the Great Liberator [Sharif Hussein] together with the notables of the Hejaz at his side, supported by the scholars and joined by Syria and Iraq, was a righteous uprising undertaken for the defense of Islam. The Arabs' aim was to reclaim a station that God had bestowed upon them" (Kral Abdullah, 2013, p. 16). Falih Rıfkı, who witnessed at first hand the "uprising" of which King Abdullah speaks, by virtue of his duties during the First World War, expressed the matter thus: "Do not suppose that there was an Arab question in that vast country stretching from Aleppo to Aden. What was called the Arab question was a sentiment of hostility toward the Turks" (Atay, 2004, p. 45). For over a century, certain persons in Turkey have been seen to blame their own compatriots and exonerate the other side, claiming that the Arab Revolt occurred because of the errors committed against the Arabs above all by the Committee of Union and Progress administration; yet it is evident that this revolt involved more than one unknown.

During the years of the First World War, when Turkish–Arab relations went badly awry, there was in that region yet another figure who believed in his cause by virtue of the mission entrusted to him: Mehmet Âkif. He gave voice to the conviction that the unity of Muslims was established in the sight of God and upon firm foundations, and that we possessed immense shared values for the preservation of this unity:

Can there be separation for souls that fused in pre-eternity?

Were the world to collapse, would this unity be shaken from its place?

Since our pulpit, our Throne, and our God are one,

The light I await is the goal he seeks as well (Ersoy, 2014, p. 285).

Âkif's sincerity and Falih Rıfkı's exasperation display the two colors of the point to which Turkish–Arab relations had come.

Abū ʿAbdallāh Muḥammad b. ʿAbdallāh b. Muḥammad b. Ibrāhīm al-Lawātī al-Ṭanjī, regarded as one of the greatest travelers of the Middle Ages, is the author of the travelogue known in the literature as *Rihlat Ibn Battuta*, whose full title is *Tuḥfat al-Nuẓẓār fī Gharāʾib al-Amṣār wa-ʿAjāʾib al-Asfār*. Ibn Battuta set out from Tangier with the intention of performing the pilgrimage on 2 Rajab 725 / 14 June 1325, when he was only twenty-two years old. Following the North African coastal route, he reached Alexandria, where he met Shaykh Burhān al-Dīn. At the Shaykh's suggestion, there awoke in his heart a desire to see the countries of the East, such as India, Sind, and China. It is said that, thanks to his knowledge of Persian and a little Turkish in addition to Arabic, and to his dressing in the manner of a dervish, the office of *qadi* was entrusted to him in many of the countries he visited. According to the account transmitted from Lisān al-Dīn Ibn al-Khaṭīb, however, the quality that endeared the Traveler to both the common people and the *ulama*

lay in his always dressing and behaving like a dervish, in his affinity for Sufis and ascetics, and in his occasional memorization of their sayings; in this respect the *Rihla* has come to be regarded as a map of the Sufism of its age (İbni Battuta Tancî, 2004, pp. XXI–XXIV). Ibn Battuta completed in twenty-eight years the work whose full title is *Tuḥfat al-Nuẓẓār fī Gharāʾib al-Amṣār wa-ʿAjāʾib al-Asfār*, known in the literature as the *Rihla*, and which consists of the written record of seven journeys undertaken at short intervals. The fact that the places traversed in the *Rihla* amount to the enormous distance of some 73,000 miles is sufficient in itself to secure the work an exceptional place in travel literature.

The Traveler made the great majority of his journeys through the lands of Islam, and among these he singled out the Turkish homelands and the territories under Turkish rule for particular mention. It is a significant and unmistakable detail that, in speaking of the Mamluks of Egypt—which lay on the route of all his journeys except that to al-Andalus (Spain)—he uses the term "Atrāk" (Turks) directly, and in speaking of Anatolia, the expression "the land of the Turks." Ibn Battuta began his tour of Anatolia at Alanya; thereafter, rather than following a single route, he chose varying itineraries, sometimes from south to north and sometimes from west to east, passing through Antalya, Isparta, Akşehir, Denizli, Tavas, Muğla, Milas, Barçın, Konya, Sivas, Erzurum, Erzincan, Birgi, Aksaray, Niğde, Kayseri, Ayasluk, İzmir, Manisa, Bursa, İznik, Mekece, Geyve, Sakarya, Göynük, Bolu, Kastamonu, and Sinop, whence he put out into the Black Sea and landed at the port of Kerch in the Crimea; from there he traveled through Turkish cities and territories such as the "Dasht-i Qipchaq," Kazan, Khwarazm, Saraychuk, Kath, Yarkand, Nakhshab, Samarkand, Transoxiana, Khorasan, Herat, Jam, and Ghazna.

According to his official biographical record (*Hâl Tercümesi*), Direktör Âli Bey was born in Istanbul in 1846 and died, likewise in Istanbul, on 3 February 1899 (Şahin, 2024). Numbered among the first-generation writers of Tanzimat-era Turkish literature, Direktör Âli Bey is known as a humorist-journalist, a man of the theater, a lexicographer, and an author of mythological tales and satirical writings. The theater, for which he produced translated, original, and adapted works, represents the strongest aspect of his literary output. His writings in the humorous vein are regarded as the closest approximations to the Western manner in the Tanzimat period and retain a recognized value in contemporary humorous literature. *Lehçetü'l Hakâyık* (the first humorous dictionary), a work small in size but great in quality, attests to the author's powers of comic productivity. The *Seyahat Jurnali*, in which the author set down, in his own humorous style and with dates appended, what he lived through, saw, and heard, adding the word "jurnal" (journal) to its title, has been classified by some researchers as a diary in terms of literary genre and by others, on the basis of its content, as a travelogue; in our view, the *Seyahat Jurnali* is a significant work of travel writing.

Direktör Âli Bey, who gave the *Seyahat Jurnali* the subtitle "*From Istanbul to Baghdad and India*," carried out the journey he began in Istanbul through the places on the following itinerary: "Mytilene, Ayvalık, İzmir, Mersin, İskenderun, Aleppo, Jubul, Kilis, Antep, Birecik, Siverek, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş, Mount Nemrut, Lake Van, Mardin, the River Tigris, Hasankeyf, Cizre, Mosul, the Cave of Sa'd, Tikrit, Samarra, Azamiye (al-Aʿẓamiyya), Baghdad, Kâzımiye (al-Kāẓimiyya), Musayyib, Karbala, Razzaza and Shifaiye, Taq-i Kisra, Fehame, Hilla, Babylon, Kifl and Kufa, Najaf, Basra, the Persian Gulf, Bandar Bushehr, Lingeh, Bandar Abbas, Muscat, Karachi, Bombay, Aden, Suez, Cairo, Alexandria." Of the places along the author's route to which he gives space in his work, the inhabitants of Aleppo, Siirt (in part), Mosul (in part), Mosul, the Cave of Sa'd, Tikrit, Samarra, Azamiye, Baghdad, Kâzımiye, Musayyib, Karbala, Razzaza and Shifaiye, Taq-i Kisra, Fehame, Hilla, Babylon, Kifl and Kufa, Najaf, Basra, the Persian Gulf, Muscat, Aden, Suez, Cairo, and Alexandria consisted partly or wholly of Arabs.

Ibn Battuta was received into people's presence in the character of a dervish-clad man of the heart with a leaning toward Sufism. That the office of *qadi* was entrusted to him in some of the

countries he visited, on account of his knowledge of Arabic and his grounding in Islamic matters, does not elevate the Traveler to the status of a bureaucrat: he maintained, in essence, his dervish-like, Sufi-inclined manner. Direktör Âli Bey, by contrast, began his career in the Translation Bureau and concluded it with posts as commissioner, *mutasarrıf*, district governor, provincial governor, and Director of the Ottoman Public Debt Administration (*Düyûn-u Umûmiye*). Within the Ottoman state hierarchy, offices were rewarded with specific ranks, one of the highest being the rank of "*saadetlû*." It is noted that Âli Bey came within a hair's breadth of receiving this rank, and that the next office beyond it was the vizierate (Kutlu, 1974, p. 13). In addition to holding high bureaucratic offices, Âli Bey was active in the theater, both before the curtain—as translator, adapter, and author of original plays—and behind it, giving lessons in Turkish diction to the stage performers of the period, who were drawn largely from the minority communities; and he composed humorous articles and works. Viewed from this angle, Âli Bey possessed the character of both a bureaucrat and an aristocrat.

Observations on the Concept of the Family as the Fundamental Social Structure

The foundation of nations is the family, and the foundation of the family is "the woman/the mother." The position of women differs from one society to another. As the first quarter of the twenty-first century draws to a close, the position of women in many parts of the world—their rights and freedoms, their standing within society, their political and economic authority and influence—remains for the most part far behind that of men, and largely effaced. The Turkish woman, in peace and in war alike, has always stood visibly beside her man, acting with a sense of duty, and possessing at the same time the competence to take the initiative under difficult conditions when the occasion demanded. "The Turkish woman, who was free in ancient Turkish society and who, as has been established, rode horses and shot arrows from the time of the Asiatic Huns, engaged in heavy sports such as ball games and wrestling (see below, Army), and took part in battles—and whose devotion to honor and chastity is particularly noted in foreign sources (Ibn Fadlan, Gardizi, etc.)—was a person of standing, and her falling into enemy hands in battle was considered a great disgrace" (Kafesoğlu, 1998, pp. 228–229). Turkish rulers did not confine women to the role of raising children and keeping house within the family; they shared their rule with them and put this into practice in their official correspondence as well. "Among the Turkish and Tatar peoples, women are held in great esteem. When they issue a decree, they invariably include the phrase 'By command of the Sultan and his Khatuns!' Each of the women is a partner in the administration of certain provinces and the possessor of large revenues. They accompany the ruler on campaign, but wait in a separate encampment of their own" (İbn Battûta, 2004, pp. 324–325). While the value the Turks placed upon women set them in a respected position within the strata of social worth, the woman herself appears not as a mere figure or object of the society in which she lived but as its true subject, or, together with her husband, as the other half of that subject. The Turkish woman was conscious of her position and bore herself with a gravity that never let her conduct fall below the threshold of that consciousness:

> *"One of the curious attitudes I observed in this region was the extraordinary respect the men show toward the women. In this country, women are held to be superior to men! As for the wives of the emirs, my first observation on this matter occurred when I was leaving Kerch. I watched the wife of Emir Saltiye Bey as she mounted her carriage, which was covered from top to bottom in costly blue fabrics and whose windows and doors were left open. Beside her were four exceedingly beautiful slave girls dressed in magnificent garments. All the carriages following behind likewise contained slave girls. When she drew near the bey's residence she alighted from the carriage, and no fewer than thirty slave girls alighted with her and held up the khatun's skirts. Her garments had [sash-like] extensions; the slave girls held these and lifted the hem off the ground. The khatun advanced thus with splendor and pride and took her seat in the bey's presence, while the slave girls stood around her. Shortly afterward, the khatun filled a cup from the skins of kumis that were brought in, knelt upon both knees, and offered it*

> *to the bey with her own hand; after the bey had drunk, the khatun presented a cup of the drink in the same manner to her brother-in-law. Finally the bey himself, with his own hand, gave his khatun a cup of kumis to drink. When the table was laid, they ate their meal together. After the bey had presented his wife with a set of garments, the khatun withdrew gracefully from his presence" (İbn Battûta, 2004, p. 472).*

Without entering into debates as to whether it is right or wrong, past or present, it is a reality that in the Islamic lands a certain number of women have covered their faces with the veil. As in many historical sources, the information that comes to the fore in the observations of travelers to the Turkish lands, and the conviction thus formed, is that Turkish women did not wear the veil. The Turkish woman conceived of the veil as a restriction of her freedom, and even as a source of a feeling of guilt. Taş Khatun, caught in the midst of political turmoil, reacted against the covering of her face, approaching the matter with the sense of humiliation conveyed in the following: "Turkish women do not, in fact, cover their faces; but Taş Khatun, ashamed at being seen in such a state of captivity, had veiled her face. When she reached the middle of the bazaar of Shiraz, she lifted her veil and cried out: 'People of Shiraz! Is this how I am to be taken from among you? I who am the wife of such-and-such a sultan!'" (İbn Battûta, 2004, p. 289). Writers hold differing views about the Turkish woman. Yet there is no disagreement that the Turkish woman stood at the highest level among the women of the East:

> *"Today the Turkish woman is educated, well-groomed, and clean. She reads books on literary subjects, reads the newspapers, holds discussions with men on various topics, encourages men through her own endeavors, and spurs them on to success. Families of the upper class take care over the upbringing of their daughters, bringing in foreign tutors to teach them knowledge and good manners. Turkish girls are raised to be so courageous and well-bred that they do not shrink from debating with men—so thoroughly raised, indeed, that a man has no point of superiority over them. In upper-class families, men and women eat together at the same table. Even when guests from outside the family are present at the table, men and women still take their meal together" (Corci Zeydan, 2012, p. 113).*

The Turkish nation, which spread across vast territories and founded great states, never fell short of the peace and freedom afforded by the spaciousness of nomadic life—and this includes the power that governed the country. While social life has changed continually in the course of history in accordance with political and economic conditions, at the focal point of this change there has generally stood the family and the house that sustains it. The mirror of change and transformation in the family—in other words, its showcase—is the house. Turkish society, occupied for centuries with unbroken conquest, agriculture, and, for the most part, animal husbandry within a semi-nomadic order, grew accustomed in time to the comforts of settled life and to the taste of worldly pleasures. The unmistakable indicator of the new life in Turkish society was the evolution of the form of dwelling, which began with the tent and continued with the small house, into large houses and mansions:

> "The notables of the Turks are men of wealth and station. They live in luxury and abundance. Their houses are very spacious. They pay great sums for the furniture used in the house. They have a great many servants and slave girls who perform the household services. The house of a Muslim Turk consists of two parts: one for the men, the other for the women. Each of the two houses has its own particular services to be performed. It is the custom among the notables of the Turks that the servants who work in their houses have children in the houses where they work. The master of the house, although it brings him no benefit, concerns himself with the upbringing and education of these servants' children. Sometimes the rank of a servant rises to the point where he may employ a servant of his own. The servants and the household all live together in

the same house. This custom is a survival from the times of abundance in the old East" (Corci Zeydan, 2012, p. 111).

When Âli Bey, Director of the Ottoman Public Debt Administration, set out from Istanbul in 1885 toward Iraq, in the distant reaches of the homeland's territory, Aleppo—where citizens of Arab origin lived in the majority—was his first stop after İskenderun. Aleppo was the initial point of contact with the tribal/clan system, one of the important building blocks of Arab society. The author encountered members of the "Anaza" tribe, found in the environs of Aleppo and Greater Syria, and of the "Shammar" tribe, spread across a broad territory extending to Iraq, Jordan, Kuwait, Syria, Qatar, and the United Arab Emirates. Within the tribe there is, moreover, a hierarchical order: the tribal chief at the head, then the notables, then those at the level one might call the "sub-heads," and so on down to those beneath them. In matters of respect and affection, in bearing every kind of burden, and in enjoying the benefits, the hierarchical order is applied within the tribe as strictly as law. Describing the arrangement of a meal among the Arab tribes, Âli Bey cannot conceal his astonishment:

> *"At last, upon our declaring and insisting that we could not swallow a morsel on our own, he turned to the Arabs who were seated and summoned seven or eight of his men, calling 'Ibn so-and-so, Ibn so-and-so.' They ranged themselves around the great platter (lenger) together with us and, with a 'hamse mübarek!', fell upon the pilaf. Shaykh Faris remained standing the whole time we ate. Although we had eaten a good deal of the pilaf and kebab together with these seven or eight Arabs and then withdrawn, the platter looked as though it had scarcely been touched. After we rose, Shaykh Faris again called by name eight or ten more of the notables and seated them at the table. In short, in turns of eight or ten, all the Arabs consumed the entire contents of that platter. Only the crumbs of the roe deer and a few scraps of pilaf remained. Five or six naked slave children of eight or ten years, who had been standing to one side, at a sign from Faris hurled themselves like monkeys into the platter and plundered and finished off the scraps of pilaf and the bones" (Âli Bey, 1897, p. 26).*

Among the Arabs, as among the Turks, the masters of the house do not sit at table together with slaves and slave girls. First the guests sit, then the notables of the tribe, then those of lower rank, and last of all the slaves. The woman, who among the Turks is visible almost everywhere, does not appear in public among the Arabs. Arab tents, too, are divided into *haremlik* and *selamlık*—the women's and the men's quarters.

Politics, State Structure, and Statesmen

Along Ibn Battuta's route of travel there were many Turkish states and autonomous polities, both large and small. Those who governed these polities were designated by various titles such as bey, khan, sultan, and khagan. Within an authoritarian structure, the only person with whom the "Sultan" shared his authority and his throne was the ruler's wife, bearing the title "Khatun." After the sultan and the khatun, the ruler's other family members found their places at a somewhat greater remove from the seat of power. In the fourteenth century, the full ceremonial appearance of a Turkish ruler and his family, on the occasion of a ceremony, was as follows:

> *"When the Sultan takes his seat upon this throne during the ceremony, Taytuğlı Khatun sits at his right. Beside her is Kebek Khatun. On the left, in order, sit Beyelun [=Bîlûn] Khatun and Urduca [=Orduci] Khatun. At the lower right edge of the throne the ruler's son Tın Bek stands, and at the left his other son Canı Bek. In front sits the sultan's daughter İt Kücücük [=İt Küçücük]. When one of these women enters, the sultan rises, takes her by the hand, leads her to the throne, and seats her in her place. But when Taytuğlı Khatun arrives—because she is the 'melike' [=chief, queen] and has attained the quality of being the most favored khatun—the sultan meets her at the very door of the pavilion. There and then he takes her by the hand and brings her inside. He advances slowly with her as far as the place where the throne stands, seats her*

graciously in her place, and then takes his own seat. Since none of the women observe seclusion, this ceremony takes place before the public" (İbn Battûta, 2004, pp. 474–475).

The capable and imposing Turkish statesmen were possessed of the utmost mercy and compassion toward their people and were their protectors in matters both worldly and otherworldly. Outside his political and military authority, the sultan lived in humility like an ordinary man; he did not assume a lofty manner toward his people, nor did he trample upon the resources of the state and, above all, upon Islamic precepts for the sake of his own comfort. He went to the mosque at prayer time not surrounded by his household troops and aides-de-camp but as a simple believer. Ibn Battuta, accustomed to the elaborate hierarchical structure among the rulers of the Arab world in which he was born and raised, appreciated and admired the conduct of Turkish rulers, especially in places of worship, when he witnessed it:

"This must be counted among the virtues of this ruler. One day I had come to the mosque for the afternoon prayer. The sultan had not yet appeared; one of the young men brought a prayer rug and spread it in the place where the sultan always prayed, directly opposite the mihrab. Then he approached the Imam Hüsameddin Yagı and said: 'Our master requests that you wait until he has finished his ablutions!' But Hüsameddin rose at once and said: 'Nemaz!'—that is, salat [=the ritual prayer]. And he went on: 'Berâ-yı Huda ev berâ-yı Tarmaşîrîn?'—that is, 'Are we to pray for God, or for Tarmaşîrîn?' he retorted! He ordered the muezzin to recite the iqama immediately. The sultan came hurrying and was able to catch only the last two rakʿas; he was able to pray at the door of the mosque, in the place where the people's shoes were kept, and made up what he had missed! Even so, he approached the imam with a smile, embraced him, and sat down directly opposite the mihrab. The imam was beside him, and I beside the imam" (İbn Battûta, 2004, pp. 533–534).

While the humility displayed by the Turks and their rulers in daily life and in the administration of the state was met with appreciation by unprejudiced observers like Ibn Battuta, it has never been analyzed from an impartial standpoint—indeed never clearly seen—by Western politicians, intellectuals, or even academics. In the background of their minds lies a thousand-year-old, openly avowed enmity, which they have never felt any need to conceal, toward the exalted Turkish nation—an enmity born of the Crusades, of the countless wars fought in Eastern Europe, of the First World War and the Turkish War of Independence, an enmity they have been unable to shed, directed at the nation that built Turkish culture and civilization in place of the Roman civilization which was their sole source of pride. "When the Turks seized Galatia, they came into contact with a people European in origin and civilization. Here the Gauls, the Greeks, and the Romans all formed a single family. However well suited the policy of the Western conquerors was to the true interests of the people, that of the Turks was to the same degree false and calamitous. On the day Sultan Murad's sword conquered the city of Ankara, the Turks were as alien to its rightful owners as they remain today, after five centuries of possession" (Texier, 2002, p. 424). The Westerner, who remembers the Turks in terms of barbarism and ignorance, continues today—like the "monster with a single tooth remaining" of which Âkif spoke—to shed blood and disturb the peace in every corner of the world, a hand clutching at the necks of the oppressed and spilling their blood, whether materially or spiritually.

The Arab lands along Âli Bey's route of travel were homeland territory under the administration of the Ottoman State, and although there were administrators of Arab origin, there was no difference of any kind in the style of governance. The attitude of leadership observed in the heads of informal social structures such as the tribe and the clan, so widespread among the Arabs, was sustained less as the performance of an individual style than upon the foundations of a traditional past reaching back over centuries.

Settlements and Cities

The capital that the Turks established during their nomadic or semi-nomadic period, consisting solely of the army's encampment (Tuğlacı, 1985, p. 2181), is called the "*ordu*" city. It is also observed that this term is explained thus: "'*Balık*' or '*balığ*' is one of the oldest cultural words among the Turks, corresponding in meaning to a city surrounded by walls" (Ögel, 2000, p. 175). *Ordu* cities were established quickly in response to need and, just as they were established, were quickly dispersed once the need ceased or they lost their importance. "The Turks call the place where they pitch their camp '*ordu*.' When we saw the *ordu*, we realized that we were facing an enormous walking city, with its mosque, its markets, its people, and the smoke rising from its kitchen chimneys! This great encampment-city called the *ordu* is transported in horse-drawn wagons. Upon arriving at the place chosen for the halt, the houses made of light materials, the tents, and the belongings are unloaded from the wagons. In a very short time the markets, the small mosques, and the camps are set up" (İbn Battûta, 2004, p. 473).

Turkestan, the ancient homeland of Turkish-Islamic civilization, is at the same time the center of ancient cities upon whose every stone the seal of Turkish Islam has been stamped. Cities such as Samarkand, Bukhara, Tashkent, and Merv illuminated Turkestan like shining stars, in contrast to the darkness of medieval Europe. Ibn Battuta, who saw Samarkand at close quarters, witnessed that everything in the city had been arranged for the benefit of its people: "Samarkand is one of the largest, most beautiful, and most perfect cities in the world. It is built on the bank of a river known as the Water of the Fuller (Kassar). On its banks there are waterwheels, irrigating the surrounding gardens... After the afternoon prayer the townspeople come to the banks of this river to stroll and relax. There are benches for them to sit on, special seats, and raised platforms. Shops selling fruit and other foodstuffs are ranged one after another" (İbn Battûta, 2004, p. 540). Samarkand, which Sultan Timur and Ulugh Beg in particular built up, stitch by stitch, after Ibn Battuta's time, continues to this day to preserve its beauty as an open-air museum despite all the calamities that have passed over it. Among the Western travelers who journeyed to Istanbul and Anatolia one also encounters, alongside their remarks on the impressiveness of the scenes they witnessed, commentaries on the names of these places, names identified with them from the earliest ages onward. "One may take ship at Istanbul and, with a favorable wind, reach Trabzon in four or five days; but this is a most perilous sea voyage, for this sea is dominated by fog and squalls. For this reason it has been given the name Black Sea; according to the general philosophy of all languages, living or dead, everything ill-omened and dark is called 'black'" (Tavernier, 1980, p. 29). Encyclopedic remarks similar to this traveler's account of the naming of the Black Sea were made by other travelers about other places too—including familiar places that were known and seen every day: "Although the Genoese called this place 'Pera,' the Greeks call it Galata. In fact it was inhabited even before the Genoese, and was full of pastures. Cows were grazed here, and the milk drawn from them was then sent to Istanbul. The reason it is called Galata is this: in Greek, 'gala' means milk. In Spanish too, 'galata' means the place where milk is drawn" (Ruy Gonzales de Clavijo, 1993, p. 57). In the course of his travels in Iraq, Âli Bey stopped at the town of "Azamiye." This town took its name from Imam-ı Azam Abu Hanifa, who is buried within its bounds (Âli Bey, 1897, p. 26). Also among the places Âli Bey visited within the borders of Iraq was "Kazımiye," which takes its name from the Shiʿi Imam Musa al-Kazim. Kazımiye is a place where the well-known event of Karbala, which ended with the martyrdom of Husayn on 10 Muharram 61 AH (680 CE), is commemorated by adherents of the Shiʿi faith. In their observations concerning settlements, neither Ibn Battuta nor Âli Bey looks at the level attained by cities or smaller settlements in terms of infrastructure, urban appearance, or cultural and artistic activity; rather, they draw attention to the human—in other words, the spiritual—livability of the settlement.

Observations on Daily Life

Ibn Battuta continued the tour of the Turkish homelands that he had begun at Alanya, crossing the Black Sea, through the Crimea, the Qipchaq Steppes (Dasht-i Qipchaq), and Turkestan, and on as far as India, in a crescent curving from north to south. The economic life of the Turks, who lived across this vast geography, also displayed great variety. Although the Turks were engaged in fields such as mining, trade, and crafts, their principal occupations were soldiering, agriculture, and animal husbandry. One of the indispensable elements of daily life is nourishment. Animal products form the foundation of Turkish cuisine. Meat and milk are frequently consumed, both in dishes and in drinks, either plain or in combination with other foods and beverages. Just as Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi compared everything he saw and heard during his embassy to France with the Turkish/Ottoman world, so Ibn Battuta cannot refrain from comparing what he sees with the ways of Arab life. Behind this practice there undoubtedly lies the wish that his writings be better understood by the Arab nation. He proceeds by the same method when relating an anecdote about eating and drinking among the Turks:

> *"The Turks do not eat bread or solid food; they prepare a dish called 'dukı' [=düğ, düği; bulgur], which resembles our 'anlı.' First they set the water over the fire. When it boils, they throw a portion of the dukı into it. If they have meat with them, they cut it into strips, put it into the pot, and cook it together. When the food is cooked, they serve it by putting each person's share on plates. And finally they pour yogurt over the food on the plates. After the meal they drink a substance made from mare's milk and called 'kımızz' [=kumis]" (İbn Battûta, 2004, p. 466).*

One of the crucial points of daily life is the means available to people for meeting their needs in order to sustain their existence. The Western traveler Edward Raczynski, who visited Istanbul several centuries after Ibn Battuta and set down what he saw in writing, possessed a more objective outlook than many Western travelers:

> *"There are many more such places in Istanbul where one may shop. Among these, the Bedesten in particular occupies an important place. It is like a small covered city, with streets leading in every direction. I counted forty-five streets here. Each tradesman set up his business in a particular street according to the kind of goods he sold. Thus entire streets are filled with tradesmen such as jewelers, arms dealers, haberdashers, and sellers of leather goods. The display of all manner of goods side by side appears more attractive to the eye of the traveler. The tastes of the people here differ in many respects from ours. For this reason, whatever we see arouses our interest. There is such a variety of merchandise in the Bedesten that one could conduct a study of the commerce of Istanbul without ever stepping outside" (Edward Raczynski, 1980, p. 27).*

Beyond his astonishment at the vitality of commercial life in Istanbul, the arrangement of consumer goods within organized structures such as the *bedesten* and the *arasta* aroused admiration in Edward Raczynski. His expression of the workings of these organized structures in the words "one could conduct a study of the commerce of Istanbul" also conveys the impression that the Turkish conception of urbanism was at a high level by Western standards, or in no way inferior to them. Money is not everything, but it is a great deal. A life without it is impossible for human beings, save for those of exceptional and special abilities. Like a necessary component of life, there is scarcely a place that money has not entered. Definitions of money, beyond the official ones, abound in their literal, figurative, and slang senses. The presence of money is light; its absence is darkness and hardship. For this reason the luminous "white" face of money has been understood in the same sense among most nations, as among the Turks. Josaphat Barbaro, who wrote down what he saw and experienced in the Turkish/Tatar lands, records a comparative anecdote concerning money:

> *Among the Tatars, "tertari" means money. Now, I recall very well that "tertari" means precisely "white." By this, silver coin is understood. Just as the Greeks call money*

> *"aspri," meaning white, so the Turks call it "akçe," meaning white. The Venetians, in the past and today, call one kind of money "bianche"; and in Spain too there is a coin called "bianche." It appears, then, that this naming—the use of a word in one particular sense only—exists in the languages of several nations (Josaphat Barbaro, 2009, p. 21).*

Owing to the characteristics deriving from their geography, the Arabs lead a more sedentary life than the Turks. Although the Bedouin pursue a nomadic existence, the area of their migration does not extend beyond the boundaries of their own living space. In cities such as Aleppo and Baghdad urban life had developed, the quality of life had risen in proportion to the means of the day, and those who earned their living by craft and trade alongside agriculture and animal husbandry had multiplied; in the countryside, however, living conditions and the quality of life remained at a low level. The Arabs took the sheep, horses, and camels they raised, and the products such as wool and butter derived from them, to the cities of the surrounding area, met their needs for clothing and provisions, and then returned to their own living spaces (Âli Bey, 1897, p. 24). Moreover, itinerant traders who came from outside into the living spaces of the Bedouin, while selling their wares on the one hand, purchased local products on the other, thereby filling certain gaps within the cycle of daily life.

Public Institutions and Organizations Providing Civil Society Services

The Turks are the nation with the strongest capacity for organization in the world. As a consequence, throughout history they have founded more than a hundred juridical entities in the form of empires, states, khanates, principalities, republics, and atabegates. It is observed that the legislative, executive, and judicial systems constituting these states rested on reasonable foundations in the Turkish states and that disruptions in their functioning were reduced to a minimum. The greatness of states is seen not so much in their political, military, and economic structures as in their success in establishing and implementing a system of justice. In the Turkish tradition of statecraft, the system of justice and its functioning have been held above political power—as is seen in many historical instances. Among the Turks, judgment was determined according to the deed. The penalty for murder was death; robbery, theft, and the rustling of animals were strictly forbidden. A captured robber or a thief caught in the act was put to death, his property confiscated, and the liberty of the members of his family restricted. The use of bow and arrow was forbidden unless a serious danger was encountered. The penalty for drawing a sword upon another in time of peace was likewise death. The penalty for adultery was also death. Rape was counted among the gravest crimes; this too, if no settlement was reached between the two parties, could require execution. The penalty for deserters from the army and for those who betrayed the homeland was likewise death. Minor offenders were imprisoned for a period not exceeding twenty days (Kafesoğlu, 1998, p. 292). Ibn Battuta personally witnessed the judicial order of the Turks; he states that a court assembly was constituted of eight persons from among the civilians—wise elders (the white-haired, the white-bearded, heads of communities)—who conducted the trial, together with eight others consisting of official military functionaries led by the *qadi* efendi. "The Turks call these 'argucî' [=yargucı, judge]. The people bring their suits before them: if the subject of the suit is entirely a matter of *shariʿa* law, the judgment belongs to the *qadi*. Outside *shariʿa* cases, this council of emirs of which we have spoken decides. Their judgments are consistent and just, for they have neither been accused of partiality toward anything nor accepted bribes!" (İbn Battûta, 2004, pp. 522–523). What is understood from this court is that adjudication took place without any circumstance contrary either to customary law or to *shariʿa* law, and that there was confidence that no mystery or partisanship troubled the minds of those being judged.

If justice finds its place in consciences, matters are eased in the courts; if justice takes flight from consciences, laws become meaningless and judges unqualified. The Turks preferred that the offender suffer his penalty in every case, allowing no opportunity for the penalty to be forgotten or delayed to the point where justice would be estranged from consciences. When justice is delayed,

consciences darken and new crimes are given room. "The Turks' penalties for theft are very severe. Herds of animals can graze without watchmen or shepherds. Anyone found in possession of a stolen animal is obliged to return it and to find nine of the same kind and give them to its owner! If he lacks the means to pay this, his children are taken! If he has no children either, he is slaughtered like a sheep!" (İbn Battûta, 2004, p. 466). If any concession is made in justice, it breeds new concessions, and in time wrongs take the place of rights. Among the Turks, justice was at times established not by formal courts but by customary procedures set up among the people themselves. The court observed by a Western traveler—conducted under the arbitration of a wise man and before the people as witnesses—is of a kind rarely encountered:

> *"Justice was dispensed with considerable speed throughout the army. When a dispute arose between two persons and they fell to quarreling (for this people, unlike us, do not carry their affairs to the point of fighting and conflict), both of them, or more of them (if there were more), tried whatever course they saw fit. They would go to a person of renown and standing and say, 'O leader, there is a dispute between the two of us. Therefore give us our due with fairness.' Without delay, that person would listen to both of them speak. Without writing anything down—in his view the best course was reconciliation—he would announce his decision. The complainants accepted whatever he said, without denial or refusal. For at such arbitrations most of the people gathered, and the one who undertook the arbitration called those present as witnesses. In addition, these arbitrations were much in favor in the army, and they strove to eliminate the disputes that arose among the populace by the method I have described" (Josaphat Barbaro, 2009, pp. 8–9).*

The Akhi organization (*ahilik*), the counterpart of today's chambers of tradesmen and artisans, which for centuries served the people and won the affection of the country's inhabitants and the appreciation and praise of foreigners, began to be organized at the beginning of the thirteenth century, in the time of Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev I of the Anatolian Seljuk State (Kazıcı, 1988, pp. 540–542). Built upon a Sufi foundation, the Akhi organization won the favor of people from every walk of life through the education given in its own lodges within the circle of knowledge, ritual, and good manners, and through the pure and sincere worship performed there. Foremost among the strongest factors in the Akhi movement's acceptance and adoption by the people was that the theoretical Islamic knowledge expounded in the lodge, the mosque, the *mescit*, the pulpit, and the preacher's chair did not remain there but was brought down into life. As Ibn Battuta traveled through Anatolia from south to north and from east to west and set down his observations, the Akhi organization and its adherents received more space in his work than anything else. Ibn Battuta touches upon many aspects of the Akhis, but the single element he always brings to the fore is their morality and virtue:

> *"They are found in every place where the Turkmens settled in Anatolia live—in villages, towns, and cities. In matters such as offering hospitality to strangers who come to their cities, attending to them, providing their food and lodging, rescuing them from the hands of brigands and profiteers, and purging those who for one reason or another have joined the bandits, their like is not to be found in the world.*
>
> *'Akhi,' according to them, is 'a man who gathers together the masters of his art and craft, and also brings together the young bachelors who have no work.' They set the akhi over themselves as their head. This is what is called 'futuwwa.' The man who is the leader has a lodge built and furnishes it with the necessary items such as carpets, kilims, and lamps. His companions work during the day to earn the income that will provide their livelihood. After the afternoon prayer they bring the money they have earned and hand it collectively to the head. With this money the needs of the lodge are met, and the food and fruit required for communal living are purchased. If, for example, a traveler has arrived in the town at that moment, they immediately lodge him as a guest in the lodge... They offer him what they have bought of food. This continues until the traveler's departure. Even when there is no stranger or guest, at mealtime they all*

> *gather again and eat together, sing songs, and dance. The next morning they go to their work, and after the afternoon prayer they return to the leader with the earnings they have obtained. They are called 'fityan' [=the valiant]. Their leaders, as we said just now, are called 'akhi.' I have seen none more moral and virtuous than they in all the world" (İbn Battûta, 2004, p. 404).*

In Islamic civilization, the fundamental institutions serving as places of worship are the mosque and the *mescit*. Complementing the mosque and the *mescit*, the Sufi institutions—which lie within the circle of Islamic belief while differing from one another in philosophical outlook by shades of nuance—have their own *dergâh*s, *hankâh*s, *zaviye*s, and *tekke*s (Kara, 2011, pp. 368–370). The *tekke*s possess characteristics of their own in their internal and external structure, in accordance with the belief, mode of worship, and Islamic outlook of the community to which they belong. Ibn Battuta describes to his readers the internal arrangement of the Akhi lodge as vividly as a picture:

> *"After we had performed the evening prayer, this man came to us again. We went together and came upon a magnificent zaviye! It was a gleaming place, furnished with the finest carpets and kilims of Anatolia and lit by countless chandeliers of Iraqi glass. In the sitting hall there were five 'beysus.' The beysus is a kind of three-legged candlestick made of copper. At the top of this candlestick a lamp holder, also of copper, thin and bright as glass, is opened. In its middle there is a tube for the wick to emerge. This little tube is filled with clarified pure tallow. Beside it stand copper vessels also filled with tallow. There are also scissors for trimming the wick. The one charged with its upkeep is called the 'çerağcı.' In the assembly there was a group of young men wearing 'kaba' [=cloaks] on their backs and soft boots on their feet; hanging from their waists knives two cubits long; and covering their heads with a woolen cap beneath and, over it, tall headdresses a cubit in length and two fingers in breadth" (İbn Battûta, 2004, p. 405).*

In describing the interior of the lodge, Ibn Battuta notes that there was a separate space for guests, that the Akhis removed on entering the headdresses they wore outside and put on a cap of the "*zerdani*" type, and that they sang songs and danced while offering hospitality to guests; he cannot conceal his amazement and admiration at the sincere services and fine conduct of the Akhis in their efforts to please their guests.

Besides their amazement and admiration at the workings of the Akhi organization as a civil society institution, travelers to Turkey do not conceal their astonishment and admiration, in equal measure, at the *külliye*s (mosque complexes) built by the state. The Hunat Hatun Complex (Kayseri) and the Gevher Nesibe Complex (Kayseri) from the Seljuk period, and the Süleymaniye Complex (Istanbul), the Selimiye Complex (Edirne), the Fatih Complex (Istanbul), and the Green Complex (Bursa) from the Ottoman period, are among the first that come to mind. The Syrian traveler al-Ghazzi, of Palestinian/Gazan origin, refers to the *külliye*s as the "Twelve Mosques." In contrast to certain Western travelers who, harboring the Crusader mentality within them, claimed that the Ottomans added nothing to Istanbul, Muslim travelers knew no limit in their praise of the urban culture of the Turks and of a manner of service befitting human dignity:

> *"These are the Twelve Mosques attributed to Sultan Mehmed Khan. In eight of them there is a medrese. Their professors are among the most eminent of the Turkish professors, learned and knowledgeable. The ninth is an imaret. There, morning and evening, food is offered to jurists, professors, residents, inhabitants, and guests. Everyone, man and woman, benefits from its charity. The tenth is that tremendous mosque, lofty and spacious. Here the Friday prayer is performed and the sermon delivered. In these places boundless and countless works of charity are performed. The eleventh is the maristan (hospital). This is an imaret in the nature of a medrese. Here there are cells for the sick. You could not see a better or more perfect place than this in its building, its beauty, and its charitable works. Here there are fine medicines and*

electuaries prepared according to the rules of medicine. Alongside these there are all kinds of mutton and fowl, and, moreover, everything that its residents need.

All of this has been arranged by the physicians, directors, and attendants who work there. All of them are people of prudence, trustworthy in their fairness, knowledgeable, faultless in their thrift and service, who serve without discrimination those who come and go there in numbers beyond reckoning. The city is full of buildings that captivate the mind, the heart, and the soul, adorned with incomparable arts before which pens fall helpless to describe, and with most carefully chosen and wondrous ornaments" (Bedreddin El Ghazzi, 2015, p. 92).

The social service institutions established by the Turks—who founded endowments and shelters even for ownerless street animals—placing "the human being" first and seeking to sustain him, have impressed, and continue to impress, travelers, men of culture and art, statesmen, and researchers of every nation capable of looking without prejudice, yesterday as today.

The *han*s and caravanserais that were formerly built along the roadsides in Anatolia during the Seljuk and principalities periods, with the aim of keeping trade alive and providing for the needs and the safety of travelers, entered the city centers as well in the Ottoman period. The services rendered there and the complete functioning of the order were the work of a collective intelligence, and this system did not operate merely to save the day in the short term. "Beside the mosque there are two *imaret*s. Here travelers are given soup and pilaf with meat in it. The caravanserai operates all year round. It never stands empty. The envoys were offered soup, pilaf, and meat. From the kitchens of the *imaret*, soup with meat is distributed twice a day to those residents of this city who wish for it" (Hans Dernschwam, 1992, p. 209).

Ibn Battuta's travelogue (*Rihlat Ibn Battuta*) contains observations of life in the relevant lands in the fourteenth century, while Âli Bey's *Seyahat Jurnali* contains those of the nineteenth. An interval of roughly five centuries is a vast span of time in which differences of a political, economic, and social nature are bound to appear. Baghdad, which after the Abbasid Caliph al-Mansur made it the capital of the Abbasid state (762 CE) rapidly became the preeminent center of intellectual and cultural life not only of the Islamic and Arab world but of the whole world, was one of the settlements most severely affected by the devastation wrought by the Mongols (1258), and from that day forward never regained its former brilliance. In the Ottoman period Baghdad, as the center of the Province of Iraq, served as a political center for its surroundings, but it did not possess much in the way of assets that could bring it to prominence in economic and socio-cultural terms. Âli Bey went to Baghdad on the eve of the twentieth century, and apart from a few small positive exceptions, most of his observations were negative. The tramway built by private enterprise in Baghdad and still in operation was one of the positive exceptions the author was able to see: "In the Karkh section of Baghdad there is a (tramway) line six kilometers in length running as far as the town of Kâzımıye, where His Holiness Imam Musa al-Kazim lies buried. This line was built twenty-five years ago through the formation of a joint-stock company and is in operation to this day. It yields substantial profits during the pilgrimage seasons of the Iranian pilgrims" (Âli Bey, 1897, pp. 67–68). The economic life of middle- and lower-ranking cities has continued upon a basis of agriculture, animal husbandry, crafts, and, in part, commercial activity. As cities grow, small industrial enterprises and the service sector begin to replace agriculture and animal husbandry, but this is not the case for all cities. Rural people who abandoned the traditional economic life and migrated to the city centers wished first of all to find employment in the service sector; failing this, they sought a way of sustaining their lives in the other economic fields based on craft and trade, but most often encountered difficulties in attaining even this. Such being the case, the city centers dragged their new inhabitants into a chaos in which the morrow was uncertain. Mosul is a city of the Baghdad-centered Province of Iraq in which those of Arab origin are in the majority. The conditions of economic life in the city are reflected in the text, through Âli Bey's humorous pen, in the reality of a dark picture:

> *"Upon entering the city one sees a very crowded little square, which is the town's market and bazaar quarter. The largest shops are the coffeehouses, and they are always packed full. Even the top of the fortress wall on the city side is lined from end to end with coffeehouses. The market shops are as small as bedesten cupboards, able to accommodate only the shopkeeper himself, and the merchandise and other wares inside them are correspondingly meager. More than the goods sold in those little shops, what strikes the eye is the enormous abani turbans that the shopkeepers wind around their heads" (Âli Bey, 1897, p. 46).*

Âli Bey makes no mention, in the Arab lands, of any functioning organization, whether official or civil, resembling the Akhi organization of the Turks. It is undoubtedly a more realistic approach to regard this not as the author's disregard or oversight but as a genuine absence of practices of this kind.

Observations and Impressions Concerning Religious Life

Ibn Battuta was born in Morocco, one of the Maghrib countries, almost the whole of which adheres to the Maliki school of Sunni Islam. The most marked difference in jurisprudential practice between the Maliki and Hanafi schools is that in Malikism the *sunna* prayers are never performed before the obligatory prayers, and only rarely after them (Kaya, 2003, pp. 519–535). In the Maghrib countries, Sufism was not very widespread until the emergence, toward the end of the eighteenth century, of movements such as the Tijaniyya and the Darqawiyya. Yet Ibn Battuta is known as "a Sufi and dervish-like person." It is probable that behind the Traveler's inclination toward Sufism and the dervish life lay his visits, at an early age, to Egypt and the Hejaz. It is natural that traces of Ibn Battuta's own world of belief should be found in his observations concerning the world of belief of the Turks, who were Maturidi in creed and Hanafi in practice. Âli Bey conducted the majority of his travels in Iraq and Syria, where the Sunni (Hanafi and Shafiʿi) and Shiʿi (Jaʿfari and Nusayri/Alawi) schools were widespread—the very region where sectarian divisions and wars were experienced most harshly in Islamic history. Âli Bey, who belonged to the Maturidi and Hanafi tradition of Islamic belief, was at the same time a member of the Islamic faith embraced by most Turks, and the author's observations and evaluations concerning Islam and Muslim practice are made according to his own circle of belief.

Ibn Battuta displays an intolerant stance toward differences of belief and currents among Muslims that fall outside the four schools known as the true schools: Hanafi, Shafiʿi, Maliki, and Hanbali. "The people belong to the school of Imam-ı Aʿzam Abu Hanifa, may God be pleased with him. They are all Ahl al-Sunna. Among them there is no Qadari, no Rafidi, no Muʿtazili, no Khariji, nor any other heretic. God Most High has raised them above other people through this virtue of theirs" (İbn Battûta, 2004, p. 401). Ibn Battuta does not pass over the nuances of Islamic life that he observes among the Turks, whether individually or in general. "In the Friday Mosque it is a long-established custom that young men with beautiful voices recite the suras of *al-Fath*, *al-Mulk*, and *ʿAmma* every day after the afternoon prayer" (İbn Battûta, 2004, p. 403). Turkish society, which knows the month of Ramadan as the month of the Qur'an and, following the path of deriving the greatest possible benefit from it, has made the recitation of the Qur'an its motto, reaches the summit of spiritual delight with great sincerity and submission as it listens to the Qur'an being recited. In this attitude the Turks set a fine example for other Muslims as well. While Islamic life was sustained through a shared consciousness and participation at every stratum of society, worldly goods, property, and offices were kept apart from this spiritual sentiment. After the respect and reverence shown to the Qur'an, love for the Prophet (peace be upon him) was shown with such sensitivity that not the finest detail was overlooked in following the *sunna* of the Messenger of God. This sensitivity toward the *sunna* of the Messenger of God extended even to the manner of eating at the Ramadan fast-breaking meals:

> *"The hafızes would recite the suras of al-Mulk, al-Fath, and ʿAmma so beautifully that, listening to them, hearts would overflow, hair would stand on end, and tears would pour from the eyes. Then the ruler would return to his palace. We spent the month of Ramadan of this year in his company. On the nights of Ramadan he would sit on a rug without cushion or mattress upon it, leaning against a largish pillow. Beside him sat the jurist Muslihiddin. I sat a little beyond the jurist. Further along sat the leading officials and commanders of the principality. As we sat thus, the food would be brought; the first course was 'serıd' [=tirit], made of lentils crushed with sugar and fat and placed in small dishes. Saying 'it brings good fortune,' they break their fast with tirit. Claiming that this fast-breaking dish was preferred by our Prophet—may God's peace and mercy encompass him—over other foods, they say:*
>
> *'Following his fine custom, we begin the meal with tirit!'*
>
> *After this they pass on to the other dishes. All the nights of the month of Ramadan are like this" (İbn Battûta, 2004, pp. 406–407).*

The Traveler relates that among the Turks the recitation of the Qur'an was not confined to the month of Ramadan but was maintained within daily life as well. "The food came. We ate together with all the guests. Then the *hafız*es recited the Holy Qur'an in their plaintive, tear-drawing voices and their admirable modes. The assembly ended in this manner and we departed" (İbn Battûta, 2004, p. 438).

Ibn Battuta draws attention to the fact that the Turks, while living through their grief at funeral ceremonies, did not exceed the Islamic measure. Nor does he neglect to add to his notes the traditional practices performed after the funeral. "One of the bey's children died. The people here do not wail and lament over the dead as the people of Egypt and Syria do, and they do none of the things the Lur people do after the death of their rulers' children. We explained this earlier. After the burial, the sultan and the students of the *medrese* visited the grave for three days in succession, following the morning prayer" (İbn Battûta, 2004, p. 407). Ibn Battuta describes the manner in which the funeral was carried to the grave and what was done after the return from the grave, as he saw it at the funeral ceremony of the mother of a bey named İbrahim:

> *"İbrahim Bek followed the funeral bare-headed and on foot, while the other commanders and the memlûk soldiers [=household troops] had both bared their heads and put on their caftans inside out. The judge, the preachers, and the hocas had put on their garments inside out but had not bared their heads. In place of turbans they had wound a cloth of black wool about their heads. In this region mourning lasts forty days; every day tables are laid and banquets given! It was done so on this occasion as well" (İbn Battûta, 2004, p. 444).*

In the seating arrangement within Muslim places of worship there is no ordering or classification according to people's worldly offices, material means, or upper or lower position in society. Naturally, in the mosques, *mescit*s, *tekke*s, *zaviye*s, and other places of worship in the Turkish lands, where Islam had suffered no distortion, innovation, or deviation, there was likewise no arrangement particular to persons or offices. There was, however, one exception to this, connected with security and with the Turkish tradition of conquest: the *selatin* (imperial) mosques. On Fridays, with the ruler's arrival for prayer at the *selatin* mosques, an ordering and hierarchical seating arrangement not seen in Islamic places of worship came into being. Ibn Battuta relates in the finest detail his observations at a *selatin* mosque he attended for the Friday prayer:

> *"The great mosque of Kastamfinya is a three-storied building of wood. The ruler, the leading men of the state, the qadi, the jurists, and the commanders perform the Friday prayer on the lower floor; the sultan's brother, known as the 'efendi,' his attendants, his close associates, and trustworthy persons from among the local inhabitants on the middle floor; and the ruler's son and heir, Prince Cevad, with his young slaves, servants, and the populace on the upper floor. The hafizes range themselves in a circle*

> *before the mihrab. The city's qadi and the Friday preacher also sit beside them. The sultan takes his place in line with the mihrab. First the hafizes, with their beautiful voices, recite the Sura of al-Kahf, repeating the verses in a curious manner. When the recitation of the Qur'an is finished, the preacher ascends the pulpit and delivers the Friday sermon. Then the prayer is performed together. When the obligatory prayer is over, they pass to the performance of the supererogatory rakʿas. Finally one of the hafizes recites a passage (aşır) in the ruler's presence.*
>
> *Thereupon the Padishah leaves the mosque with his retinue. Another hafız recites a passage, this time on the floor where the Padishah's brother is. When his recitation is finished, the prince there also leaves the mosque with his companions. Lastly one of the hafizes recites a passage before the prince. When his recitation is finished, the master of ceremonies rises and, with a poem composed in the Turkish language, praises the sultan and the heir apparent and invokes blessings upon them both. Thus the prince, too, leaves the mosque. Outside he kisses the hand of his uncle, who is waiting for him, mounts his horse, and goes to the residence where his father is" (İbn Battûta, 2004, pp. 440–441).*

In the account of the Friday prayer at the *selatin* mosques, with what precedes and follows it, the tradition of "reciting a poem," into whose details Ibn Battuta does not enter, attracts attention—the tradition of praising the ruler and the prince (the *kaside*/*methiye* section). This tradition of "reciting a poem," which the Traveler does not himself specify, is a widespread practice among the Turkish Divan poets: novice or master poets would recite the *kaside*s they had composed for the dignitaries of the state, the padishah above all, sometimes merely as an act of congratulation and appreciation and sometimes in expectation of material reward. Ibn Battuta, who praises the Turks of Khwarazm by saying, *I have not seen in the world a people as moral, as merciful, as compassionate toward strangers, and as generous as the people of Khwarazm!*, describes a custom concerning the performance of prayer in the mosque that he encountered nowhere else in the world: "The muezzins go round one by one to the houses in the neighborhood of their mosques to announce that the time of prayer has come; and if any of those summoned to the mosque fails to come to the congregation, the imam punishes him in the midst of the assembly! For this purpose there is a whip hanging on the wall in every mosque! The man who neglects prayer also pays a fine of five dinars for the benefit of the mosque or for feeding the poor! According to what is related, this custom has continued from of old" (İbn Battûta, 2004, p. 520). Foremost among the particulars Ibn Battuta articulates in his observations of the Turks are the sincerity, refinement, and piety of their Islamic life and the fine morality he saw at nearly every stage of life. At the center of the conduct that completed this fine morality he places the trait whereby each individual, rather than setting his official or unofficial office above religious tenets, laws, and even customs and traditions of the nature of unwritten law, regarded himself as a simple citizen equal to everyone else. Ibn Battuta does not shy away from recording again and again the examples of fine morality and virtue that he observed in his work:

> *"The Shaykh [Hüsameddin] preaches to the people every Friday. He enjoins the sultan to do good and warns him against wrongdoing and oppression. He addresses him in a most serious, even severe manner; and the ruler, with bowed head and in silence, listens to his sermon and even weeps. The Shaykh never accepts a gift from the ruler, never eats the food he provides, and never wears the garments he gives!*
>
> *This teacher is truly one of the virtuous servants of God Most High. I would often see on his back a cloak made of cotton inside and out. It was in tatters like a rag and very old. The felt cap on his head was worth barely a carat. There was no turban over the cap. On one occasion I approached him:*
>
> *'Sir! What is this cloak you are wearing? It is of no quality at all!' I said.*
>
> *He gave me this reply:*

'My son! This is not even mine—it is my daughter's!'

I held out several of my own garments; I pleaded with him to accept them, but he gave this reply: 'For fifty years now I have had a promise to God Most High that I would accept nothing from anyone. Had I taken something from anyone, I would surely have taken it from you!'" (İbn Battûta, 2004, p. 534).

There are various noble hadiths of the Prophet of Islam, Muhammad (peace be upon him), to the effect that "a person's material sustenance is distributed after the morning prayer and his spiritual sustenance after the afternoon prayer, and that one should be awake at these times so as not to miss one's provision." Muslim tradesmen who believe this open their shops after the morning prayer, do a little cleaning, and hope from the Lord, with prayers for blessing, that abundance will enter within. Moreover, in accordance with the maxim that worship is no impediment to earning, they close their shops at prayer times and hurry to the mosque or *mescit*. Some Western travelers observed that, during the years in which they traveled to Turkey, this Islamic belief and practice in trade continued among the Turks with the addition of certain small details. "The lust for gain does not prevent the Muslims from praying five times a day. When the muezzin recites the call to prayer, everyone hurries to the mosque. The tradesmen do not close their shops; to indicate that they will return shortly, they draw a cloth across the front of their doors. This boundless trust acquires its value according to the service rendered. Cases of theft are said to be very rare in Istanbul. If anyone does such a thing, it would be a Jew, an Armenian, or a Greek" (Edward Raczynski, 1980, p. 28). The Arab travelers who journeyed to Turkey were for the most part unable to grasp the Islamic acts of worship and customs performed by the Turks, and could not make sense of them in their own terms. The Turks did not confine Islam to living by God's commandments alone; they preferred to live the *sunna* of the Prophet (peace be upon him) in the fullest manner and, indeed, in the hope of attaining God's good pleasure, to cling more tightly, in their own way, to the supererogatory acts. They spread the glorification of God and the invocation of blessings upon the Prophet (peace be upon him) across every stage of life:

"On Friday we witnessed there a practice that the Turks have devised for themselves: on Friday all the muezzins ascend the minaret and call the people to prayer and invoke blessings and peace upon our Prophet. Then a single muezzin ascends the minaret and recites the call to prayer. Then the hafizes sit on a divan and recite the Qur'an one after another. After the Qur'an they recite couplets in Arabic and in Turkish" (Bedreddin El Ghazzi, 2015, p. 83).

As is understood from the examples of Islamic Turkish poetry (Tekke/Sufi literature) witnessed in the words "After the Qur'an they recite couplets in Arabic and in Turkish," it would be apt to say that within the Islamic world "Islamic literature" has found its most powerful representation in Turkish literature.

Direktör Âli Bey never passes over the religious sites within the bounds of the cities on his route without visiting and mentioning them. In Siirt, where the tombs of Veysel Karanî, İbrahim Hakkı and his spiritual guide Shaykh İsmail Fakirullah, Shaykh Memduh Fakirullah, and Shaykh Mücahit are located, he also draws particular attention to the love and veneration of the city's inhabitants for the friends of God. For according to many Turkish thinkers and men of religion, the friends of God are the spiritual guardians of countries and the leaven of the mortar that equips new generations with the national culture. Âli Bey's route of travel lay through the Middle East, an exceptional region of the earth that bears in its bosom the traces of the three great revealed religions above all, and of many prophets and messengers sent by God as His envoys; in Mosul he speaks of the tombs or shrines of the prophets Joseph (Yusuf), Seth (Şit), Daniel (Danyal), and Jirjis (Cercis), peace be upon them. In his works he gives space to the names of certain cities associated with the friends of God, and even to the existence of cities that take their names from them. While very few Muslims know the real name of Abū ʿAbdillāh Muḥammad b. Ismāʿīl b. Ibrāhīm al-Juʿfī al-Bukhārī (b. 810–d. 870), the whole Islamic world knows the name al-Bukhārī,

which he took from his birthplace. Âli Bey relates that in Baghdad, Azamiye takes its name from Imam-ı Azam Abu Hanifa, and Kazımiye from Imam Musa al-Kazim. Of Karbala—which, with its identity bound up with faith, stands out even more than Baghdad in the lands of Iraq, and which Direktör Âli Bey describes with the words "all of them are Shiʿi and Iranian"—he notes that every year thousands of people, especially Shiʿis and Iranians, visit the tombs of many great figures of Islam in this city, above all Husayn (may God be pleased with him) and Imam Abbas (may God be pleased with him), in order to commemorate the "Event of Karbala," which witnessed the greatest sorrows of Islamic history, and that day. A remarkable custom that the author relates in connection with these visits concerns the dead:

> *"It is known that the Shiʿis transport and bury a great number of corpses. Accordingly, in most of the chambers on the four sides of the courtyard (sahn) there are the tombs of Indian and Iranian princes. The corpses of ordinary individuals (âhâd) [persons, individuals...] arrive in coffins wrapped in haircloth sacks; and since there are caves beneath the courtyard, these corpses are first brought into the depths of the shrine and carried around the noble tomb, after which they are placed in those caves. Although the caves are broad and vast, owing to the multitude of corpses brought each year it is found necessary to empty them once every three to five years, and the bones thus removed are said to be purchased by the bathhouse keepers to be burned in their furnaces in place of firewood" (Âli Bey, 1897, p. 77).*

Whereas Direktör Âli Bey committed his observations and impressions to paper without distinguishing between the positive and the negative, Ibn Battuta preferred to relate mainly his positive impressions and observations. While Âli Bey wrote of scholars living and buried alike, Ibn Battuta does not mention the deceased among the religious scholars along his route. Of the friends of God—each a witness of his age—who spent their lives in the various settlements of Turkestan, which harbors in its bosom the roots of Turkish Sufism, and who left a great mark there, and of their spiritual legacy, and of their tombs or shrines standing like fortresses, Ibn Battuta says nothing.

In the Context of Culture, Customs, and Traditions

In relating his impressions of Turkish customs on the basis of what he saw in daily life, Ibn Battuta brings the woman to the fore in particular. The Turkish woman stands not as an individual who relegates herself to the background behind closed doors and beneath the veil, but as a value on public view, with all her dignity and the personal formation she has absorbed from Turkish-Islamic culture, making her presence felt in every quarter of society through her sound character. Ibn Battuta states that the hospitable Turks vied in doing good when offering hospitality without distinction between women and men; he further relates that the women did not cover their faces, that they adopted a humane manner with fraternal sincerity, and that they conducted their relations within the framework of true friendship. "When we were about to set out, they bade us farewell as if we were kinsfolk or members of the household; they showed their sorrow by shedding tears. According to the custom of this place, bread is baked one day a week, enough to last the other days! On baking day the men would surround us with hot loaves and delicious dishes, saying: 'The women have sent these to you; they hope for your prayers of blessing!'" (İbn Battûta, 2004, pp. 400–401). He clearly depicts in another scene, from the shopping of the marketplace, that the Turkish woman, whatever her position, did not wear a veil over her face and dressed in a traditional manner: "Beside her were three or four slave girls holding her skirts; on her head was a headdress called the '*buğtak*,' adorned with jewels and bearing at the front a crest of peacock feathers. The windows of the carriage were open, and the woman's face, too, was uncovered. For Turkish women go about with their faces uncovered. I saw another woman in the same manner" (İbn Battûta, 2004, p. 472). It is further understood that the Turkish woman, through the value she placed on her dress and adornment, cut a most elegant figure beside her husband, while the man attached little importance to his own attire. "It sometimes happens that you come upon women together with their

men and say, 'That man must be this lady's servant!' For her husband carries nothing but a fur of sheepskin and, on his head, a matching hat called the '*küla*' [=*külah*]!" (İbn Battûta, 2004, p. 473).

When the shared values of Islamic culture are performed among the different Muslim nations, each nation brings them down into life by adapting them to its own constitution with its own native riches. The religion of Islam has bestowed two festivals upon its believers; the essence of the worship religiously required on these festivals is fixed, but differences are seen in the manner of its performance. Ibn Battuta sets down in orderly fashion what he witnessed during a Ramadan festival he spent among the Turks:

> *We welcomed the blessed Festival of Ramadan (of the Sacrifice!) in this town. When we went to the mosque, we found that the sultan had made his appearance with his soldiers. The masters of the crafts, made up of the valiant Akhis, had made ready with their drums, zurnas, and trumpets and with the banners indicating their trades, and, armed from head to foot, had entered into a contest of magnificence. Each craft guild carried the loads of sheep, oxen, and bread it had brought with it; the sacrificial animals slaughtered at the cemetery were distributed, together with bread, to the poor and needy. The festival procession here begins at the cemetery. From there one proceeds to the place where the prayer is performed. After performing the prayer we went with the sultan to his residence. Food was prepared. A separate table had been laid for the jurists, the shaykhs, and the Akhis; another table for the poor and the destitute. On that day no one, rich or poor, was turned away from the ruler's door" (İbn Battûta, 2004, p. 410).*

From the information Ibn Battuta relates—"...*the sultan had made his appearance with his soldiers. The masters of the crafts, made up of the valiant Akhis, had made ready with their drums, zurnas, and trumpets and with the banners indicating their trades, and, armed from head to foot, had entered into a contest of magnificence*"—it is seen that the Turks transformed the religious festival into a national form. Our ancestors' practice of "*distributing the sacrificial animals they had slaughtered, together with bread, to the poor and needy*" on the festival shows that the festival was celebrated in a manner befitting its true meaning, and that the poor and needy, too, celebrated. In Islam, the exchange of greetings is an important ritual in accordance with the Qur'anic verse "When you are greeted with a greeting, respond with one better than it, or return it in like manner..." (Qur'an, al-Nisa 86). In relating the form of the greeting custom among the Turks, Ibn Battuta notes the care taken that a person exchanging greetings be physically on the same level as his interlocutor and meet him eye to eye: "When someone coming from afar encounters him, if the other dismounts from his mount, he dismounts too! The respect shown by the arriving traveler opens the door to a satisfaction that obliges these sultans, too, to behave respectfully! Offering a greeting from horseback is not well received" (İbn Battûta, 2004, p. 414).

Alongside the Gray Wolf (*Bozkurt*), upon which they conferred mythological value, the Turks continue—even as conditions change—to value and to use the "horse," which they tamed from the wild and made a part of their daily lives. The horse, a beast of burden and a mount in many parts of the world, is held among the Turks in a position above other animals, to the point that the national drink is made from its milk, and the owner of a good horse also acquires a respected standing in society. When new/luxurious conceptions and forms of life change according to the conditions of the age, the Turks are adept at adapting the new to their own traditional understanding rather than adapting themselves to the new. "The custom of driving in carriages is not much found among the Turks. On the contrary, the wealthy, the leading men of the state, and even the Padishah are accustomed to riding about the city on horseback. In noble families, the women drive about the avenues in gilded carriages resembling the state carriages formerly used among us" (Edward Raczynski, 1980, p. 25).

Direktör Âli Bey, drawing attention to the fact that in the customs of the Arabs the manner of dress of the people of Mosul followed a hierarchical course according to their economic

condition, cannot conceal his astonishment. "The wealthy set of the people of Mosul wind a fine *abani* turban over the fez and wear a full-length fur or a robe (*cübbe*) and *şalvar*. The middle class wind a yellow silk *keffiyeh* around their heads and wear a *maşlah* over their backs. The lower set use a handkerchief of cotton thread woven in a checkered pattern of blue and white or red and white, with an *agal*" (Direktör Âli Bey, 1897, p. 48). Âli Bey, who after Mosul drew attention to people's traditional styles of dress in Baghdad as well, witnessed that dress there differed according to beliefs and believers:

> *"The garments and attire of the populace are distinguishable from one another according to class and sect. For instance, the notables and those of the great families who live on their own revenues and rents wear the entari, the cübbe, and the maşlah; some have a turban on their heads and some a fez; and those employed in government affairs wear a frock coat and trousers like the people of Istanbul. The second class of people, while wearing the entari and maşlah like these, wind a yellow silk keffiyeh around their heads. The laboring class, for their part, use only an entari of çetari cloth and a keffiyeh of thread woven in a checkered pattern of white and blue or red. In Baghdad the name of the entari is (zebun). The Jews likewise wear the zebun and maşlah, but they wind around their heads a turban of printed cloth over a white cloth resembling the kandilli yazması; and the Christians wear the zebun and maşlah with a fez on their heads. The Muslim women in the street use a plain-ground çarşaf with borders embroidered in a running pattern of silver thread or silk, a veil of black hair, and high-legged yellow çedik boots with slippers. The Jewish women use a çarşaf woven in a fine navy-and-white checkered pattern with borders embroidered in a running pattern of yellow wire, a veil of black hair, and only yellow slippers; and the Christian women, though they use the çarşaf like the Muslim women, sometimes have their faces uncovered and sometimes, in place of the veil, screened with a fine handkerchief of black gauze or tulle. On their feet they mostly wear boots and galoshes" (Âli Bey, 1897, pp. 64–65).*

Âli Bey emphasizes that in Arab wedding customs people appear to be classified by such attributes as belief, social status, and economic position. These differences are at times felt very clearly and at times appear as differences of nuance:

> *"The wedding feasts of Baghdad are among its curious customs. In the weddings of the common people, the trousseau (cihâz) is transported to the bridegroom's house one day before the day of the bride's face-painting. At the head of the movable goods goes a large water jug of tinned copper. Since the Arab women themselves carry in copper jugs the water their households require from the Shatt, this jug is counted among the essential components of the trousseau. On the following Thursday, some twenty or thirty women take the bride into their midst and proceed on foot to the bridegroom's house. As they go along the road, women take the bride by the arms, and a girl child walks backward before the bride holding a mirror. The bride walks and at the same time gazes continually into this mirror. At the very front, two persons carry on their heads small chests each wrapped in a cloth. That these chests are sent with the trousseau and yet go along with the bride is, it seems, because they are the chests of coin and of jewelry. Brides of the wealthy set are not paraded through the streets in this manner. After being brought to the bridegroom's house, their faces are painted there. The reason for this, too, is that there are no carriages in the country for transporting the bride. [It was stated above that upon my arrival in Baghdad we came by carriage from the town of Azamiye to the city. This carriage is a single one, in the style of (a minibus), and was brought in by Hidayet Pasha as a model, with a view to forming a carriage company for transporting pilgrims between Azamiye and Baghdad. Within the country there is no other hired carriage besides it.] But on the contrary, the bridegrooms are paraded through the streets at night in procession. This procession is called the 'zeffe,' and it consists of one and sometimes two bands of musicians, with drums (tabl) and surnas and dancing girls, of many lanterns, lamps, and torches, and especially of trays decked out with candles in the old style. Christian weddings, too, are curious. On the night the*

> *bride is to be fetched, the bridegroom's party gathers at the bride's house, and the two sides converse and bargain in the manner of an opera, with songs and melodies, and fetch the bride away by night" (Âli Bey, 1897, p. 92).*

In Arab marriage customs, it is interesting that the bride's side transports the trousseau one day beforehand with "a large water jug of tinned copper" placed at the very front. Water is a substance needed by every living creature and valued in every part of the world, but its occupying the foremost rank in the trousseau is a circumstance peculiar to this place. The presence of drum and *zurna* as instruments at Arab weddings, and the performance of the folk dances called "*zeffe*," resemble Turkish weddings. Likewise, the existence of differences between the weddings of the poor and the lower stratum and those of the wealthy upper stratum shows that there was an unnamed class distinction among the Arabs. That non-Muslim weddings display differences is noteworthy as evidence of the influence of beliefs on culture, for the most powerful concept shaping cultures is religion. Âli Bey, who observed in Baghdad the traditional dress of the Arabs, especially at weddings, and the differences in the manner in which weddings were performed, also touches separately on the traditional methods used in funeral ceremonies, which occupy a powerful place in the traditions of societies:

> *"In Baghdad, in the hot season, they bury the dead at night. Before the funerals of unmarried youths and maidens they play the def and the kudüm, and the women go as far as the cemetery. In the houses where a death has occurred, a mourning ceremony is performed among the women every week. This ceremony consists of certain hired wailing women reciting the praises and eulogies of the deceased in the manner of a hymn and crying out, and of the assembled neighbor women beating their breasts and crying 'lu lu lu lu!'—what they call the 'hele hele.' Since the wailing women recite the hymns at intervals, in between coffee, sherbet, and water pipes are taken and there is conversation with laughter and amusement. Every year, on the first night of the noble month of Ramadan, this mourning ceremony is performed in the houses where a death has occurred within that year" (Âli Bey, 1897, p. 94).*

That the women should take the front rank as the dead are carried to the grave and recite something of an elegiac (*mersiye*) character to the accompaniment of *def* and *kudüm* appears very strange to the author. The tradition the author refers to as "wailing women" resembles the tradition of the "*ağıtçı*" (Ayverdi, 2005, p. 44), the professional lamenter, which is also found in Turkish culture. We are not aware, however, of the existence of any detail in Turkish culture to the effect that the "*ağıtçı*" women went to the grave with *def* and *kudüm*.

Education, Morality, and Virtue

"In counterpoise to our ancestors' world-renowned spiritual qualities such as valor and courage, intelligence and discernment, and their capacity for organization, their physical beauty too has left many echoes in the historical and literary sources of all the Eastern nations: what the ancient Greek type is to Western aesthetics, the ancient Turkish type is to Eastern aesthetics. For this reason the ancient Turk, who in Europe is above all the symbol of 'Strength,' is in Asia above all the symbol of 'Beauty.' For instance, the celebrated Arab poet (Abū Isḥāq al-Ghazzī), who had studied at very close quarters the magnificent Turkish type of nine centuries ago, compared most elegantly, in the following graceful quatrain, the most striking qualities of the Turkish race—valor and courage together with extraordinary beauty—which have become proverbial in both East and West (Ibn al-Athīr, *al-Kāmil fī al-tārīkh*, Vol. 10, p. 245). The translation of the poem is as follows: '*When a troop of valiant Turkish soldiers rises to the charge, beside their war cries neither the roar of the thunderbolt is heard nor its name comes to mind! This nation is such a nation that, if it is met with a smiling face, it resembles the angels in beauty, and if it is attacked, it turns into a demon*'" (Danişmend, 1982, p. 8). Yesterday as today, nations have progressed in proportion to the importance they attached to education, and upon adopting the contrary attitude have entered a process of decline and even collapse. Well-educated generations have been able to bring to the

surface the jewel of morality and virtue within them and have adorned themselves, the society in which they lived, and their state with countless material and spiritual beauties. Without morality, education remains incomplete; without education, morality. In the Holy Qur'an—"Are those who know and those who do not know equal?" (al-Zumar 9)—the difference between scholars and other people is set forth clearly, and scholars are exalted. Our Prophet Muhammad (peace be upon him), by declaring that "The scholars are the heirs of the prophets," deemed them worthy of the highest station in the world after the prophets. Turkish statesmen who followed in the footsteps of the Qur'an and the *sunna* never fell short in their respect for scholars. "One day, after the afternoon prayer, the ruler came to the quarter where we were. The professor efendi sat in the place of honor, the ruler at his right, and I at the professor's left. This manner of seating is the clearest expression of the respect the Turks show to the scholars of jurisprudence" (İbn Battûta, 2004, p. 421). The Turkish people, too, seeing that Ibn Battuta and his companions were equipped with the Islamic sciences, showed the scholars the same due respect and affection as their rulers did. "They prepared a banquet in the vineyard of one of their number and slaughtered sacrificial animals. The joy they felt at making our acquaintance was truly astonishing! They did not know our language, nor did we understand theirs, and there was no interpreter between us! Yet we spent a whole day with them without the slightest tedium!" (İbn Battûta, 2004, p. 406). The Turks, who attained the honor of belonging to the community of the Messenger of God, who made the scholars his heirs, occupy an exceptional position among the Muslims of the earth in following the exhortations and counsels of their Prophet. Thanks to their firm adherence to the Qur'an and the *sunna*, the Turks attained the honor of governing the lands of Islam for more than a thousand years. Islam is fine morality, and foremost among the Muslims who understood this best are the Turks. The Turks regarded most persons who were Arab, or who knew Arabic, as scholars, and showed them respect in that measure:

> *"When we entered the city and were passing through the market, we saw that certain people emerging from the shops turned our animals about and seized their reins. Suddenly another group came out, stopped them, and they began to quarrel. As the dispute between them dragged on, some drew their daggers and made to attack the others. They were talking, but we understood nothing. We began to be afraid. We were troubled by the suspicion that these men were the highway-robbing Germiyanids. After all, the city belonged to them. They might have designs on our property and our lives. Then God Most High sent us a man who knew Arabic and had made the pilgrimage. We asked him what these people wanted. He answered as follows:*
>
> *'These men are the valiant Akhis!' Those who had met us first were the men of Akhi Sinan, and those who had subsequently stopped them were the young men of Akhi Tilman. Both sides wished us to be their guests, and that was why they were quarreling. One cannot but marvel at the lofty hospitality they displayed! In the end they settled the matter by drawing lots and made peace. It was decided that we should first be the guests at the lodge of whichever side won. The lot fell to Akhi Sinan's company. When Sinan learned of this, he met us with a group of his companions. We went together to his lodge. They immediately served food. After we had rested, Akhi Sinan took us to the bath. He attended to all my needs himself. Three or four of his other companions had likewise taken upon themselves the service of one of my friends. When we came out of the bath they laid a great table once again. They offered various fruits and sweets. After the meal we listened to the hafizes reciting certain passages from the Holy Qur'an. Then they all began to perform the sema" (İbn Battûta, 2004, p. 409).*

In this lived event witnessed by Ibn Battuta, one wonders what nation in the world possesses individuals who would quarrel in order to host a scholar, a guest sent by God. The Turks, possessed of such fine morality and virtue, did not confine the display of these qualities to an ordinary day and a calm mind; even amid the extraordinary hardships of war they displayed the same virtuous and humane conduct in keeping with their nature. The best-known example of this is

the treatment shown by the Turkish soldier (*Mehmetçik*) to the Australians and New Zealanders who came within the British forces in the First World War.

A counterpart to the fine event Ibn Battuta witnessed in the Turkish town was experienced by Direktör Âli Bey among the Arabs in Azamiye, Baghdad. That Muslims who partake of Islamic morality should display a common conduct is a remarkable and praiseworthy circumstance:

> *"On entering Azamiye and reaching the square before the noble mosque, I dismounted and looked for a place where I might clean off my dust and dirt and perform my ablutions in order to visit the noble tomb and perform the Friday prayer; seeing a building with its door open facing the square, I took it, from the crowd inside and before its windows, for an inn or a coffeehouse, and went in. It turned out that this was the house of Numan Efendi, the tomb-keeper and trustee of His Holiness Imam-ı Azam. He himself being a most honorable man of good family, and his door always open, the crowd within consisted of his friends who had come, on the occasion of Friday, to visit the noble tomb. His attendants met this humble one at the door and took me upstairs. Not yet having understood where I was, I asked for a place to perform my ablutions. A cheerful and courteous gentleman with a black beard and a turbaned head came up to me and said, 'There is still time before the prayer. You seem to have come from the road. Rest a little, and afterward you may perform your ablutions. We shall all go to the noble mosque together.' At this I understood that this was neither an inn nor a coffeehouse; and when, declaring my apology and expressing my embarrassment, I asked who he was and where I was, he said that he was the tomb-keeper Numan Efendi and that I was in his house; and after offering coffee and a water pipe, he took me to another room to clean myself and perform my ablutions, whereupon his servants brought before me a tray with an excellent meal. In truth I was astonished and grateful at this gentleman's extraordinary graciousness and hospitality. For without knowing who I was, and without yet having asked and learned whence I came and whither I was going, he had been showing me hospitality and honor simply as a guest" (Âli Bey, 1897, p. 61).*

To vie in doing good is one of the fundamental principles of the Muslim. Baghdad (762 CE), shortly after its foundation by the Caliph al-Mansur, was made the capital of the Abbasid Caliphate, and through the important infrastructural works undertaken for scholarly endeavor the city became an intellectual and cultural center. Baghdad, which hosted an institution as highly advanced for its time as the House of Wisdom, also prepared the ground within its bounds for the contribution of thinkers from many different cultures to scholarly work, and bore witness to the Golden Age of Islam. At the foundation of the great value placed on knowledge in Baghdad in those times, the existence of state administrators and Muslims who valued knowledge, in accordance with the noble hadith of the Prophet of Islam—"Wisdom, valuable knowledge, is the lost property of the believer; wherever he finds it, he has the greater right to take it" (*Tirmidhi*, ʿIlm 19; *Ibn Majah*, Zuhd 17)—cannot be disregarded. Evliya Çelebi, whose writings on Baghdad are of a volume amounting to an independent work, portrays Baghdad as a city that began with the proclamation of Islam, continued with conquest, and reached the level of perfection through knowledge, wisdom, and civilized life (Kahraman & Dağlı, 2010, pp. 533–605). In recent centuries, Muslims have grown distant from knowledge and wisdom, and this estrangement has not been confined to the positive sciences; negligence has crept in even in the learning of the pillars that must be performed in order to live the religion. Today, the Arabs who say, "The Holy Qur'an is Arabic, and we are the ones who know Islam," have all but forgotten cleanliness, which comes foremost in Islam and is made obligatory before beginning many acts of worship. When one considers the sensitivity of the matter of cleanliness in the mosques and *mescit*s of the Arab countries, it is impossible to perform the prayer or to worship there. The same lack of care obtains in the matter of bodily cleanliness: a man stands up to pray without removing from his feet the shoes in which he went to the toilet.

> *"That night I observed that a company of black-capped pilgrims who were lodging with us at the Han of (Alexandria) were performing the prayer in a curious manner. Namely: while performing the evening prayer on a platform in the middle of the courtyard of the han, they let their hands hang at their sides and looked about them, and even made gestures such as indicating with their hands to the water carrier where he should empty his waterskin, or showing one of their companions a place. Seeing them thus looking about and gesturing and signaling, occupied with worldly affairs, I supposed that they had not yet begun the prayer. When I subsequently saw them go into bowing and prostration, I understood that they were at prayer" (Âli Bey, 1897, pp. 84–85).*

Âli Bey witnessed in Baghdad that some Muslims were lacking in reverence and seriousness at the moment of performing the prayer.

Observations and Impressions Concerning Natural and Historical Assets

In travelogues, the author's point of departure is not "what befell him" but "geography" (Asiltürk, 2009, p. 912). Ibn Battuta traveled the Turkish homelands across a very broad span of time and set down his observations and impressions of each region separately. In his long journeys, which began on the shores of the Mediterranean, crossed the Black Sea, and extended in the form of a crescent from the Qipchaq Steppes to China in the east and the land of India in the south, he assigns Anatolia an exceptional place. Of Anatolia he writes: "perhaps the most beautiful country in the world! While God Most High distributed beauties separately among the other countries, here He has gathered them all together! The most beautiful people in the world, the most cleanly dressed populace, live here, and the most delicious dishes are cooked here. Among the servants God Most High has created, the most compassionate are the people of this place. Hence it is said: 'Abundance and plenty are in the land of Syria, but love and mercy are in Rum!' By this word the people of this place are meant" (İbni Battuta, 2004, p. 400). This summary note of Ibn Battuta's on Anatolia is less a geographical assessment than a manifestation of the admiring love and respect he showed toward the Turks, to whom he devotes a significant place in his work. Edward Raczynski, who visited Istanbul at the end of the nineteenth century, encountered an Istanbul very different from the Byzantine Constantinople that Ibn Battuta had seen:

> *"It is evident that in building the great mosques of Istanbul, the Turkish architects took as their model Hagia Sophia, constructed in the style of Anthemius. As far as I could see, the architect of the Sultan Ahmed Mosque had avoided the slightest error that would spoil the form of Hagia Sophia. The dome of Hagia Sophia is rather flattened. Though the dome may be counted a masterpiece in its construction, its appearance is not very beautiful. The main dome of the Mosque of Six Minarets at the Hippodrome, on the other hand, is very lofty and entirely suited to the condition of the building. The minarets of this mosque and its side domes, built one upon another, inspire admiration in those who understand art. Before this sanctuary the artist is in no state to think of the principles of either Greek or Roman art. Here harmony and grandeur constitute the beauty of art. Both qualities, in my judgment, are present in this majestic edifice" (Edward Raczynski, 1980, p. 26).*

While Edward Raczynski draws attention to the harmony and grandeur in Turkish architecture, the question that comes to mind is what characteristic feature of the nation that built these works distinguishes it so clearly from other nations. The Turkish nation is a nation of soldiers. The most powerful manifestation of this is the high level of its capacity for order and harmony in its undertakings. According to theological thought, the greatest creator and architect of everything that exists on earth is God. Man can produce something new by drawing inspiration from and imitating the nature that God created. Whenever he is able to form a synthesis from the works he has produced through inspiration and bring forth a work peculiar to himself, he becomes an artist. Man may be influenced not only by nature but by the art and artists who preceded him; this is a fact of the world and cannot be denied. Most religious structures across the world have a

central dome. One of the attributes of being a nation is the ability to put forth a style of one's own in works of culture and art. Âli Bey brings to the fore the works held in esteem by the people in the settlements along his route. The majority of these works consist of mosques and *mescit*s built in the combined form of tomb and sanctuary:

> *"This immense building, which is at once a tomb and a noble mosque, together with its four minarets, stands in the middle of a very spacious, square, marble-paved courtyard; it embodies the architectural arts of the Arabs and the Persians and is extraordinarily ornamented within and without. The four sides of the courtyard are surrounded by chambers set apart for the residence of pilgrims, attendants, and others. The top of the lofty and immense central gate of the tomb and the summits of the minarets are of gold-plated brick. The four sides of this gate have eaves upon numerous slender columns with small domes. Both the columns and the ceilings of the eaves and the interiors of the domes are worked with many thousands of fine pieces of wood and mirror. Above the balconies of the minarets there are eaves, all around, upon slender gilded columns" (Âli Bey, 1897, p. 72).*

Âli Bey introduces the Mosque of Imam Musa al-Kazim near Baghdad in greater detail, with its interior and exterior structural features, on the grounds that it is a distinguished example of Arab and Persian architecture among its peers. In the sentence he uses in this introduction—"it embodies the architectural arts of the Arabs and the Persians and is extraordinarily ornamented within and without"—"ornamentation" (*müzeyyen*) is the stronger feature, in contrast to the "harmony and grandeur" of Turkish architecture. This example is significant in that it shows the difference between the Muslim nations' own original arts within a shared Islamic architecture.

Conclusion

Ibn Battuta stands foremost among the most important travelers who toured the Turkish countries on a broad scale and recorded highly detailed and particular information about the Turks. The *Seyahatname* of Evliya Çelebi, the pride of Turkish travel literature and the most comprehensive work in terms of volume, covers Evliya Çelebi's travels within the borders of the Ottoman State in the seventeenth century; it does not cover Turkestan, the ancestral homeland. *Rihlat Ibn Battuta* is not confined to its creator's impressions. Through the method of narration, within anecdotes, it presents to the reader's judgment the events and personalities of Turkish history in that period, the conditions of life of the age, its customs and traditions, its greatly varied sociological strata, and the details of its religious, cultural, and economic life. What Ibn Battuta wrote does not amount to historical information of the kind that would issue from the pen of an official chronicler, but insofar as it contains details capable of contributing to the discipline of history, it opens different windows for historical researchers. By giving space to numerous anecdotes illustrating the design and functional structure of the Turkish Akhi organization, the humane morality and virtue of the Akhis who kept the organization alive, and their possession of sound character, he conveys to later generations information and impressions rich enough to yield an independent work on the Akhi movement. Another point is that, up to the fourteenth century, no traveler—Arab Muslims above all—had spoken of the Turks in content comparable to that of Ibn Battuta's travelogue; and it is valuable that the Turks were written of in a positive sense, through the eyes of a foreigner, in the estimation of other nations. Any research into the Turks in the fourteenth century—concerning history above all, but also culture, art, and social and economic life—that failed to consult Ibn Battuta's work would remain incomplete. Such being the case, the observations that *Rihlat Ibn Battuta* offers the reader concerning the Turks are laden with noteworthy content. Ibn Battuta, who declares that the Turks are people of good character, strong and brave, thereby completes his observation of the Turks in the work he composed, of a documentary character, in the fourteenth century. Speaking of the family structure in the Turkish communities and, in particular, of the position of women within the family and society, Ibn Battuta, through this subtle awareness to which he draws attention, has transmitted valuable information of

a kind that demonstrates that women's rights and freedoms existed in abundance among the Turks centuries before the age called the modern era. Among the Akhis he encountered in the *tekke*s, *zaviye*s, and *medrese*s within the Akhi organization, Ibn Battuta found the opportunity to observe at first hand how brotherhood, friendship, Muslim faith, generosity, and hospitality descended from theory into practice.

In the preface of a few sentences to his *Seyahat Jurnali*, Âli Bey sets out to give information on the "*narrative of things witnessed*" (*hikâye-i meşhudat*) and the "*unknown conditions and customs*" (*meçhul ahval ve âdât*) of distant lands such as Iraq and of certain cities of India. As is understood from this narrative of things witnessed, the subjects would not be probed in depth but would be set down solely from the "panoramic" perspective of the author's journey. Âli Bey was a bureaucrat holding a high office in the Ottoman State; he was an intellectual who had learned French, the most powerful and popular language of his day, at an early age and had the opportunity to read literary texts written in it, who had moreover been in Europe on various missions, and who wrote plays, mythological tales, various translations, and humorous pieces. In his observations and impressions of the Arab towns he visited, beginning with Aleppo, Âli Bey makes felt the weight both of a man of letters with a strong talent for humor and of an intellectual bureaucrat. While, with the wit afforded by his humorous bent, he never misses the comic details in the ordinary incidents he experiences with humble people, he sets down in a dignified language the national sensitivities in the customs and traditions of the Arabs, their daily lives within the circle of belief, and the legends and hagiographic tales associated with the religious sanctuaries of their towns, refraining from any polemic that might hurt or offend people.

While Âli Bey draws upon the knowledge and experience afforded by being a writer from Istanbul who had seen Europe and knew Western culture in understanding and relating events, he does not fall into the type of the "fop" (*züppe*), looking down on the people he addresses—the type most criticized by the Tanzimat intellectual. In what he sees and experiences he brings goodness and beauty to the fore, and relates the deficiencies, the ugliness, and the hardships suffered by the people just as they are caught by his lens, without comment. Âli Bey acts with a journalist's curiosity and a desire to learn almost everything; and in the imagination of any reader of whatever quality who reads the *Seyahat Jurnali* he wrote, the hierarchical structure of the Shammar tribe as they sat down to a meal, and the mourning ceremony conducted in accordance with Shiʿi tradition at the Mosque of Imam Musa al-Kazim in Kazımiye, Baghdad, come to life with the vividness of a visual panorama.

The two works *Rihlat Ibn Battuta* and *Seyahat Jurnali* set down the characteristics, of differing kinds, of two separate societies through the vivid observations and impressions of their authors. In volume, *Rihlat Ibn Battuta* is the larger, and it is therefore natural that the details should be correspondingly more numerous than in the *Seyahat Jurnali*; but the strength of Âli Bey's literary side, and his possession of a comic faculty that seeks a detail within every detail, reduces the difference in volume to a level of parity in content. Ibn Battuta made his journey to the Turkish homelands in the fourteenth century and composed his work under the conditions of that day. Those were the centuries in which the Turks stood at the summit among the Islamic countries in many respects—science, culture, art, and economy. Âli Bey's years of travel fall in the last quarter of the nineteenth century. Many of the cities along the author's route were administratively subject to the Ottoman State. In this period both the Ottoman State and the Islamic countries had grown weak in most respects, above all in science, art, and economy. Nations distant from science not only decline in economic and military power but also fail to attain the desired level in culture and art. It will therefore be a realistic approach to make evaluations according to time and place.

The Turks and the Arabs, whose relationship began within a framework of love and respect and who fitted into their common past many fine memories and works, stand today at a level of relations in which that fine past remains only in memory. The Turks have not forgotten that during

the First World War, in Fahrettin Pasha's Defense of Medina, the Arabs fought against the Turks together with the British. Owing to such acts of betrayal as the stabbing of the Turks in the back by a group of Arab intellectuals and notables in Syria, Lebanon, and Palestine—who, citing their demands for a decentralized administration as their pretext, joined the British during the Canal Campaign undertaken by Cemal Pasha to deliver Egypt from the British (attacking, together with Lawrence, the Ottoman soldiers and the railways carrying munitions, and inflicting enormous material and moral losses...)—the Turks have never again been able to show the old love and respect. The Arabs, for their part, have adopted a posture toward the Turks because—as King Abdullah, too, argues in his work—they regard themselves as the true founders of the religion of Islam, they believe that the Turks usurped the caliphate that was rightfully theirs, and they have internalized the thinking of the imperialists who imposed upon their minds the idea that the Ottoman State had exploited them before and after the First World War. Apart from some among the Arabs of the rural areas, and the oppressed who, when in straits, ask "Where are the Turks?", the negative view of the Turks persists. When the mutual loss of trust and the prejudices will return to normal is a question whose answer time will show.

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

ANKARA SCIENCE UNIVERSITY

İbni Battuta'nın "Rıhletü İbn Battûta" ve Direktör Âli Bey'in "Seyahat Jurnali"nde Türkler ve Araplar Hakkında Karşılıklı Mülahazalar

Giriş

İnsan, çoğunlukla yaptığı her eylemi belli bir ana izlek ve zemin üzre gerçekleştirir. Eylemi yapan kişinin niyetiyle muhatabı, yapılan eylemin etkisinde kalan kişi yani nesne, eylemi özne ile aynı şekilde mi yoksa farklı bir algıyla mı duyumsar, bu kişiden kişiye değişen bir durumdur. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sini okuyan bazı kişiler, "Çelebi merhum yine abartmış." derken; bazıları "Bu Seyahatname, yazarın seyahat güzergâhı üzerinde bulunan memleketlerdeki insanların ferdi, içtimai ve iktisadi günlük yaşamlarını; din, dil, nesep, sanat, gelenek görenek gibi ulusal kültüre dair meziyetlerini, ayrıca insan nüfusundan başlayarak hayvanların sayısına kadar her türlü sayısal verileri dahi kaleme almış çok başarılı bir eserdir." demektedir. Seyahatnameler, vakanüvislerin siyasi konjonktüre göre yazdıkları resmî tarihlerin sınırlı, kontrollü, sığ ve statik olarak verdikleri bilgilerden daha özgür ve bağımsız tarzda kaleme alınmış olmaları hasebiyle bilgi ve bilginin kaynağı olarak bazen daha fazla muteber addedilir. Akademik çalışmalarda olduğu gibi edebî metinlerde de "sözden çok sözü söyleyenin" künyesi ön plana çıkar. Seyyahın edebî vasfından ziyade bulunduğu toplum içindeki sosyal konumu veya edebiyat çevrelerindeki tanınırlığı nispetinde değerlendirildiği de bilinen bir hakikattir. Seyyahlar(gezginler), farklı amaçlarla yola çıkar; bir yeri her yönden keşfedip sonrakilere kılavuzluk yapmak, gittiği herhangi bir yer hakkında hem kendisinin hem eserini okuyacakların meraklarını gidermek, bazen de kendinden önceki seyyahların yazdıklarını yerinde görüp teyit, tekzip veya yeni tespitler yapmak… Josaphat Barbaro, eserini yazma amacını, "Plinio Solino, Pompino Mela, Strabone, Herodote, Diodoro, Dionisio Halicarnasso (ve sonrakilerden); bizim Venedikli hemşehrilerimiz Marco Paulo, Nicolo Conte; İngiliz Jhon Mandevile ve bu yazarların sonuncuları Pietro Quirini, Aluise da Mosto, Ambrozio Contarini'nin eserlerinin benim söylediklerimden daha az inandırıcı olan bazı konuları ihtiva ettiğini gördüğümden, ben de bundan sonra yolculuk yaptığım yerlere gideceklere ve hemşehrilerimin asayişi için gelecekte bizim saygın şehrimiz tarafından o bölgelere gönderilecek olan kişilere yol gösterici olması için, beni sayısız tehlikelerden koruyan Yaradan'a şükran nişanesi olarak gördüğüm şeyleri yazmalıyım diye düşündüm. Bu amaçla kitabımı iki bölüme ayırıyorum(Josaphat Barbaro, 2009, s.2). şeklinde açıklar. Ahmet Haşim, "Bir şehir caddesi gibi, her gün binlerce insanın üzerinde gidip geldiği şu Avrupa yolunda, okuyuculara anlatılacak harikulade şeyler bulmak iddiasında değilim. Öyle olsaydı, şu kötü Avrupa'ya değil, dünyanın daha az el değmemiş bir bölgesine gitmenin yolunu araştıracaktım(Ahmet Haşim, 1969, s.55.) ifade ettiği gibi "*dünyanın daha az el değmemiş bir bölgesine gitmenin yolunu araştırma"* gayesindedir. Uzakları merak ve içinde bulunduğu mekânla yetinmeme insanın doğasında olan bir özelliktir. Bu sebepledir ki insan yaşamında sürekli değişiklikler ve farklı olanı arama isteğindedir. Farklı ve değişik olanı sezme, görme, ayrıntıları yakalama ve bunlarla ilgili oluşan izlenimlerinden yararlanarak yeni sentezler ortaya koyma özelliği sıradan insandan ziyade bilim ve sanat

insanlarına özgü vasıflar olarak görülür. Dünyaca ünlü gezginlerin monografilerine bakıldığında çoğunun bilim veya sanatla iltisaklı bir özgeçmişlerinin olduğuna rastlamak sıradan bir hadisedir.

Türk - Arap tanışıklığı ve yakınlaşması, önce bireysel olarak başlar, Karahanlı hükümdarı Satuk Buğra Han'ın İslâmiyet'i kabulüyle dokuzuncu yüzyıldan itibaren de toplumlar arası düzeyde artarak devam eder. Bu tanışıklıkta istisnai olumsuz bakış açıları olsa da genellikle karşılıklı sevgi ve saygı ön plandadır. Türkler, İslâmiyet'le birlikte ilk Müslümanların Arap olmasıyla Arapları birçok yönden üste çıkaran, rol-model Müslümanlar olarak gören ve onları sevmenin din-i İslam'ı sevmekle eşdeğer olduğu kanısına varan bir kanaate ulaşır. Bu sevgi ve saygıyla Türkler, "Araplara "Kavm-i Necip = üstün ırk" dediler, devlet hâkimiyeti ve her türlü kudretlerin sahipleri oldukları halde sekizinci yüzyıldan itibaren birbirinden iktidarı devir alan devletlerinin sınırları içinde kalmış Arap Yarımadası'nı mukaddes diyâr saydılar, savunulması şart mübarek topraklar olarak benimseme duygusu içinde nesiller boyu kanlarını döktüler(Kutay, 1998, s.6). Arapların gözünde Türkler, ilk yüz yıllarda saygı sevgi ve büyük teveccühle karşılanan bir ulustur. Türkler, tarihin hemen hiçbir döneminde içte ve dışta fert veya cemiyet düzleminde fark etmeksizin hiçbir haksızlığa bigâne kalmamış, imkânlar dahilinde inisiyatif alarak yanlışın, haksızlık ve adaletsizliğin bilhassa zulmün karşısında yer almışlardır. İslâm tarihinin unutulmaz büyük acılarından biri şüphesiz Hz. Peygamberin(sav) ehl-i beytine Emeviler döneminde yapılan çoğu ölümle biten zulümlerdir. Bu zulmün bitirilip İslâm devletinin yönetimini Hz. Peygamber soyundan gelen Abbasilere geçmesinde Türkler, değişik kademe ve görevlerde yer alır. Bu yüzden Abbasiler -ki bir yerde Araplar- Türklere karşı büyük bir sevgi ve saygı duyar. Ordusunda Türklere özel bir yer verip Sâmerra adlı askerî bir başkent kuran Abbasi halifesi Mutasım zamanında Arap âlimlerinden Cahız, *Fezâil-ül etrak* adlı Türkleri öven bir eser kaleme alır.

> *"Türkler ise daima hali harptadırlar. Bu harp sadece din, toprak, ve mezhep için olmayıp ayni zamanda (hürriyet ve istiklâl 'içindir). Türk hürriyet ve iradesini kat'iyyen kimseye vermez. Vait ve tehdit onlarca kıymetsizdir. Ele geçecek olursa kimseden bir vait ümidinde bulunmaz. İş» te bu tarzda kendi yerlerinde ve yurdlarında hayat geçirirler. Fazla mal biriktirmeye haris olmayan kanaatkar bir millettir"(El Cahiz, 1939, s.20-21).*

İbni Battûta, temeli karşılıklı sevgi ve saygıya dayanan bu dostluk ikliminde Türk yurtlarına geziler yapar. Türk - Arap halkları ve aydınları ilk yüzyıllarda birbirlerine karşı çok nazik ve sevecen bir zemin üzre ilişkilerini sürdürür. 1516-1517 Mercidabık ve Ridaniye Savaşlarıyla Arap coğrafyasının büyük kısmı Osmanlı Devletinin yönetimine geçmiştir. Bu tarihlerde bir diğer önemli hadiseyse halifelik makamının Yavuz Sultan Selim Han ile Türklere geçmesidir. Halifelik makamını bir kısım Araplar kendi uluslarının dışında kimseye münasip görmeyip Osmanlı sultanlarının halifeliğini de "Türk Halifeliği" şeklinde vasfetseler de bir kısım Arap aynı fikirde olmayıp halifeliğin yönetim merkezi olan İstanbul'a hem dıştan hem de gönülden bağlıdır. Müşterek kültür ve mefkûrelerin ışığında Osmanlı payitahtına ve İslâm Halifesi'nin yeni merkezine seyahate çıkan Arap seyyah El Ghazzi, görüp yaşadıklarını coşkun bir duygu ve saygı dolu bir dille kaleme alır.

> *"(İstanbul için)bu şehir sükûnet diyarı, Osmanlıların saltanat merkezi, şehirlerin anası, sultanların karargâhı, feleğin dönme merkezi, gidip gelme istasyonu, reis ve ekâbirin vatanı, kabul ve umut kaynağı, maksat ve isteklerin son durağı, mutluluk güneşinin doğduğu, bağımsızlık ordusunun karargâhı mesabesinde bir yerdir. Güzellikleri dillerden hiç düşmeyen, emsalsiz zarafetleri gözleri kamaştıran, fethedilip fesattan kurtarılan yerlerin en büyüklerindendir. Zamanın en büyük kralları, en keskin kılıç ve mızrak sahipleri burayı fethetmek için yarışmış, ancak son derece korumalı olan bu şehri istila etmeye muvaffak olamamışlardı. Sonunda buranın fethi sekiz yüz elli yedi yılında Murat Han'ın oğlu, Sultan Beyazıt'ın babası merhum şehit Sultan Mehmet Han'a nasip oldu (Allah onu af ve mağfiretin mazhar kılsın), şehir Mehmet Han'a teslim oldu, onun gücüne boyun eğdi. Orayı tekbir ve dualarla fethetti, namaz kıldı, minareler yaptı, zilleri susturdu, iblise rağmen ezan okudu, cami ve okullar yaptırdı, hayır vakıfları*

> *kurdu, din-i Muhammed'in çadırını dikti, şer-i Muhammedî'nin bayrağını kulelerine çekti, İncil'in yerine Kur'an'ı koydu ve ruhbanların yerini din âlimleri aldı. Şimdi burada Arap, Acem ve Türklerden âlimler bulunuyor. Çağlar ve zamanlar onlarla güzelleşti. Çeşitli milletlerden oluşan askerleri dini aziz etti, saldırganlar ve fesat tohumları rezil oldu"(Bedreddin El Ghazzi, 2015, s.90-91).*

Türklere ve Türk yurtlarına Arapların çok büyük teveccüh gösterip kendileri ve diğer İslâm milletleri için rol-model görünümlü bakış açıları on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar hemen hemen aynı olumlu düzeyde seyreder. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren Türk toplumunda mizaçlar yavaş yavaş değişmeye başlar, düğüne gider gibi cepheye giden, yerinde duramayan cevval yapıdaki Türklerin ekserisi gider, onların yerini amiyane tabirle devlet kapısına kapağı atıp kendini sağlama almaya çalışan yeni bir kuşak alır. Bunu genelleme yapmak yanlış olsa da doğruluk payının yüksek olduğu aşikârdır. Nitekim Lübnanlı yazar Corci Zeydan Türkiye hakkındaki gözlem ve izlenimlerinde bunu tespit eder. "Türklerin hepsi müslümandır. "Türk" denildiği zaman "müslüman" denilmek istenmiştir. Her Türk müslümandır. Lâkin her müslüman Türk değildir. İstanbul'daki Türkler devlet işlerinde ve hükümet görevlerinde çalışırlar. Her Türkün küçüklükten beri gelecekteki emeli hükümet görevinde çalışmaktır(Corci Zeydan, 2012, s.110). Corci Zeydan'ın Türkler hakkındaki izlenimi Türk-Arap ilişkilerinde de eşik kabul edilebilecek bir yaklaşımdır. Gıbta edilen Türk gitmiş, yerine sıradanlaşmış bir Türk gelmiştir Arapların nazarında. Yirminci yüzyılın başlarında İttihad-ı İslâm fikrinin en büyük hamisi olan Sultan II. Abdülhamit hükümdarlığının önemli bir kısmını maddi ve manevi anlamda bu düşünce ekseninde çalışmalara sarf eder. Müslümanlar nazarında bu emeğin olumlu bir karşılığının olması doğaldır. Suriye kökenli bazı aydınlar Sultan'ın bu çabalarını takdir etmedikleri gibi onun hakkında olumsuz yorum yapar. "İşte Suriyeli şair Fâris el-Huri, sultanın tahttan indirilmesinden dolayı müjdeler olsun diyerek şöyle söylüyordu: 'Allahu ekber, çünkü zalimler öğrendiler ki nimetler onları nerelere getirirse getirsin ettiklerini çekecekler; 'Bugün zulüm kalesi yıkıldı, köşeleri havaya uçtu ve sahipleri cezalarını buldu (s.21).' (Yılmaz, A. - Yılmaz, D. 2004, s.102). Evveliyatı hakkında tam bilgi sahibi olmadığımız ancak 18-23 Haziran tarihlerinde, Osmanlı İmparatorluğu altında yaşayan Arap halkı için daha fazla özerkliği görüşmek üzere bir araya gelen nasyonalist Arap aydınlarının çoğu Suriye-Lübnan-Filistin kökenlidir. Bu toplantıda öne çıkan düşüncelerin başında adem-i merkeziyetçilik fikri olur. I. Dünya Savaşı esnasında Arap coğrafyasında muhtelif görevlerle bulunan Osmanlı Devlet adamlarını her yönde kuşatan, zorlayan, herhangi bir adım atma ve inisiyatif kullanamamada adem-i merkeziyetçilik fikrini savunan bu kişilerin bir harekete geçme endişesi/korkusu olur. Bu endişeyi içinde taşıyan o dönem Osmanlı Devleti'nin Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Kuşçubaşı Eşref, Şerif Hüseyin'le görüşür. Şerif Hüseyin'in ona, "-Ceddim Muhammed Mustafa Sallallah-u tealâ aleyhi ves-sellem namına söylüyorum ki bize silah veriniz, el birliği ile Kanal'a hücum edelim, Mısır'ı Müslümanlığın ebedî düşmanı İngilizlerden kurtaralım. Böyle bir günde din ve devlete izhar-ı hamiyyet etmiyeceğiz de, huzur-u rabb-ül âlemine nasıl, ne yüzle çıkacağız?(Kutay, 1963, s.55)" der. Ayrıca Şerif Hüseyin, Kuşçubaşı Eşref Bey'e kendi yanında dört oğluyla aynı kıymette olduğunu ifade eder. Maalesef Şerif Hüseyin bilinen isyanını gerçekleştirir ve Kuşçubaşı Eşref Bey Hayber'i savunurken bu asinin adamlarına esir düşer. Kuşçubaşı Eşref Bey, Mekke sokaklarında aşağılayıcı bir şekilde gezdirilirken Şerif Hüseyin de sarayının pencere perdesini kaldırarak onu izler. Şerif Hüseyin'e hiçbir zaman itimat etmeyen Kuşçubaşı Eşref Bey; O'na, Peygamberimizin "-Fitne uykudadır… Allahın lâneti onu uyandıranın üstüne olsun…"(Kutay, 1963, s.55-56). hadis-i şerifini hatırlatır. I. Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesi'nde askeri birliklerin komutanı olan (Ahmet) Cemal Paşa'nın en büyük hedefi İngiliz kontrolündeki Suveyş Kanalı'nda İngilizleri atmaktır. Ama bir de içinde taşıdığı en az 32 kişiden oluşan 1913 Arap Kongresi'ne katılmış olanların herhangi bir kalkışma yapacağı endişesi vardır. Cemal Paşa'yı endişelendiren adem-i merkeziyetçilerin talepleri Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda bu cephelerdeki hareket kabiliyetini de sınırlandırır ve akamete uğramasında en önemli etkenlerden biri olur. Dönemin şahitlerinden Osmanlı Devleti'ne karşı isyan eden Şerif Hüseyin'in oğlu Kral Abdullah ademi-i merkeziyetçi düşüncenin neresinde olduklarını daha net açıklar.

> *"Ahmed Cemal Paşa bu isteklere burun kıvırdı ve Hicaz bölgesinden gönüllü asker talep etme ısrarını sürdürdü. Daha sonra, Emir Faysal'ın Suriye'de bulunduğu sıralarda, Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa Suriye ve Filistin'i ziyaret etti, ardından Medine'ye geldi. Rahmetli kardeşim Melik Faysal, babam adına Enver ve Cemal Paşalara birer murassa kılıç hediye etti. Kılıçların üzerinde hediyeyi alıp veren tarafların ismi yazılıydı. Paşalar hediyeleri sevinçle kabul ettiler ve Suriye'ye döndüler.*
>
> *Derken yaz geldi ve Hicaz bölgesinden yine asker talep edildi. Mekke yönetiminden, Rusya, İngiltere ve Fransa'ya halife adına cihad ilan edildiğinin mukaddes bölgelerde duyurulması isteniyordu. Emir bu isteğe şu cevabı verdi:*
>
> *'Cihad ilan edilmesi ve asker gönderilebilmesi için, öncelikle Arapların istedikleri hakları elde edecekleri konusunda ikna edilmeleri gerekir. Bunun için öncelikle siyasî suçlular hakkında genel af çıkarılmalı ve Suriye ile Irak'ta adem-i merkeziyet yönetimi ilan edilmelidir. Mekke'deki şeriflik yönetiminin, Sultan Selim zamanından beri kabul edilip miras yoluyla aktarılan hakları yeniden tanınmalı ve şerifliğin babadan oğula geçeceği benimsenmelidir'(Kral Abdullah, 2013, s.99)."*

Cemal Paşa, Kanal Harekâtı'na başlamadan önce bu sorunu(adem-i merkeziyetçi yönetim isteği) kökten çözeceğini düşünerek, her ne kadar Teşkilat-ı Mahsusa Reisi Eşref Bey ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın muhalefeti olsa da, bu kişileri idam ettirir. Şerif Hüseyin'e ise çok inanıp diğerlerini asi gören Cemal Paşa maalesef acı gerçeği yaşadıktan sonra anlayabilir.

> *"İslâm Âlemi'ne en büyük darbeyi indirmiş olan Şerif Hüseyin'in isyanı olmasaydı, ben İngilizleri Mısır'dan kovmasam bile Filistin ve Suriye dâhilinde bir adım atmalarına izin vermez; yüz binlerce İngiliz ordusunu Mısır'da tutmaya muvaffak olurdum. Şerif'in ihaneti bizi bu mutlu neticeden mahrum etti. Türk Arap iki kardeş Müslüman milleti birbirinden ayırarak; birincisini İngiliz ve Fransızların esareti altına attığı gibi ikincisini de kanlı düşmanların ümitsiz bir mücadeleye girişmeye mecbur etti(Cemal Paşa, 2012, s.165-166)."*

Cemal Paşa'nın da belirttiği gibi Şerif Hüseyin isyanı Türk-Arap kardeşliğine onulmaz yaralar açmış bu yaraların üzeri ne zaman kabuk bağlasa içerideki kötü niyetliler veya ahmaklarla her iki milletin dışarıdaki düşmanları bu yarayı kanatmak için değişik eylemler yapmaktan geri kalmamıştır ve kalmayacaktır. Kral Abdullah'ın sadece adem-i merkeziyetçi Suriyeli Arapların görüşlerini sahiplenmekle kalmayıp farklı düşüncelere de sahip olduğu bilinmektedir, "Namaz bizim namazımızdı, Kitap bizim Kitabımızdı. Şahadet kelimesi dinimizin esası, zekât vergimiz, oruç perhizimizdi ve hac bizim memlekete yapılıyordu ama başımızdakiler daha okuduklarının anlamını bile bilmiyorlardı(Kral Abdullah, 2013, s.17)." Kral Abdullah, Allah tarafından kendilerine verilen bir makam olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin uhdesinde olan Halifelik makamı için, "Arap demek Müslüman demektir. Eski şaşaalı günlerine kavuşmak, hakları olan hilafeti geri kazanmak onların boynuna borçtu. Büyük Kurtarıcının [Şerif Hüseyin], yanındaki ileri gelen Hicazlılarla birlikte gerçekleştirdiği, âlimlerin desteklediği ve Suriye ile Irak'ın da katıldığı son Arap Ayaklanması [1916], İslâm'ı savunmak maksadıyla yapılmış haklı bir kıyamdı. Arapların amacı, Allah tarafından kendilerine verilen bir makamı geri almaktı(Kral Abdullah, 2013, 16) düşüncesindedir. Kral Abdullah'ın dediği "kıyam"ı I. Dünya Savaşı'ndaki görevi gereği yakinen şahit olan Falih Rıfkı, "Halep'ten Aden'e kadar süren o koca memlekette bir Arap meselesi vardı zannetmeyiniz. Arap meselesi denen şey Türk düşmanlığı hissi idi(Atay, 2004, s.45) ifadelerle dile getirir. Türkiye'deki bazı kişilerin yüz yılı aşkın süredir başta İttihat ve Terakki yönetiminin Araplara karşı yanlışları olduğundan dolayı Arap isyanının gerçekleştiğini söyleyerek kendi ulusundan olanları suçlayıp karşıdakileri akladıkları görülür, oysaki bu isyanın birden fazla bilinmeyeni olduğu aşikârdır.

Türk-Arap ilişkilerinin sarpa sardığı I. Dünya Savaşı yıllarında kendisine tevdi edilen görev gereği davasına inanmış bir kişi daha vardır o bölgede, Mehmet Âkif. Müslümanların birliğinin

Allah indinde ve sağlam zeminlerde kurulduğunu, bu birliği korumak için çok büyük ortak değerlerimiz olduğunu dile getirir.

Ezelde kaynaşan ervâha ayrılık var mı?

Cihan yıkılsa bu vahdet yerinden oynar mı?

Olunca minberimiz, Arş'ımız, Hudâ'mız bir;

Benim de beklediğim nûr onun da gâyesidir(Ersoy, 2014, s.285).

Âkif'in samimiyeti, Falih Rıfkı'nın asabiyeti Türk-Arap ilişkilerindeki gelinen noktanın iki rengini göstermektedir.

Orta Çağ'ın en büyük seyyahlarından biri olarak kabul edilen Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrahim Levatî Tancî, literatürde *Rıhletü İbn Battûta* diye bilinen asıl adı *Tuhfetu'n-Nuzzâr fî Ğarâibi'l-Emsâr ve'l-Esfâr* olan seyahatnamenin yazardır. İbn Battûta, henüz 22 yaşındayken 2 Recep 725/14 Haziran 1325'te Tanca'dan hac niyetiyle yola çıkar. Kuzey Afrika kıyı yolunu takip ederek İskenderiye'ye vardığında Şeyh Burhâneddin'le tanışır. Şeyhin telkiniyle kalbinde Hint, Sint ve Çin gibi Doğu ülkelerini görme hevesi uyanır. İbn Battûta'nın Arapçanın yanı sıra Farsça ve biraz da Türkçe bilip dervişçe giyinmesi sayesinde gezdiği birçok ülkede ona kadılık makamının tevdi edildiği söylenir. Ancak Seyyah'ı halk ve ulema nezdinde sempatik kılan özelliğinin sebebi Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb'iden edilen rivayete göre daima dervişçe giyinmesi, derviş gibi davranması, sufî ve zahitlere yakınlık duyup bazen onların sözlerini ezberlemesi olarak gösterilmiş, bu yönüyle *Rıhle* o çağın tasavvuf haritası şeklinde kabul görmüştür(İbni Battuta Tancî, 2004, XXI-XXIV). *İbn Battûta,* asıl adı *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* olan ve literatürde *Rıhle* adıyla bilinen kısa aralıklarla yaptığı yedi gezinin kaleme alınışından oluşan eserini 28 yılda tamamlar. *Rıhle'*de gezilen yerlerin 73.000 (73 bin) mil gibi çok büyük bir mesafe olması eserin seyahat edebiyatında istisna bir yerde tutulması için kâfidir.

Seyyah, gezilerinin ekserisini İslâm coğrafyalarına gerçekleştirmiş, bunlar içinde Türk yurtlarını veya Türklerin idaresinde olanları ayrıca belirtmiştir. Seyyah'ın Endülüs(İspanya) dışındaki tüm gezilerinin güzergâhında bulunan Mısır'daki Mumlûklulardan bahsederken doğrudan "Etrâk"(Türkler), Anadolu'dan bahsederken "Türk ülkesi" sözcüklerini kullanması dikkatlerden kaçmayan önemli ayrıntılardır. *İbn Battûta,* Anadolu'yu gezmeye Alanya'dan başlar, sonrasındaysa tek bir güzergâhtan ziyade bazen güney-kuzey bazen batı-doğu şeklinde değişik yollar tercih ederek Antalya, Isparta, Akşehir, Denizli, Tavas, Muğla, Milas, Barçın, Konya, Sivas, Erzurum, Erzincan, Birgi, Aksaray, Niğde, Kayseri, Ayasluk, İzmir, Manisa, Bursa, İznik, Mekece, Geyve, Sakarya, Göynük, Bolu, Kastamonu, ve Sinop'tan Karadeniz'e açılarak Kırım'ın Kerç limanına çıkmış, oradan "Deşt-i Kıpçak", Kazan, Harizm, Saraycuk, Kat, Yarkent, Nahşeb, Semerkant, Maveraünnehir, Horasan, Herat, Cam, Gazne gibi Türk şehirlerini ve coğrafyalarını gezmiştir.

Direktör Âli Bey resmî *Hâl Tercümesi'*ne göre 1846'da İstanbul'da doğmuş ve 3 Şubat 1899 tarihinde yine İstanbul'da vefat etmiştir(Şahin, 2024). Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatının birinci dönem sanatçıları içinde yer alan Direktör Âli Bey, mizahî gazeteci, tiyatrocu, sözlük, mitolojik hikâye ve mizah yazarı olarak tanınmaktadır. Tercüme, telif ve uyarlama olarak eser verdiği tiyatro yazarın en güçlü edebî yönünü gösterir. Yazarın mizah türünde yazdığı yazılar, Tanzimat Dönemi'nde Batılı tarza en yakın yazılar olarak kabul edilir ve günümüz mizahî edebiyatta bir değer algısına sahiptir. Hacim bakımından küçük nitelikçe büyük *Lehçetü'l Hakâyık* (ilk mizahî sözlük*)* adlı eser yazarın mizahî üretkenlikteki gücünü gösterir. Yazarın yaşadıklarını ve görüp duyduklarını kendi mizahi üslubuyla tarih belirtip adına da "jurnal" sözcüğünü eklemesiyle "*Seyahat Jurnali*" ne edebî tür nev'inde bazı araştırmacılar (günlük); muhtevasından hareketle bazı araştırmacılar da seyahat(gezi) diye tanımladıkları "*Seyahat Jurnali*" bizim nazarımızda önemli bir seyahat(gezi) eseridir.

*Seyahat Jurnali'*inin alt başlığını "*İstanbul'dan Bağdat'a ve Hindistan'a"* diye belirten Direktör Âli Bey, İstanbul'dan başladığı yolculuğunu şu güzergâhlar üzerindeki mekânlarla gerçekleştirir. "Midilli, Ayvalık, İzmir, Mersin, İskenderun, Halep, Cübul, Kilis, Antep, Birecik, Siverek, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş, Nemrut Dağı, Van Gölü, Mardin, Dicle Nehri, Hasankehf, Cizre, Musul, Sa'du Mağarası, Tikrit, Samerra, Azamiye, Bağdat, Kâzımiye, Müseyyip, Kerbela, Rezzaze ve Şifaiye, Takı Kesra, Fehame, Hille, Babil, Kefl ve Küfâ, Necef, Basra, Basra Körfezi, Bender Ebu Şir, Lince, Bender Abbas, Maskat, Kiraçi, Bombay, Aden, Süveyş, Kahire, İskenderiye." Yazarın güzergâhı üzerinde yer alan ve eserinde yer verdiği; Halep, Siirt(kısmen), Musul(kısmen), Musul, Sa'du Mağarası, Tikrit, Samerra, Azamiye, Bağdat, Kâzımiye, Müseyyip, Kerbela, Rezzaze ve Şifaiye, Takı Kesra, Fehame, Hille, Babil, Kefl ve Küfâ, Necef, Basra, Basra Körfezi, Maskat, Aden, Süveyş, Kahire, İskenderiye'nin sakinleri kısmen veya tamamen Araplardan oluşur.

İbn Battûta, derviş kılıklı tasavvufa meyilli bir gönül insanı vasfıyla insanların huzurunda kabul görür. Arapça bilip İslâmî konularda donanımlı olmasından dolayı gittiği bazı ülkelerde ona kadılık görevinin tevdi edilmesi Seyyah'ı bürokrat vasfına çıkarmaz. Seyyah, derviş görünümlü mutasavvıf eğilimli tarzını asli olarak sürdürür. Direktör Âli Bey, tercüme odasında başladığı memuriyetini komiserlik, mutasarrıflık, kaymakamlık, valilik ve Düyûn-u Umumiye direktörlüğü ile noktalar. Osmanlı devlet erkânı içinde makamlar belli rütbelerle taltif edilir, bunların en yükseklerinden biri de "saadetlû" rütbesidir. Âli Bey'in bu rütbeyi almaya çok az kaldığı ve bundan sonraki makamın da "vezirlik" olduğu belirtilir(Kutlu, 1974, s.13). Yüksek makamlarda bürokrat olarak görevler alan Âli Bey, ayrıca tiyatronun hem sahnelenme öncesi tercüme, uyarlama, telif metin yazarlığında hem de sahne arkasında dönemin çoğunlukla azınlık cemaatlerinden oluşan sahne sanatçılarına Türkçe diksiyon dersleri verir, mizah yazıları ve eserleri kaleme alır. Bu cepheden bakıldığında Âli Bey hem bürokrat hem de aristokrat bir kişiliğe sahiptir.

Temel Sosyal Yapı Olarak Aile Kavramına Dair Dikkatler

Milletlerin temeli aile, ailenin temeli de "kadın/ana" dır. Her toplumda kadının konumu farklılıklar arz eder. Yirmi birinci asrın ilk çeyreği geride kalırken dünyanın birçok yerinde kadının konumu, hak ve hürriyetleri, toplum içinde saygınlığı, siyasi ve iktisadi yetki ve etkisi çoğunlukla erkeklerin çok gerisinde ve silik bir hâldedir. Türk kadını barışta ve savaşta hep göz önünde erkeğinin yanında olup vazife bilinciyle hareket eden aynı zamanda yeri geldiğinde zor şartlarda inisiyatif alabilecek yetkinliktedir. "Eski Türk topluluğunda hür olan ve Asya Hunlarından beri ata binip ok attığı, top oynama, güreş gibi ağır spor yaptığı (bk. aş. Ordu), savaşlara katıldığı tesbit edilen, namus ve iffetine düşkünlüğü yabancı kaynaklarda (İbn Fadlan, Gerdîzî vb.) bilhassa belirtilen Türk kadını itibar sahibi olup, muharebede düşman eline geçmesi büyük zillet sayılırdı(Kafesoğlu, 1998, s.228-229)." Türk hükümdarlar kadınları ailede çocuk yetiştiren, ev işleri yapan konumda bırakmayıp onlarla yönetimlerini paylaşmış, bunu resmi yazışmalarında da uygulamışlardır. "Türk ve Tatar ulusları nezdinde kadınlar çok itibar görüyor. Onlar bir buyrultu yazdıklarında: "Sultanın ve hatunlarının emriyle!" ifadesini mutlaka koyarlar! Kadınların her biri bazı eyaletlerin idaresine ortaktır; büyük gelirlerin sahibidir. Onlar hükümdarla beraber sefere çıkarlar, lakin kendi başlarına ayrı bir karargâhta beklerler(İbn Battûta, 2004, s.324-325)." Türklerin kadınlara verdikleri değer, onları toplumun değer katmanları içinde saygın bir yere oturturken kadın kendisini yaşadığı toplumun bir figürü, bir nesnesi olmaktan öte asıl özne veya eşiyle birlikte öznenin diğer yarısı görünümündedir. Türk kadını konumunun bilincindedir, tavrını bu bilinç eşiğinden aşağı düşürmeyecek ağırlıkta takınır:

> *"Bu yörede gördüğüm ilginç tutumlardan biri de erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyor! Emirlerin hanımlarına gelince bu konuda ilk müşahedem Kırem'den çıktığımda vuku bulmuştu. Emir Saltiye Bey'in hanımını baştan aşağı pahalı mavi kumaşlarla kaplanmış, pencere ve kapıları açık bırakılmış arabasına bindiği sırada seyretmiştim. Yanında şahane elbiseler giymiş, fevkalade güzel dört cariye bulunuyordu. Arkasından gelen bütün*

> *arabalarda da cariyeler bulunmaktaydı. Beyin konağına yaklaşınca o arabadan iniyor, onunla birlikte en aşağı otuz cariye de inerek hatunun eteklerini tutuyordu. Onun elbiselerinde [kuşağımsı] uzantılar vardı; cariyeler buralardan tutuyor ve eteği yerden kaldırıyorlardı. Hatun böyle ihtişam ve gururla ilerleyip beyin huzuruna oturmuştu. Cariyeler ise hatunun çevresinde ayakta duruyorlardı. Az sonra getirilen kımız tulumlarından bir kadeh dolduran hatun, iki dizi üzerine çökerek eliyle beye sunmuş, bey bunu içtikten sonra hatun aynı tarzda bir kadeh içkiyi de kayınbiraderine takdim etmişti. Nihayet beyin bizzat kendisi bir kadeh kımızı kendi eliyle hatununa içirmişti. Sofra hazırlanınca yemeklerini bir arada yediler. Bey, eşine bir takım elbise takdim ettikten sonra Hatun kibarca huzurdan çıktı"(İbn Battûta, 2004, s.472).*

Geçmişten günümüze doğrudur veya değildir tartışmalarına girmeksizin İslâm beldelerinde birtakım kadınların yüzlerini peçeyle kapattıkları bir realitedir. Tarihî kaynakların birçoğunda olduğu gibi Türk beldelerine giden seyyahların da gözlemlerinde öne çıkan bilgi ve oluşan kanaat, Türk kadınlarının peçe takmadığı yönündedir. Türk kadını, peçeyi özgürlüğünü kısıtlama ve hatta bir suçluluk hissine kapılma şeklinde tasavvur etmiştir. Siyasi kargaşanın ortasında kalan Taş Hatun yüzünün kapatılmasına tepki gösterir ve "Türk kadınları aslında yüzlerini örtmez; lakin Taş Hatun böyle esaret halinde görülmekten utanarak yüzünü peçeyle örtmüştü. Şiraz çarşısının ortasına gelince peçesini kaldırarak bağırdı: "Şirazlılar! Sizin aranızdan böyle mi çıkarılacağım? Ben ki falan sultanın eşiyim!"(İbn Battûta, 2004, s.289). şeklinde bir aşağılanma telakkisiyle yaklaşır. Yazarların Türk kadını hakkında değişik görüşleri vardır. Fakat Türk kadınının doğu kadınları arasında en üst düzeyde olduğunda görüş ayrılığı söz konusu değildir.

> *"Günümüzde Türk kadını eğitimli, bakımlı ve temizdir. Edebiyat konularında kitaplar okur, gazeteleri okur, erkeklerle çeşitli bahislerde tartışmalar yapar, yaptıkları çalışmalarla erkekleri teşvik eder ve onları başarıya sevk ederler. Yüksek tabakadan aileler kız çocuklarını yetiştirmeye özen göstererek onlara bilgi ve edep öğreten yabancı öğretmenler getirtirler. Türk kızları erkeklerle tartışmaktan çekinmeyecek derecede cesur ve terbiyeli olarak yetişir. Öylesine yetişir ki bir erkeğin ondan üstün bir yanı bulunmaz. Yüksek tabakadan ailelerde kadın ve erkekler aynı sofrada birlikte yemek yerler. Sofrada aileden olmayan misafirler bulunsa bile yemeği yine kadın-erkek beraber yerler(Corci Zeydan, 2012, s. 113).*

Çok geniş coğrafyalara açılan ve büyük devletler kuran Türk ulusu, göçebe yaşamdaki ferahlığın verdiği huzur ve özgürlükten geri kalmaz, buna ülkeyi yöneten erk de dâhil. Toplum yaşamı tarihi süreç içerisinde siyasi ve iktisadi koşullar gereği sürekli değişirken bu değişimin odağında genelde aile ve onun idamesini sağlayan ev vardır. Ailedeki değişim ve dönüşümün aynası bir diğer ifadeyle vitrini evdir. Yüzyıllardır kesintisiz süren fütuhat, tarım ve çoğunlukla konargöçer düzen içinde hayvancılıkla meşgul olan Türk toplumu, zamanla yerleşik yaşamın konforuna, dünya lezzetlerinin tadına da alışır. Türk topluluğundaki yeni hayatın bariz göstergesi çadırdan başlayıp küçük evle devam eden barınma şeklinin büyük ev ve konaklara evrilmesidir.

> *"Türklerin ileri gelenleri servet ve mevki sahibidir. Lüks ve bolluk içerisinde yaşarlar. Evleri pek geniştir. Evde kullanılan mobilyalar için büyük miktarda paralar öderler. Evdeki hizmetleri gören pek çok hizmetçi ve cariyeleri vardır. Müslüman Türkün evi iki kısımdan meydana gelir. Birisi erkekler, diğeri hanımlar içindir. Evlerden her ikisinin de yerine getirilecek özel hizmetleri vardır. Türklerden ileri gelenlerin âdeti odur ki evlerinde çalışan hizmetçiler, çalıştıkları evlerde çoluk çocuk sahibi olurlar. Evin beyi kendilerine bir fayda sağlamayacak olmasına rağmen bu hizmetçilerin çocuklarının yetiştirilip eğitilmesiyle ilgilenirler. Bazen bir hizmetçinin derecesi, kendisine bir hizmetçi tutacak düzeye yükselir. Hizmetçiler ve ev halkı hep birlikte aynı evdedirler. Bu âdet eski doğudaki bolluk zamanlarından kalmadır"(Corci Zeydan, 2012, s.111).*

Düyûn-u Umûmiye Direktörü Âli Bey, 1885'te İstanbul'dan vatan toprağının uzak coğrafyalarında kalan Irak istikametine hareket ederken Arap kökenli vatandaşların çoğunlukta yaşadığı Halep, İskenderun'dan sonraki ilk durağıdır. Halep, Arap toplumunun önemli yapı

taşlarından biri olan aşiret/kabile sisteminin ilk başlangıç noktasıdır. Yazar, Halep ve Berr-i Şam havalisinde bulunan "Anza" aşireti ile Irak, Ürdün, Kuveyt, Suriye, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'ne kadar geniş bir coğrafyada bulunan "Şemer" aşiretinin mensuplarıyla karşılaşır. Aşiret içerisinde de ayrıca hiyerarşik bir düzen olup başta aşiret reisi, ileri gelenler, baş altı denilecek düzeyde bir bir altta kalanlar gibi… Aşirette saygı, sevgi ve her türlü külfetten etkilenme ve nimetlerden istifade etmede hiyerarşik düzen kanun gibi sıkıca uygulanır. Arap aşiretlerindeki bir sofra düzenini betimleyen Âli Bey, şaşkınlığını da gizleyemez.

> *"Nihayet yalnız başımıza boğazımızdan geçmeyeceğini beyan ve ısrar eylememiz üzerine oturan Araplara dönerek "İbni filan, ibni filan" diye yedi sekiz neferini çağırdı. Onlar bizimle beraber Iengerin etrafına dizildiler ve "hamse mübarek!" pilava giriştiler. Şeyh Faris yemek yediğimiz müddetçe ayakta durdu. Bu yedi sekiz Arap ile beraber pilavdan ve kebaptan haylice yiyerek geri çekildiğimiz halde Iengere henüz el vurulmamış gibi idi. Biz kalktıktan sonra Şeyh Faris yine ileri gelenlerden sekiz on kişiyi daha isimleriyle çağırıp sofraya oturttu. Elhasıl sıra ile sekizer onar Arapların hepsi o lengerdeki yemeğin tamamını yediler. Karacanın kırıntısıyla biraz pilav döküntüsü kalmıştı. Bir kenarda durmakta olan sekizer onar yaşında beş altı tane çıplak köle çocukları Faris'in işareti üzerine maymun gibi lengerin içine atılarak pilav kırıntılarıyla kemikleri yağma edip bitirdiler"(Âli Bey, 1897, s.26).*

Araplarda Türklerde olduğu gibi ev sahipleriyle köleler ve cariyeler sofraya birlikte oturmaz. Önce misafirler, ardından aşiretin ileri gelenleri, sonra daha aşağı düzeyde olanlar ve en son köleler oturur. Türklerde hemen her yerde görünürlerde bulunan kadın, Araplarda ortalıkta gözükmez. Arap çadırları da haremlik selamlık üzeredir.

Siyaset, Devlet Yapısı ve Devlet Adamları

İbn Battûta'nın seyahat güzergâhında Türklere ait birçok küçüklü büyüklü devlet ve özerk yapı vardır. Bu yapıları yönetenler bey, han, sultan, kağan gibi çeşitli sıfatlarla adlandırılır. Otoriter bir yapı içindeki "Sultan"ın yetki ve tahtını paylaştığı tek kişi "Hatun" sıfatındaki hükümdarın eşidir. Sultan ve hatundan sonra hükümdarın diğer aile bireyleri makamdan biraz daha geri planda kendilerine yer bulur. On dördüncü yüzyılda Türklerde bir tören icrasıyla hükümdar ve ailesinin tam tekmil görünümü şöyledir.

> *"Sultan tören esnasında bu tahta oturunca sağ yanında Taytuğlı Hatun oturur. Onun yanında Kebek Hatun bulunur. Sol tarafta da sırasıyla Beyelun [=Bîlûn] Hatun ve Urduca [=Orduci] Hatun otururlar. Tahtın sağ alt kenarında hükümdarın oğlu Tın Bek, solunda ise öteki oğlu Canı Bek ayakta beklerler. Ön tarafta sultanın kızı İt Kücücük [=İt Küçücük] oturur. Bu kadınlardan biri içeri girince sultan ayağa kalkar, onun elinden tutar, tahta kadar götürüp yerine oturtur. Ama Taytuğlı Hatun teşrif ettikte; "melike" [=baş, kraliçe] olduğu ve en beğenilen hatun olma niteliğini kazandığı için sultan onu köşkün ta kapısında karşılar. Oracıkta elinden tutarak içeriye getirir. Tahtın bulunduğu yere kadar onunla yavaş yavaş ilerler, kibarca yerine oturtur ve kendi makamına geçip kurulur. Kadınların hiçbiri kaç-göç yapmadıkları için bu tören halkın önünde cereyan eder"(İbn Battûta, 2004, 474-475).*

Dirayetli ve heybetli Türk devlet adamları, halkına karşı son derece merhamet ve şefkat sahibi olup hem dünyalık hem de ahretlik için onların hamisidir. Sultan kendi siyasi ve askeri yetkilerinin dışında sıradan bir insan gibi tevazu içinde yaşar, halkına karşı üst perdeden tavır almaz, devletin imkânlarını ve bilhassa İslami usulleri kendi rahatı için çiğnemez. Namaz vakti camiye etrafında kapıkulu askerleri ve yaverleriyle değil sade bir mümin olarak gider. İçinde doğup büyüdüğü Arap coğrafyasında yöneticiler arasındaki üst düzey hiyerarşik yapıya alışkın olan İbn Battûta, Türk yöneticilerin özellikle dini mabetlerdeki tavrını görünce takdir edip imrenir.

> *"Bu hükümdarın erdeminden olmalı; bir gün ikindi namazı için mescide gelmiştim. Sultan henüz ortalıkta yoktu, gençlerden biri seccade getirdi ve sultanın her zaman namaz kıldığı yere, mihrabın tam karşısına serdi. Sonra İmam Hüsameddin Yagı'ya*

yanaşarak: "Efendimiz abdestini bitirene kadar beklemenizi istirham ediyor!" dedi. Ama Hüsameddin derhal kalktı: "Nemaz!" dedi; yani salat [=namaz]. Ve devam etti: "Berâ-yı Huda ev berâ-yı Tarmaşîrîn?" Yani; "Namazı Allah için mi, Tarmaşîrîn için mi kılacağız?" diye çıkıştı! Müezzine derhal kamet getirilmesini emretti. Sultan seğirtti ve son iki rekâta yetişebildi; mescidin kapısında, halkın ayakkabılarının bulunduğu yerde kılabiIdi ve kaçırdıklarını da kaza etti! Yine de gülerek imama yaklaştı, onunla kucaklaştı, mihrabın tam karşısına çöktü. İmam onun yanında, ben de imamın yanındaydım"(İbn Battûta, 2004, 533-534).

Türklerin ve Türk yöneticilerin günlük hayatın içinde ve devlet yönetiminde gösterdikleri tevazu İbn Battûta gibi önyargısız bakanlarca takdirle karşılanırken Batılı siyasetçi, aydın hatta akademisyenlerce hiçbir zaman tarafsız bir bakış açısıyla analiz edilmez hatta net olarak görülmez. Zihinlerinin arka planında Haçlı saldırıları, Doğu Avrupa'da yapılan sayısız savaşlar, I. Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşıyla atamayıp yegâne medar-ı iftiharları olan Roma medeniyetinin yerine Türk kültür ve medeniyetini inşa eden yüce Türk ulusuna hiçbir zaman gizleme ihtiyacı duymadıkları bin yıllık aleni düşmanlıkları vardır. "Türkler Galatya'yı ele geçirdikleri zaman, köken ve medeniyeti Avrupalı olan bir kavimle temas kurdular. Burada Galler, Rumlar, Romalılar hep bir aile oluşturuyorlardı. Batı fatihlerinin siyaseti, halkın gerçek yararlarına ne kadar uygun idiyse, Türklerinki de o kadar sahte ve felaketliydi. Sultan Murat'ın kılıcı, Ankara şehrini fethettiği gün, Türkler buranın asıl sahiplerine ne kadar yabancı idiyseler, beş yüzyıl süre sahip olduktan sonra da yine o kadar yabancıdırlar(Texıer, 2002, **s.**424). Türkleri barbarlık ve cehaletle yad eden Batılı, Âkif'in dediği gibi "tek dişi kalmış canavar" misali bugün dünyanın her yerinde kan akıtan ve huzur bozan bir el olarak mazlumların boynuna yapışmış maddi veya manevi anlamda kanlarını akıtmaya devam etmektedir.

Âli Bey'in yolculuk güzergâhında bulunan Arap coğrafyası Osmanlı Devleti yönetimi altında vatan toprağıdır ve Arap kökenli yönetici bulunsa da yönetim tarzı yönüyle herhangi bir farklılık arz etmez. Araplarda yaygın olan aşiret/kabile gibi gayriresmî sosyal yapıların liderlerinde görülen yönetici tavrı bireysel bir tarzın ifasından ziyade yüzyıllara dayalı geleneksel bir geçmişin temelleri üzerinde idame eder.

Yerleşim Yerleri ve Şehirler

Türklerin göçebe veya yarı göçebe dönemde ordu karargâhından ibaret olarak kurdukları başkente(Tuğlacı, 1985, s.2181) "ordu" şehir denilmektedir. Bu ifade, "Balık" veya "balıg" Türklerde, etrafı surlar ile çevrilmiş şehir manasını karşılayan, en eski bir kültür sözü (Ögel, 2000, s.175) şeklinde anlamlandırıldığı da görülür. Ordu şehirler ihtiyaç gereği çabuk kurulan kuruldukları gibi ihtiyaçlar bitince veya önemini kaybedince çabuk da dağıtılan şehirlerdir. "Türkler karargâh kurdukları yere "ordu" diyorlar. Orduyu gördüğümüz zaman camii, çarşıları, halkı, mutfak bacalarından yükselen dumanlarıyla kocaman bir yürüyen şehirle karşı karşıya olduğumuzu anladık! Ordu denilen bu büyük karargâh şehir, atlarla çekilen arabalarda taşınıyor. Konaklamak üzere seçilen yere varılınca hafif malzemeden yapılan evler, çadırlar ve eşya arabadan indiriliyor. Çok kısa bir zamanda çarşılar, mescitler ve obalar kuruluyor(İbn Battûta, 2004, s473).

Türk İslam medeniyetinin kadim yurdu Türkistan aynı zamanda her bir taşına Türk-İslam mührünün vurulduğu kadim kentlerin de merkezidir. Semerkant, Buhara, Taşkent ve Merv gibi kentler karanlık Orta Çağ Avrupa'sının aksine parlayan yıldızlar gibi Türkistan'ı aydınlatır. Semerkant'ı yakından gören İbn Battûta, kentteki her şeyin insan için düzenlendiğine şahit olur. "Semerkand, dünyanın en büyük, en güzel ve kusursuz şehirlerindendir. Kassarın suyu diye bilinen bir nehrin kenarına kurulmuştur. Kıyılarında sudalapları var; çevredeki bahçeleri sulayan... Şehirliler ikindi namazından sonra gezinmek ve rahatlamak için bu nehrin kıyılarına gelirler. Oturacakları peykeler, özel oturaklar ve yükseltiler vardır orada. Meyve ve diğer yiyeceklerin satıldığı dükkânlar sıralanır art arda(İbn Battûta, 2004, s.540). İbn Battûta'dan sonra özellikle Sultan Timur ve Uluğ Bey'in ilmik ilmik dokuyarak inşa ettiği Semerkant, üzerinde onca felaketler

geçmesine rağmen açık hava müzesi mahiyetindeki güzelliğini muhafaza etmeyi günümüzde de sürdürür. İstanbul ve Anadolu'ya seyahat eden Batılı seyyahlar, gördükleri manzaraların etkileyiciliğinin yanı sıra bu yerlerin eski çağlardan beri söylenegelen mekânla özdeşleşmiş adları üzerine yorumlara da rastlanır. İstanbul'da gemiye binilerek, uygun bir rüzgârla dört ya da beş günde Trabzon'a gelinebilir; fakat bu pek tehlikeli bir deniz yolculuğudur; çünkü bu denize sis ve bora hâkimdir. Bu sebeple ona Karadeniz adı verilmiştir; canlı ya da ölü bütün dillerin umumi felsefesine göre uğursuz ve karanlık olan her şeye "kara" adı verilmiştir(Tavernier, 1980, s.29). Bu gezginin Karadeniz'le ilgili yapılan adlandırmayı nakledişine benzer ansiklopedik bilgiler, başka gezginlerce farklı mekânlar için de yapılır, hem de her gün bilip görülen göz önündeki tanıdık yerler ile ilgili. "Cenevizliler buraya "Pera" dedikleri halde, Yunanlılar Galata diyorlar. Esasen burası Cenevizlilerden önce de meskûn imiş ve otlaklarla doluymuş. İnekler burada otlatılır, sonra sağılan sütler İstanbul'a gönderilirmiş. Buraya Galata denmesinin sebebi şudur: Yunanca "gala" süt demektir. İspanyolcada da "galata" sütün sağıldığı yer manasına gelir(Ruy Gonzales de Clavijo, 1993, s.57). Âli Bey, Irak'ta sürdürdüğü gezilerinde "Azamiye" kasabasına uğrar. Bu kasaba adını sınırları içinde metfun olan İmam-ı Azam Ebu Hanife hazretlerinden almıştır(Âli Bey, 1897, s.26). Irak sınırları içinde adını Şii imamlarından İmam Musa el-Kâzım'dan alan "Kazımiye" de âli Bey'in ziyaret ettiği yerler arasındadır. Kazımiye, Hicri 10 Muharrem 61(680)'de Hz. Hüseyin'in şehadetiyle son bulan malum Kerbela hadisesinin Şii inancındakilerce yâd edildiği yerdir. Yerleşim yerleriyle ilgili gözlemlerde İbn Battûta ve Âli Bey, kentlerin veya daha küçük yerleşim yerlerinin herhangi bir alt yapı, kentsel görünüm ve kültür sanat faaliyetleri açısından hangi düzeyde olduklarına bakmaz, daha çok yerleşim yerindeki insansı bir diğer ifadeyle manevi yaşanılabirlik düzeyine dikkat çeker.

Gündelik Yaşama Dair Gözlemler

İbn Battûta, Alanya'da başladığı Türk yurtları gezisini Karadeniz'den geçerek, Kırım, Kıpçak Bozkırları(Deşt-i Kıpçak), Türkistan ve kuzeyden güneye meyleden bir hilal gibi Hindistan'a kadar sürdürür. Geniş coğrafyada yaşamını sürdüren Türklerin iktisadi yaşamı da çok farklılıklar gösterir. Türkler, madencilik, ticaret, zanaat gibi sahalarda meşgul olsalar da asıl yoğunlukları askerlik, tarım ve hayvancılıktır. Gündelik yaşamın olmazsa olmazlarından biri beslenmedir. Türk mutfağının temelini hayvansal ürünler oluşturur. Et ve süt hem yemeklerde hem de içeceklerde sade veya diğer yiyecek içeceklerle sıkça tüketilir. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa Sefareti sırasında görüp duyduğu her şeyi Türk/Osmanlı ile karşılaştırdığı gibi İbn Battûta da Arap yaşamındakilerle mukayese etmekten kendini alamaz. Bunu yapmasının arka planında yazdıklarının Arap ulusu tarafından daha iyi anlaşılması isteği vardır şüphesiz. Türklerdeki yeme içmeye dair bir anekdotu aktarırken de aynı usulden hareket eder.

> *"Türkler ekmek ve katı yiyecek yemezler; "dukı" [=düğ, düği; bulgur] adını verdikleri, bizim "anlı"ye benzeyen bir yemek yaparlar. Önce suyu ateşin üzerine koyarlar. Kaynayınca dukıden bir parça içine atarlar. Yanlarında et varsa onu lime lime edip tencereye koyarlar ve beraber pişirirler. Yemek pişince herkesin payını tabaklara koyup servis yaparlar. Ve nihayet tabaklardaki yemeğin üzerine yoğurt dökerler. Yemekten sonra kısrak sütünden yapılan ve "kımızz" [=kımız] adı verilen nesneyi içerler"(İbn Battûta, 2004, s.466).*

Gündelik yaşamın can alıcı noktalarından biri de insanların yaşamını idame etme noktasında ihtiyaçlarını karşılama imkânlarıdır. İbn Battûta'dan birkaç yüzyıl sonra İstanbul'u ziyaret edip gördüklerini metne alan Batılı gezgin Edward Raczynski, birçok Batılı gezgine göre bakış açısı daha nesnel bir yaklaşıma sahiptir.

> *"İstanbul'da alışveriş edilen buna benzer daha pek çok yerler vardır. Bunlar arasında, özellikle Bedesten önemli bir yer tutar. Sanki her yöne çıkabilen sokaklariyle üstü örtülü küçük bir şehir. Burada 45 sokak saydım. Esnaf, sattığı malın cinsine göre belli bir sokakta iş yeri edinirdi. Böylece sokakların tamamını kuyumcular, silâhçılar, tuhafiyeciler, deri eşya satıcıları gibi esnaf dolduruyor. Türlü eşyanın bir arada*

> *sergilenmesi, seyyahın gözüne daha câzip görünüyor. Buradaki insanların zevkleri, birçok yönden bizimkilerden farklıdır. Bu yüzden ne görsek ilgimizi çekiyor. Bedesten'de o kadar çeşit mal var ki, insan dışarı çıkmadan burada İstanbul ticareti hakkında bir araştırma yapabilir"(Edward Raczynski, 1980, s.27).*

Edward Raczynski, İstanbul'daki ticari yaşamın canlılığına olan şaşkınlığının yanı sıra kentteki ticaretin bedesten, arasta gibi organize yapılar içinde tüketim mallarının tanzimi yazarda hayranlık uyandırır. Bu organize yapılardaki işleyişin, "İstanbul ticareti hakkında bir araştırma yapabilir." sözleriyle dile getirilişi de Türklerdeki şehircilik anlayışının Batılılara göre üst düzeyde veya onlardan aşağı olmadığı izlenimi verir. Para, her şey değildir ama çok şeydir. Onsuz bir yaşam istisnai ve özel kabiliyetler dışında insanoğlu için imkânsızdır. Hayatın zorunlu bir bileşeni gibi paranın olmadığı, girmediği yer yok gibidir. Parayla ilgili tanımlamalar da resmî ifadenin dışında gerçek, mecaz veya argo manada hayli fazladır. Paranın varlığı aydınlık yokluğu karanlık ve zorluktur. Bu yüzden paranın tanımlanmasında aydınlık olan ak yüzü, Türklerde olduğu gibi çoğu ulusta da aynı manada karşılanmıştır. Türk/Tatar coğrafyasında görüp yaşadıklarını kaleme alan Josaphat Barbaro, para ile ilgili mukayeseli bir anekdot kaleme alır.

> *Tatarlarda, "tertari" para anlamındadır. Şimdi, Tertari'nin tam olarak "beyaz" manasına geldiğini iyice hatırlıyorum. Bundan gümüş para anlaşılıyor. Yunanlıların paraya beyaz anlamına gelen "Aspri" dedikleri gibi, Türkler de beyaz anlamına gelen "Akçe" derler. Venedikliler geçmişte ve günümüzde paranın bir çeşidine Bianche derler; İspanya'da da Bianche denilen bir para vardır. Öyle görünüyor ki bu isimlendirme -bir kelimenin sadece belli bir anlamda söylenmesi- birkaç milletin dilinde var(Josaphat Barbaro, 2009, s.21).*

Coğrafyadan gelen özellikler itibariyle Araplar Türklere göre daha durağan bir hayat sürer. Her ne kadar bedeviler göçebe yaşamı sürdürse de bu göç alanı kendi yaşam alanının sınırları dışına çıkmaz. Halep ve Bağdat gibi şehirlerde şehir yaşamı gelişmiş, günün imkânları nispetinde yaşam kalitesi artmış, tarım ve hayvancılığın yanında zanaat ve ticaretle yaşamını idame ettirenler çoğalmıştır, ancak kırsalda yaşam koşulları ve kalitesi alt düzeylerde seyreder. Yetiştirdikleri koyun, at ve develeri ve bunlardan elde ettikleri yapağı, tereyağı gibi ürünleri yakın çevredeki şehirlere götürüp giyecek ve zahire ihtiyaçlarını karşılayan Araplar, tekrar kendi yaşam alanlarına dönerler(Âli Bey, 1897, s.24). Ayrıca bedevilerin yaşam alanlarına dışarıdan gelen gezgin satıcılar, bir taraftan satış yaparken diğer yandan yerli üretimleri satın alarak günlük yaşam döngüsünün içinde belli boşlukları doldurmuş olurlar.

Kamu Kurumları ve Sivil Toplum Hizmeti Veren Kuruluşlar

Türkler, dünyanın en güçlü teşkilatlanma kabiliyetine sahip ulusudur. Bunun neticesi olarak tarih boyunca kurdukları imparatorluk, devlet, hanlık, beylik, cumhuriyet, atabeylik şeklinde yüzün üzerinde tüzel yapıya kuruculuk etmişlerdir. Devletleri oluşturan yasama, yürütme ve yargı sisteminin Türk devletlerinde makul zemine oturduğu ve işleyişinde aksaklıkların asgari düzeye indiği görülür. Devletlerin büyüklüğü, siyasi, askeri ve iktisadi yapılarından ziyade adalet sistemini tesis etme ve uygulamalardaki başarısında görülür. Türk devlet geleneğinde adalet sistemi ve işleyişi -yaşanmış birçok örnekte de görüldüğü gibi- siyasi erkin üzerinde tutulmuştur. Türklerde yargılama eyleme göre belirlenir. Adam öldürmenin cezası idamdı; soygun, hırsızlık ve hayvan kaçırma kesin surette yasaktı. Ele geçirilen soyguncu, suçüstü yakalanan hırsız öldürülür, malları müsadere edilir, ailesi efradının hürriyetleri kısıtlanırdı. Ciddi bir tehlike ile karşılaşmadıkça ok-yay kullanmak yasaktı. Barış zamanında başkasına kılıç çekmenin cezası da ölümdü. Zinanın cezası da idamdı. Irza tecavüz en ağır suçlardan sayılırdı. Bu da bazan iki taraf arasında uzlaşma olmazsa idamı gerektirirdi Ordudan kaçanlar ve vatana ihanet edenlerin cezası da ölümdü. Hafif suçlular, 20 günü aşmamak üzere hapsedilirdi(Kafesoğlu, 1998, s.292). İbn Battûta, Türklerdeki yargılama düzenine bizatihi şahit olur; Yargılamayı yapan sekiz kişilik akil(ak saçlılar, aksakallar, cemiyet reisleri) gibi sivillerden ve başını kadı efendinin çektiği resmi görevli askerlerden oluşan diğer sekiz kişiyle mahkeme meclisinin kurulduğunu ifade eder. "Türkler, bunlara "argucî"

[=yargucı, yargıç] adını veriyorlar. Halk onların huzurunda davalaşıyor: Davanın konusu tamamen şer'i ise hüküm vermek kadıya aittir. Şer'i davaların dışındaysa bahsettiğimiz bu ümera meclisi karar verir. Onların yargıları tutarlı ve adilanedir. Çünkü ne bir şeye meylettikleri için suçlanmışlar ne de rüşvet kabul etmişlerdir!(İbn Battûta, 2004, s.522-523)." Bu mahkemeden anlaşılan hem örfi kanunlara hem de şer'i kanunlara mugayir herhangi bir durum olmadan yargılamanın gerçekleştiği, yargılananların da aklına takılan herhangi bir muamma ve tarafgirlik olmadığına inanç vardır.

Adalet, vicdanlarda yer bulursa adliyelerde işler kolaylaşır, eğer adalet vicdanlarda uçup giderse yasalar anlamsız, hâkimler vasıfsız kalır. Türkler, adaleti vicdanlardan uzaklaştıracak denli suçlunun cezasını unutturma veya geciktirmeye fırsat vermeden her şekilde çekmesini yeğlemişlerdir. Adalet gecikirse vicdanlar kararır, yeni suçlara meydan verilir. "Türklerin hırsızlıkla ilgili cezaları çok ağır. Hayvan sürüleri bekçisiz, çobansız otlayabilmekte. Yanında çalınmış bir hayvan bulunan, onu iade etmeye ve çalınan hayvanın türünden dokuz adet bulup sahibine vermeye mecburdur! Eğer bunu ödeyecek gücü yoksa çocukları alınır! Çocuğu da yoksa koyun boğazlanır gibi öldürülür!(İbn Battûta, 2004, s.466). Adalette herhangi bir taviz verilirse, yeni tavizleri doğurur ve zamanla doğruların yerini yanlışlar alır. Türklerde adaletin tesisi bazen resmî mahkemelere düşmeden halk nezdinde kurulan örfî usullerle de yapılmıştır. Batılı bir gezginin gözlemlediği, akil bir kişinin hakemliği ve halkın şahitliğinde gerçekleşen mahkeme eşine az rastlanır tarzdadır.

> *"Mahkeme ordunun her tarafında oldukça hızlı gerçekleşiyordu. İki kişi arasında ihtilaf çıkıp ağız dalaşı yaptıklarında (Çünkü bu kavim bizim hilafımıza, işlerini kavgaya ve çatışmaya götürmüyorlar.) her ikisi veya daha fazlası (eğer fazla iseler), iyi gördükleri her yolu deniyorlardı. Şöhretli ve itibarlı bir kişiye varıp, "Ey önder, ikimizin arasında ihtilaf var. Bu yüzden bizim hakkımızı güzellikle ver." diyorlar. O kişi, beklemeksizin her ikisinin konuşmasını dinliyor. Bir şeyler yazmadan -ona göre en iyi yol barışmaktır- kararını açıklıyordu. Şikâyetçiler, o ne söylediyse inkâr veya red etmeden kabul ediyorlardı. Çünkü bu tür hakemliklerde halkın çoğu toplanıyor, hakemliği üzerine alan kişi de orada bulunanları şahit tutuyordu. İlave olarak, orduda bu hakemlikler revaçta olup ahali arasında meydana gelen anlaşmazlıkları bahsettiğim usül ile ortadan kaldırmaya gayret ediyorlardı"(Josaphat Barbaro, 2009, s.8-9).*

Günümüz esnaf ve sanatkâr odalarının karşılığı olarak yüz yıllardır halka hizmet edip ülke insanının sevgisini ve yabancıların takdir ve övgüsünü kazanan ahilik teşkilatı on üçüncü yüzyılın başlarında Anadolu Selçuklu Devleti sultanı I. Gıyaseddin Keyhusrev zamanında teşkilatlanmaya başlamıştır(Kazıcı, 1988, s.540-542). Tasavvufî bir zemin üzerine inşa edilen Ahilik teşkilatı, kendi bünyesindeki tekkelerde ilim, erkân ve edep dairesinde verilen eğitim ve saf, samimi yapılan ibadetlerle her kesimden insanın teveccühüne sebep olur. Ahiliğin insanlar nazarında kabul görüp benimsenmesinde en güçlü faktörlerin başında tekkede, camide, mescitte, minberde, vaaz kürsülerinde anlatılan teorik İslami bilgilerin orada kalmayıp hayata indirgenmiş olmasıdır. İbn Battûta'nın Anadolu'yu güney kuzey ve doğu batı istikametinde gezip gözlemlerini kaleme alırken eserinde en çok yer verdiği ahilik teşkilatı ve onun müdavimi olan kişiler olmuştur. İbn Battûta, ahilerdeki birçok muhtevaya değinir ama her zaman ön plana çıkardığı yegâne unsur onlardaki ahlak ve erdemdir.

> *"Onlar, Anadolu'ya yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, köy, kasaba ve şehirlerde bulunmaktadırlar. Şehirlerine gelen yabancıları- misafir etme, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini ve konaklayacakları yeri sağlama, onları eşkıyanın ve vurguncuların ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple haydutlara katılanları temizleme gibi konularda bunların eşine dünyada rastlanmaz.*
>
> *"Ahi" onlara göre, "sanatının ve zanaatının erbabını toplayan ve işi olmayan genç bekarları da bir araya getiren adam" dır. Onlar, ahı'yı başlarına geçirirler. "Fütüvvet" denen şey de budur. Önder olan adam, bir tekke yaptırarak halı, kilim, kandil gibi gerekli eşyayla donatır orayı. Onun arkadaşları geçimlerini sağlayacak kazancı elde*

etmek için gün içinde çalışırlar. Kazandıkları parayı ikindiden sonra topluca getirip başkana verirler. Bu parayla tekkenin ihtiyaçları karşılanır, beraber yaşama için gerekli yiyecek ve meyveler satın alınır. Mesela o esnada beldeye bir yolcu gelmişse hemen tekkede misafir ederler onu... Alınan yiyeceklerden ikram ederler. Bu iş yolcunun ayrılışına kadar sürer. Bir yabancı ve misafir olmasa bile yemek zamanında yine hepsi bir araya gelip beraber yerler, türkü söylerler, raks ederler. Ertesi sabah işlerine giderek ikindiden sonra elde ettikleri kazançlarla önderin yanına dönerler. Onlara "fityan" [=yiğitler] deniliyor. Onların önderlerine de demin belirttiğimiz gibi "ahı" deniliyor. Ben onlardan daha ahlaklı ve erdemlisini görmedim dünyada"(İbn Battûta, 2004, s.404).

İslâm medeniyetinde ibadet mabedi olarak temel kurumlar cami ve mescitlerdir. Cami ve mescitleri tamamlayan, İslam inanç dairesinde olup nüans farkıyla felsefi görüş ayrılıklarına sahip tasavvufi kurumların kendilerine ait dergâh, hangâh, zaviye ve tekkeleri vardır(Kara, 2011, s.368-370). Tekkeler, ait oldukları camianın inanç, ibadet etme ve İslami bakış açısı yönüyle iç ve dış yapısı nev'i şahsına münhasır özelliklere sahiptir. İbn Battûta, ahi tekkesinin iç düzenini okuyucularına canlı bir görsel gibi betimler.

"Akşam namazını kıldıktan sonra bu adam tekrar yanımıza geldi. Beraber gittik, muhteşem bir zaviyeyle karşılaştık! Burası Anadolu'nun en güzel halı ve kilimleriyle döşenmiş, Irak camından mamul sayısız avizeyle aydınlanmış pırıl pırıl bir mekândır. Oturma salonunda beş tane "beysus" vardır. Beysus bakırdan yapılmış üç ayaklı bir şamdan türüdür. Bu şamdanın baş tarafına yine bakırdan yapılma cam gibi parlak ve ince bir kandil yeri açılmıştır. Ortasında fitilin çıkması için bir boru bulunuyor. Bu tüpçük, süzülmüş saf içyağıyla doludur. Yanı başında yine yağ dolu bakır kaplar bulunmaktadır. Fitili düzeltmek için bir de makas var. Bunun bakımıyla vazifeli olana "çerağcı" derler. Mecliste sırtlarında "kaba" [=kaban] ayaklarında mest bulunan; bellerine iki arşın uzunluğunda bıçak asan; başlarını alta yün bir takke, onun üzerinde de bir arşın uzunluğunda iki parmak genişliğinde uzun serpuşlarla örten bir grup delikanlı vardı(İbn Battûta, 2004, s.405)."

Tekkenin içini betimlerken misafirler için ayrı bir mekân olduğunu belirten İbn Battûta, ahilerin dışarda giydikleri serpuşları içeri girerken çıkarıp "zerdani" cinsinden bir takke taktıklarını ve misafirlere ikramlarda bulunurken türkü söyleyip raks ettiklerini dile getirir, ahilerin misafirleri memnun etmek için samimi hizmetlerine ve güzel davranışlarına hayretini ve hayranlığını gizleyemez.

Türkiye'ye gelen gezginlerin sivil toplum kuruluşu ahilikteki işleyişe hayret ve hayranlıklarının yanı sıra devlet eliyle inşa edilen külliyelere de aynı oranda şaşkınlıklarını ve hayranlıklarını gizlemezler. Selçuklular döneminde Hunat Hatun Külliyesi(Kayseri) ve Gevher Nesibe Külliyesi(Kayseri), Osmanlılar döneminde Süleymaniye Külliyesi(İstanbul), Selimiye Külliyesi(Edirne), Fatih Külliyesi(İstanbul) ve Yeşil Külliye(Bursa) ilk akla gelen külliyelerdendir. Filistin/Gazze kökenli Suriyeli gezgin El Ghazzi, külliyeleri "On İki Camiler" şeklinde adlandırır. Kimi Batılı gezginlerin Osmanlı İstanbul'a hiçbir şey katmadı diyerek içlerinde sakladıkları haçlı zihniyetinin aksine Müslüman gezginler, Türklerin şehir kültürüne ve insanlığın onuruna yakışır hizmet şekline övgüde sınır tanımazlar.

"Sultan Mehmet Han'a nispet edilen On İki Camiler'dir. Buralardan sekizinde medrese bulunmaktadır. Müderrisleri, Türk müderrislerinin en azamet sahibi olanlarından olup, âlim ve bilgilidirler, dokuzuncusu imarettir. Orada da fakihlere, müderrislere, mukimlere, sakinlere, misafirlere sabah akşam yemek ikram edilir. Oranın hayratından kadın erkek herkes istifade eder. Onuncusu ise yüksek ve geniş olan o muazzam camidir. Burada cuma namazı kılınır ve hutbe okunur. Bu yerlerde sınırsız ve sayısız hayır işleri yapılır. On birincisi maristandır. Burası medrese mahiyetinde bir imarettir. Burada hastalara ait hücreler vardır. Binası, güzelliği, hayır hasenatıyla bundan daha iyi ve daha mükemmel bir yer göremezsin. Burada güzel ilaçlar, tıbbi kurallara uygun

macunlar var. Bunların yanında çeşit çeşit koyun ve kuş etleri, ayrıca oradaki sakinlerin ihtiyacı olan her şey mevcuttur.

Bunların hepsini orada çalışan tabipler, müdürler ve hademeler tertip etmişlerdir. Bunların hepsi tasarruf sahibi, adaletine güvenilir, bilgili, tasarruf ve hizmetlerinde kusur etmeyen, oraya, hesap ve kitabı imkânsız miktarda gelenler ve gidenlere karşı ayrıcalık yapmadan hizmet veren insanlar. Şehir; akıl, kalp ve nefisleri büyüleyen, kalemlerin nitelemekten aciz kalacağı emsalsiz sanatlar ve çok dikkatle seçilmiş acayip nakışlarla güzelleştirilmiş binalarla doludur"(Bedreddin El Ghazzi, 2015, s.92).

Sahipsiz sokak hayvanları için bile vakıflar, barınaklar kuran Türklerin "insan"ı öne alıp onu yaşatmak için kurduğu sosyal hizmet kurumları ön yargısız bakabilen her ulustan gezginleri, kültür ve sanat insanlarını, devlet adamlarını ve araştırmacıları dün de bugün de etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir.

Önceleri Anadolu'da ticareti canlı tutmak, yolcuların ihtiyaçlarını ve yol güvenliklerini sağlamak amacıyla Selçuklular ve beylikler döneminde genelde yol boylarına inşa edilen han ve kervansaraylar, Osmanlı döneminde şehir merkezlerine de girer. urada verilen hizmetler ve düzenin tam tekmil işleyişi kollektif bir aklın eseridir, ve bu sistem kısa süreli günü kurtarmak için çalışmaz. "Caminin yanında iki tane imaret var. Burada yolculara çorba ve içinde et bulunan pilav veriliyor. Kervansaray bütün yıl çalışıyor. Hiç boş kalmıyor. Elçilere çorba, pilav ve et ikram edildi. İmaretin mutfaklarından bu şehirde oturacaklardan isteyenlere günde iki defa etle çorba dağıtılıyor(Hans Dernschwam,1992, s.209)."

İbn Battûta'nın Seyahatnamesi(*Rıhle'tü İbn Battûta*) on dördüncü yüzyıl, Âli Bey'in *Seyahat Jurnali* ise on dokuzuncu yüzyılda malûm coğrafyalardaki yaşamların gözlemlerini ihtiva eder. Yaklaşık beş yüzyıllık zaman aralığı siyasi, iktisadi ve içtimai manada farklılıkların görülmesi bakımından çok büyük bir zaman dilimidir. Abbasi Halifesi Mansûr'un Abbasiler devletine başkent yapmasıyla(MS 762) kısa sürede sadece İslam ve Arap coğrafyasının değil dünyanın seçkin entelektüel ve kültürel yaşam merkezi olan Bağdat, Moğolların(1258) yıkımından en çok etkilenen yerleşim yerlerinden biri olmuş o günden sonra bir daha da eski parlak dönemlerine kavuşamamıştır. Osmanlı döneminde Irak Eyaleti'nin merkezi olan Bağdat, çevresine siyasi merkezlik yapmış olmakla beraber iktisadi ve sosyo-kültürel anlamda ön plana çıkabilecek pek bir varlığa sahip olamamıştır. Âli Bey, yirminci yüzyıla ramak kala Bağdat'a gider, istisnai birkaç küçük olumlu durum dışında gözlemlerinin çoğu olumsuzdur. Bağda'ta özel teşebbüsün inşa edip faal hali devam eden tramvay, yazarın görebildiği olumlu istisnalardan biridir. "Bağdat'ın Kerh kısmında İmam Musa El-Kâzım Hazretleri'nin medfun bulundukları Kâzımiye kasabasına kadar altı kilometre mesafede bir (tramvay) hattı vardır. Bu hat yirmi beş sene mukaddem hisseli bir şirket teşkiliyle inşa edilmiş ve el-yevm işlemekte bulunmuştur. Züvvar İraniyyenin ziyaret mevsimlerinde külliyetli temettu eder(Âli Bey, 1897, s.67-68)." Orta ve alt düzeydeki kentlerin iktisadi yaşamı tarım, hayvancılık, zenaat ve kısmen ticari faaliyetler zemininde sürüp gelmiştir. Şehirler büyüdükçe tarım ve hayvancılığın yerini küçük sanayi işletmeleri ve hizmet sektörü almaya başlar, ama bu durum bütün şehirler için aynı değildir. Geleneksel iktisadi yaşamı terk edip şehir merkezlerine göç eden kırsal bölge insanları öncelikle hizmet sektöründe istihdam olma arzusunda olmuş buna ulaşamayınca zenaat ve ticarete dayalı diğer iktisadi sahalarda yaşamını idame ettirecek bir yol aramış ama çoğu zaman buna ulaşmada zorluklarla karşılaşmıştır. Hâl böyle olunca şehir merkezleri yeni sakinlerini bir gün sonrası belli olmayan bir kaosun içine sürüklemiştir. Musul, Bağdat merkezli Irak Eyaleti'nin Arap kökenlilerin çoğunlukta olduğu bir kenttir. Kentteki iktisadi yaşam koşulları Âli Bey'in mizahi kaleminde siyah bir tablo realitesinde metne yansır.

"Şehre girilince gayet kalabalık bir meydancık görülür ki memleketin çarşı ve pazar mahallidir. En büyük dükkânlar kahvenelerdir. Ve her zaman lebalep doludur. Şehir cihetindeki kale duvarının üzeri bile boydan boya kahvehanelerdir. Çarşı dükkânları yalnız dükkân sahibini istiap edebilecek kadar bedesten dolabı gibi küçük ve içlerindeki

emtia vesaire o nispette cüzidir. O küçük dükkânlarda satılan eşyadan ziyade dükkâncıların başlarına sardıkları gayet büyük abani sarıklar insanın gözüne çarpar(Âli Bey, 1897, s.46).”

Âli Bey, Arap coğrafyasında Türklerdeki ahilik teşkilatına benzer herhangi bir resmi veya sivil topluluklarca yapılan işleyişten bahsetmez. Bunu yazarın görmezlikten gelme veya gözünden kaçma olarak değil gerçekten bu tarz uygulamaların eksikliği şeklinde görmek daha gerçekçi bir yaklaşımdır şüphesiz.

Dini Yaşama Dair Gözlem ve İzlenimler

İbn Battûta, tamamına yakını Sünniliğin Maliki mezhebine bağlı Mağrip ülkelerinden Fas’ta dünyaya gelmiştir. Malikilik ile Hanefilik arasında fıkhi uygulamalardaki en belirgin fark Malikilikte farz namazlardan önce sünnetin hiç kılınmaması, farzlardan sonra da sünnetlerin çok az kılınmasıdır(Kaya, 2003, s.519-535). Mağrip ülkelerinde on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Ticanilik, Derkavilik gibi harekâtlar ortaya çıkıncaya kadar tasavvuf çok yaygın değildir. Ancak İbn Battûta “mutasavvıf derviş bir kişi” olarak bilinir. Seyyahın tasavvuf ve dervişliğe meylinin arka planında erken yaşlardaki Mısır ve Hicaz bölgesine yaptığı ziyaretler olması muhtemeldir. İtikatta Maturidi, amelde Hanefi olan Türklerin inanç dünyasına dair gözlemlerinde İbn Battûta’nın kendi inanç dünyasının izlerinin olması tabii bir durumdur. Âli Bey, gezilerinin ekserisini Sünnilik (Hanefi ve Şafii) ile Şiilik (Caferilik ve Nusayrilik/Alevilik) mezheplerinin yaygın olduğu Irak ve Suriye’de gerçekleştirir, burası İslam tarihinde mezhep ayrılıklarının ve savaşlarının en sert yaşandığı yerdir. Maturidi ve Hanefi İslam inancında olan Âli Bey, aynı zamanda Türklerin çoğu tarafından benimsenen İslami inancın bir ferdidir, yazarın İslam ve Müslümanlıkla ilgili gözlem ve değerlendirmeleri kendi inanç dairesine göredir.

İbn Battûta, dört hak mezhep olarak bilinen Hanefilik, Şafiilik, Malikilik ve Hanbelilik dışında kalan Müslümanlar arasındaki inanç farklılıkları ve akımlarına karşı müsamahasız şekilde bir duruş sergiler. “Halk, İmam-ı A'zam Ebu Hanife Hazretleri'nin mezhebindendir. Hak Teâla ondan razı olsun. Hepsi Ehl-i Sünnet'tir. Aralarında ne Kaderî ne Rafıdî [=Rafizi] ne Mu'tezili ne Haricî ne de başka bir sapkın bulunmaktadır. Yüce Allah onları bu faziletleriyle diğer insanlardan üstün kılmıştır(İbn Battûta, 2004, s.401).” İbn Battûta, Türkler arasında bireysel veya genel manada gördüğü İslami yaşayışa dair nüansları zikretmeden geçmez. “Cuma Camii'inde güzel sesli gençlerin her gün ikindiden sonra Fetih, Mülk ve Amme surelerini okumaları köklü bir adettir(İbn Battûta, 2004, s.403). Ramazan ayını Kur’an ayı olarak bilip bundan azami seviyede istifade etmenin yolunu takip ederek Kur’an okumayı kendine şiar eden Türk toplumu, okunan Kur’an’ı dinlerken büyük samimiyet ve teslimiyetle manevi hazzın zirvesine ulaşır. Türkler bu tutumuyla diğer Müslümanlara da güzel örnek olur. İslami yaşam, toplumun bütün katmanlarında ortak bir şuur ve katılımla sürdürülürken dünyalık mal, mülk ve makamlar bu manevi duygunun dışında tutulur. Kur’an’a yapılan saygı ve tazimin ardından Hz. Peygamber’e(sav) olan sevgi, Resulüllah’ın sünnetlerine uyulma noktasında en ince ayrıntılar gözden kaçırılmayarak hassasiyetle gösterilir. Resulüllah’ın sünnetlerine olan hassasiyet Ramazan iftariyelerindeki yemek yeme usullerine kadar indirgenir.

“Hafızlar Mülk, Fetih ve Amme sürelerini öyle güzel okurlardı ki onları dinlerken gönüller coşar, tüyler diken diken olur, gözlerden yaşlar boşalırdı. Sonra sarayına dönerdi hükümdar. Bu yılın Ramazan ayını onun yanında geçirdik. 10 Ramazan gecelerinde üzerinde minder veya döşek bulunmayan bir kilime oturur, büyücek bir yastığa yaslanırdı. Yanında fıkıh bilgini Muslihiddın yer almaktaydı. Ben fıkıh bilgininin biraz ötesinde oturmaktaydım. Daha ötede ise beyliğin ileri gelen memur ve kumandanları oturmaktaydılar. Biz böyle otururken yemek getirilirdi; küçük tabaklara konmuş, şeker ve yağla ezilmiş, mercimekten yapılma "serıd" [=tirit] ilk servisti. Onlar "uğurlu olur" diyerek oruçlarını tiritle açarlar. Bu iftarlığın Peygamberimiz -Allah'ın selamı ve rahmeti onu kuşatsın- tarafından diğer yemeklere tercih edildiğini ileri sürerek şöyle diyorlar:

"Biz onun güzel âdetine uyarak yemeğe tiritle başlıyoruz!"

Bunun arkasından öteki yemeklere geçerler. Ramazan ayının bütün geceleri böyledir"(İbn Battûta, 2004, s.406-407)

Seyyah, Türklerde Kur'an tilavetinin Ramazan ayıyla sınırlı olmayıp günlük yaşamın içinde de sürdürüldüğünü nakleder. "Yemek geldi. Bütün davetlilerle beraber yemek yedik. Sonra hafızlar göz yaşartan yanık sesleri ve hayranlık uyandıran makamlarıyla Kur'an-ı Kerim okudular. Meclis bu şekilde sona erdi ve oradan ayrıldık(İbn Battûta, 2004, s.438)."

İbn Battûta, Türklerin cenaze törenlerinde hüzünlerini yaşarken İslami ölçüyü kaçırmamasına dikkat çeker. Cenaze sonrası yapılan geleneksel uygulamaları da notlarına eklemeyi ihmal etmez. "Beyin çocuklarından biri öldü. Buralılar, Mısır ve Suriye ahalisinin yaptığı gibi ölüye feryadu figan etmezler, hele Lûr halkının hükümdar çocukları öldükten sonra yaptıkları işlerin hiçbirini yapmazlar. Bunu daha önce açıklamıştık. Cenaze gömüldükten sonra sultan ve medresedeki öğrenciler üç gün arka arkaya sabah namazını müteakiben mezarı ziyaret ettiler(İbn Battûta, 2004, 407)." İbn Battûta, cenazenin mezara götürülüş şeklini, mezardan döndükten sonraki süreçte yapılanları, İbrahim adlı bir Bey'in annesinin cenaze töreninde gördüklerini kaleme alır.

"İbrahim Bek cenazeyi başı açık ve yayan takip ediyordu, öteki kumandanlar ve memlûk erler [=kapıkulları] ise hem başlarını açmışlar hem de kaftanlarını ters giymişlerdi. Yargıç ve hatipler ile hocalar ise elbiselerini ters giymişler fakat başlarını açmamışlardı. Sarık yerine siyah yünden yapılmış bir bez dolamışlardı kafalarına. Bu yörede yas kırk gün sürüyor; her gün sofralar kuruluyor, ziyafetler veriliyor! Bu defa da öyle yapılmıştır(İbn Battûta, 2004, s.444)."

Müslümanların dini mabetlerindeki oturma düzeninde insanların dünyadaki makamlarına, maddi imkânlarına, toplum nezdindeki üst veya alt konumlarına göre bir tertip veya tasnif yoktur. Hâliyle İslam'ın herhangi bir tahrif, bidat ve sapkınlığa uğramadığı Türk beldelerindeki cami, mescit, tekke ve zaviye gibi dini mabetlerde kişi veya makamlara has durum da söz konusu değildir. Ancak bunun güvenlik ve Türk fütuhat geleneğiyle iltisaklı olarak bir istisnası olmuştur; selatin camileri. Cuma günleri selatin camilerinde hükümdarın namaza gelişiyle İslami mabetlerde görülmeyen bir tertip, hiyerarşik oturma şekli oluşur. İbn Battûta, Cuma namazı için gittiği bir selatin camiindeki gözlemlerini en ince ayrıntısına kadar nakleder.

"*Kastamfînya'nın büyük camii ahşaptan yapılmış üç katlı bir binadır. Hükümdar, devletin ileri gelenleri, kadı, fıkıh bilginleri ve kumandanlar alt katta; sultanın "efendi" diye anılan kardeşi, onun hademeleri, yakın adamları ve yöre ahalisinden güvenilir kişiler orta katta; hükümdarın oğlu ve veliahdı olan Şehzade Cevad ise genç köleleri, hizmetçileri ve ahali ile üst katta Cuma namazı kılarlar. Hafızlar mihrap önünde halka şeklinde dizilirler. Şehrin kadısı ile Cuma hatibi de onların yanına oturur. Sultan mihrabın hizasında yerini alır. Evvela güzel sesleriyle hafızlar Kehf Suresi'ni okurlar, ayetleri enteresan bir tarzda tekrar ederler. Kur'an okuma bitince hatip minbere çıkar, Cuma hutbesini verir. Sonra da beraberce namaz kılınır. Farz bitince nafile rekâtların kılınmasına geçilir. Nihayet hafızlardan biri hükümdarın huzurunda aşır okur.*

Böylece Padişah maiyetiyle beraber camiden ayrılır. Bir başka hafız, bu defa padişahın kardeşinin bulunduğu katta aşır okur. Onun okuyuşu bitince oradaki şehzade de beraberindekilerle camiden çıkar. Son olarak hafızlardan biri şehzadenin önünde aşır okur. Onun okuyuşu bittiği zaman merasim memuru ayağa kalkarak Türk dilinde yazılmış bir manzume ile sultanı ve veliahtı över; her ikisine hayır dualar eder. Böylece şehzade de camiyi terk eder. Dışarda kendisini bekleyen amcasının elini öper ve atına binerek babasının bulunduğu konağa gider"(İbn Battûta, 2004, s.440-441).

Selatin camilerinde Cuma namazı öncesi ve sonrasıyla anlatılırken İbn Battûta'nın ayrıntısına inmediği "manzume okuma" geleneği dikkatleri celbeder, hükümdarı ve şehzadeyi övme(kaside/methiye bölümü) geleneği. Gezgin'in bizatihi belirtmediği "manzume okuma" bu gelenek acemi veya usta şairlerin padişah başta olmak üzere devlet ricaline yazdığı kasideleri

okuyarak bazen yalnızca bir tebrik ve takdir, bazen de maddi beklenti içine girmeleri Türk Divan şairleri arasında yaygın bir tutumdur. İbn Battûta, *Ben dünyada Huvarezm halkı gibi ahlaklı, merhametli, gariplere karşı şefkatli ve cömert bir halk görmedim!* diyerek övgüde bulunduğu Harezm Türklerinin namazı camide kılmakla ilgili dünyanın başka yerinde rastlamadığı bir adetten bahseder. "Müezzinler kendi mescitlerinin çevresindeki evleri namaz vaktinin geldiğini bildirmek için bir bir dolaşıyor; camie çağrılanlar arasında cemaate gelmeyen olursa imam onu topluluğun ortasında cezalandırıyor! Bu iş için her mescitte duvara asılı bir kamçı var! Beynamaz adam ayrıca cami hayrına yahut fakirleri doyurmak için beş dinar ceza ödüyor! Anlatılanlara göre bu adet eskiden beri devam etmekteymiş(İbn Battûta, 2004, s.520)." İbn Battûta, Türklerle ilgili gözlemlerinde dile getirdiği hususiyetlerin başında İslami yaşamdaki samimiyet, incelik, takva ve hayatın hemen her aşamasında gördüğü güzel ahlak vardır. Güzel ahlakı tamamlayan davranışların merkezineyse her ferdin resmi veya gayriresmî makamlarını dini akidelerin, kanunların hatta sözlü yasa niteliğindeki örf ve âdetlerin önüne geçirmeyip sade bir yurttaş olarak kendini herkesle eşit görme hasletini koyar. İbn Battûta, eserinde gözlemlediği güzel ahlak ve erdeme dair örnekleri tekrar tekrar yazmaktan imtina etmez.

> *"Şeyh [Hüsameddin] her Cuma halka vaaz verir. Sultana iyilik yapmasını emreder ve münkerden, zulümden sakındırır onu. Gayet ciddi hatta sert bir şekilde hitap eder; hükümdar ise boynu bükük ve suskun onun vaazını dinlemekte hatta ağlamaktadır. Şeyh, hükümdardan asla hediye almaz, onun çıkardığı yemekten yemez ve onun verdiği elbiseleri giymez!*
>
> *Bu hoca, Hak Teâlâ'nın hakikaten erdemli kullarındandır. çoğu kez onun sırtında içi de dışı gibi pamuktan mamul bir aba görürdüm. çaput gibi parça parçaydı ve çôk eskiydi. Başındaki keçe külah da ancak bir kırat ederdi. Külahın üzerinde sarık olmazdı. Bir defasında yanaştım;*
>
> *"Efendim! Giydiğiniz aba mı ne? Hiç kaliteli değil!" dedim.*
>
> *Bana şu cevabı verdi:*
>
> *"Evladım! Bu zaten benim değil kızımın!"*
>
> *Bana ait elbiselerden birkaçını uzattım; kabul etsin diye ricalarda bulundum ama şu cevabı verdi: "Hiç kimseden hiçbir şey kabul etmeyeceğime dair ta elli seneden beri Hak Teâlâ'ya sözüm vardır. Eğer birinden bir şey alsaydım, elbet senden alırdım!"(İbn Battûta, 2004, s.534).*

İslam peygamberi Hz. Muhammet(sav), "insanın maddi rızkı sabah namazından, manevi rızkı ikindi namazından sonra dağıtılır, bu vakitlerde uyanık olup rızkını kaçırmaması" mahiyetinde muhtelif hadisi şerifler vardır. Buna inanan Müslüman esnaflar, sabah namazından sonra işyerini açar, küçük bir temizlik yapar, hayır dualarla içeriye bereket girmesini Mevlâ'dan umar. Ayrıca ibadet kazanca mani değildir, düsturunca namaz vakitlerinde dükkânını kapatıp camiye/mescide koşar. Batılı bazı seyyahlar, Türkiye'ye seyahat ettiği yıllarda ticaretteki İslami inanış ve uygulamanın Türkler arasında bazı küçük ayrıntılar da eklenerek devam ettirilir. "Kazanç hırsı, Müslümanların günde beş vakit namaz kılmalarına mâni olmuyor. Müezzin ezân okuyunca, herkes camiye koşuyor. Esnaf dükkânlarını kapatmayıp biraz sonra geri döneceklerini belirtmek için kapılarının önüne birer bez çekiyorlar. Bu sonsuz itimat, hizmete göre değer kazanıyor. İstanbul'da hırsızlık vakalarına çok seyrek rastlanırmış. Bu işi yapsa yapsa ya bir Yahudi, ya bir Ermeni ya da Rum yaparmış(Edward Raczynski, 1980, s.28)." Türkiye'ye seyahat eden Arap gezginler, Türklerin yaptığı İslami ibadetleri ve âdetleri çoğu zaman algılayamamış ve bunu kendilerince anlamlandıramamışlardır. Türkler, İslam'ı sadece Allah'ın emirlerini yaşamakla sınırlandırmayıp Peygamber'in(sav) sünnetini en güçlü şekilde yaşamayı ve hatta kendilerince Allah'ın rızasına kavuşma umuduyla nafilelere daha sıkı sarılmayı yeğlemişlerdir. Allah'ı tespih etmeyi Peygamber'e(sav) salavat getirmeyi hayatın her aşamasına yaymışlardır.

> *"Cuma günü orada Türklerin kendilerine göre icat ettikleri bir olaya şahit olduk: Cuma günü müezzinlerin hepsi minareye çıkıp insanları namaza davet ediyor ve Peygamberimize salat ve selam getiriyorlar. Sonra tek bir müezzin minareye çıkıyor ve ezan okuyor. Sonra hafızlar bir sedirde oturup birbiri arkasına Kur'an okuyorlar. Kur'an'dan sonra Arapça ve Türkçe beyitler okuyorlar(Bedreddin El Ghazzi, 2015, 83)."*

İbn Battûta'nın, "Kur'an'dan sonra Arapça ve Türkçe beyitler okuyorlar" sözleriyle şahit olduğu İslami Türk şiiri(Tekke/Tasavvuf edebiyatı) örneklerinden de anlaşıldığı üzere İslam dünyasında "İslami Edebiyat" en güçlü temsilini Türk edebiyatında yaşamıştır denilse yerindedir.

Direktör Âli Bey, gezi güzergâhında bulunan şehirlerin sınırları içindeki dinî mekânları ziyaret ve zikretmeden geçmez. Veysel Karanî, İbrahim Hakkı Hazretleri ve mürşidi Şeyh İsmail Fakirullah, Şeyh Memduh Fakirullah ve Şeyh Mücahit türbelerinin bulunduğu Siirt'te şehir sakinlerinin Allah dostlarına olan sevgi ve tazimlerine de ayrıca dikkat çeker. Çünkü birçok Türk mütefekkir ve din adamına göre Allah dostları ülkelerin manevi bekçileri, yeni nesillerin milli kültürle donanımlı olmasında ana harcın mayasıdır. Âli Bey'in seyahat güzergâhı Orta Doğu başta üç büyük semavi din olmak üzere Cenabı Allah'ın elçi olarak gönderdiği birçok nebi ve resulün izlerini sinesinde taşıyan yeryüzündeki istisnai bir coğrafyadır, Musul'da Yusuf (a.s), Şit (a.s), Danyal (a.s) ve Cercis (a.s.) peygamberlerin kabrinden veya makamından bahseder. Bazı şehirlerin Allah dostlarıyla anılan adlarından hatta adını onlardan alan şehirlerin varlığına yer verir eserlerinde. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (d.810-ö.870) Hazretleri, gerçek adını çok az Müslüman bilirken doğduğu yerden aldığı Buharî adını tüm İslam âlemi bilir. Âli Bey, Bağdat'ta Azamiye, İmam-ı Azam Ebu Hanife Hazretlerinden; Kazımiye, İmam Musa Kazım Hazretlerinden adını alan beldeler olarak nakleder. Irak topraklarında inançla iltisaklı kimliğiyle Bağdat'tan daha öne çıkan Kerbela, Direktör Âli Bey'in "tamamı Şii ve İranlıdır" ifadesiyle İslam tarihinin en büyük acılarına şahit olunan "Kerbela Olayı"nı ve o günü anmak için her yıl binlerce insanın – bilhassa Şiiler ve İranlılar- bu şehirdeki Hüseyin (r.a.), İmam Abbas (r.a.) başta olmak üzere birçok İslâm büyüğünün kabrini ziyaret ettiğini belirtir. Bu ziyaretler esnasında yazarın naklettiği şayan-ı dikkat bir âdet ise ölülerle ilgilidir.

> *"Şiilerin külliyetli cenaze nakil ve defin eyledikleri malumdur. Binaenaleyh sahnenin(alan) dört tarafındaki odaların pek çoğunda Hint ve İran prenslerinin mezarları vardır. Âhâd14 (kişiler, şahıslar…) cenazeleri kıl çuval sarılı tabutlar gelir ve sahnenin altında mağaralar olduğundan bu cenazeler evvela türbe derinine getirilerek mürekkid-i şerifin etrafında dolaştırıldıktan sonra o mağaralara vaz' olunur. Mağaralar her ne kadar vâsi ve cesim ise de her sene getirilen cenazelerin kesretine mebni üç beş sene de bir kere tahliyesine lüzum görülür ve ihraç edilen kemikler hatb (odun) yerine külhanelerde yakmak üzere hamamcılar tarafından satın alınır imiş"(Âli Bey, 1897, s.77).*

Direktör Âli Bey, gözlem ve izlenimlerini olumlu ya da olumsuz ayırt etmeksizin metne dökerken İbn Battûta daha çok olumlu intiba ve gözlemlerini nakletmeyi tercih etmiştir. Âli Bey, yaşayan veya metfun olan âlimleri fark etmeksizin kaleme alırken İbn Battûta gezi güzergâhında yer alan din âlimlerinden metfun kişileri dile getirmez. Türk tasavvufunun köklerini bağrında barındıran Türkistan'ın çeşitli yerleşim yerlerinde ömrünü geçirip büyük iz bırakan, her biri zamanının şahidi Allah dostlarından, onların manevi mirasından kale gibi duran türbe veya makamlarından İbn Battûta bahsetmez.

Kültür, Gelenek ve Görenekler Bağlamında

İbn Battûta, günlük yaşamın içinde gördükleriyle Türk gelenekleri hakkındaki izlenimlerini naklederken bilhassa kadını ön plana çıkarır. Türk kadını kapı ardında peçe altında kendini ikinci plana atan bir fertten ziyade tüm vakarı ve Türk-İslam kültürünü almış şahsi donanımıyla toplumun her yerinde varlığını hissettiren, sağlam şahsiyetiyle göz önünde bulunan bir değer olarak ortada

durur. İbn Battûta, konuksever Türklerin ikramda bulunurken kadın erkek ayrımı yapmaksızın iyilikte yarıştığını dile getirir, ayrıca kadınların yüzlerini örtmediğini kardeşçe bir samimiyetle insanî bir tavır takındıklarını ilişkilerini gerçek bir dostluk çerçevesinde gösterdiklerini aktarır. "Yola çıkacağımız zaman akraba ya da ev halkındanmışçasına bizimle vedalaşırlar; üzüntülerini gözyaşı dökerek belli ederlerdi. Buranın âdeti gereğince ekmek haftada bir gün pişirilir, öteki günlere yetecek kadar! Ekmek günü, erkekler sıcak ekmekler ve nefis yemeklerle çevremizi doldurur, şöyle derlerdi: "Bunları size kadınlar gönderdi, sizden hayır dua bekliyorlar! (İbn Battûta, 2004, s.400-401)" Türk kadınının konumu ne olursa olsun yüzüne peçe takmadığını ve geleneksel bir tarzda giyindiğini, çarşı-pazar alışverişlerindeki başka bir manzarada durumu açıkça betimler. "Yanında eteklerini tutan üçdört cariye vardı; başında mücevherlerle donatılmış, ön tarafında tavus tüyünden bir sorgucu bulunan ve "buğtak" adı verilen bir hotoz vardı. Arabanın pencereleri açık olduğu gibi kadının yüzü de örtülmemişti. Zira Türk kadınları yüzleri açık dolaşırlar. Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm(İbn Battûta, 2004, s.472). Ayrıca Türk kadının giyim kuşamına verdiği değerle erkeğinin yanında çok zarif bir hale geldiğini, erkeğininse giyimine pek kıymet vermediği anlaşılır. "Öyle olur ki bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsınız da "Şu adam bu hatunun hizmetkârı olmalı!" dersiniz. Zira kocası, koyun postundan bir kürk ile başında da buna uygun "küla" [=külah] denilen şapkadan başka bir şey taşımamaktadır!(İbn Battûta, 2004, s.473).

İslam kültüründeki müşterek değerler, Müslüman olan farklı uluslarda icra edilirken her ulus onları kendi öz zenginlikleriyle bünyesine uygun hale getirerek hayata indirger. İslam dini müminlerine iki bayram bahşetmiş, bu bayramlarda dinen yapılması gereken ibadetin özü bellidir, ancak yapılış şeklinde farklılıklar görülür. İbn Battûta, Türklerle birlikte geçirdiği bir Ramazan bayramında şahit olduklarını bir tertip içinde kaleme alır.

> *Mübarek Ramazan(Kurban!) Bayramı'nı bu beldede karşıladık. Camie gittiğimizde baktık ki sultan askerleriyle arz-ı endam eylemiş. Ahi yiğitlerden oluşan zanaat erbabı davul-zurna ve borularıyla, kendi mesleklerini gösteren bayraklarıyla hazırlanmışlar, tepeden tırnağa silah kuşanarak ihtişam yarışına girmişlerdi. Her sanat erbabı yanında getirdiği koyun, öküz ve ekmek yüklerini taşıyor; mezarlıkta kestikleri kurbanları ekmekle beraber fakir fukaraya dağıtıyorlardı. Bayram alayı burada kabristandan başlamaktadır. Oradan namaz kılınan yere gidilir. Namazı kıldıktan sonra sultanla beraber konağına gittik. Yemek hazırlandı. Fıkıh bilginleri, şeyhler ve ahiler için ayrı bir sofra; yoksullar, düşkünler için başka bir sofra kurulmuştu. O gün hükümdarın kapısından zengin, yoksul hiç kimse geri çevrilmedi"(İbn Battûta, 2004, s.410).*

İbn Battûta'nın, "…*sultan askerleriyle arz-ı endam eylemiş. Ahi yiğitlerden oluşan zanaat erbabı davul-zurna ve borularıyla, kendi mesleklerini gösteren bayraklarıyla hazırlanmışlar, tepeden tırnağa silah kuşanarak ihtişam yarışına girmişler*." aktardığı bilgilerden Türklerin dini bayramı millî bir şekle dönüştürdüğü görülür. Atalarımızın bayramda *"kestikleri kurbanları ekmekle beraber fakir fukaraya dağıtıyorlar*" icrası bayramın gerçek manasına uygun bir şekilde kutlandığını, fakir fukaranın bayram ettiğini göstermektedir. İslamiyet'te selamlaşma, Kur'an-ı Kerim'deki "Size selam verildiğinde, siz ondan daha güzeliyle selama karşılık verin; ya da aynıyla karşılık verin…" (Kur'an-ı Kerim, Nisa-86) ayeti mucibince önemli bir ritüeldir. İbn Battûta, Türklerde selamlaşma geleneğini şeklen aktarırken, bir kişinin selamlaştığı muhatabıyla bedenen aynı hizada olup göz göze gelmesine dikkat edilir. "Uzaktan gelen biri onunla karşılaştığında beriki bineğinden iniyorsa o da iniyor! Gelen yolcunun gösterdiği saygı, bu sultanların da saygılı davranmalarını gerektirecek bir memnuniyete kapı aralar! Selamın at üzerinde verilmesi iyi karşılanmaz"(İbn Battûta, 2004, s.414).

Türkler mitolojik değer yükledikleri Bozkurt ile beraber yabanilikten evcilleştirip günlük yaşamlarının bir parçası haline getirdikleri "at"a şartlar değişse de değer vermeye ve onu kullanmaya devam eder. Dünyanın birçok yerinde yük ve binek hayvanı olan at, Türklerde sütünden milli içki yapılacak derece diğer hayvanların üzerinde bir konumda tutulur, iyi at sahibi toplum içinde saygın bir kişilik de kazanır. Türkler, zamanın şartlarına göre yeni/lüks yaşam

anlayış ve şekli değişince kendilerini yeni olana intibak ettirmek yerine yeni olanı kendi geleneksel anlayışlarına uydurmada mahirdir. "Türklerde araba kullanma âdeti pek yok. Aksine zenginler, devletin ileri gelenleri ve hatta Padişah, şehirde atla gezmeye alışıktır. Asil ailelerde kadınlar, eskiden bizde kullanılan saltanat arabalarına benzeyen yaldızlı arabalarıyla caddelerde dolaşıyorlar(Edward Raczynski, 1980, s.25)."

Direktör Âli Bey, Arapların geleneklerinde Musul halkının giyim şeklinde insanların iktisadi durumlarına göre hiyerarşik bir yol izlenmesine dikkat çekerek şaşkınlığını gizleyemez. "Musul ehlisinin zengin takımı fes üzerine ince âbânî sarık sarar ve bunu ve boy kürkü veya cübbe ve şalvar giyer. Orta sınıf başlarına sarı ipek kefiye sarıp arkalarına maşlah giyer. Aşağı takım pamuk ipliğinden mavi ile beyaz veya kırmızı ile beyaz renkte satrançlı dokuma mendil ve akâl kullanır(Direktör Âli Bey, 1897, s.48)." Musul'dan sonra Bağdat'ta da insanların geleneksel giyim tarzlarına dikkat çeken Âli Bey, buradaki giyimin inançlara ve inananlara göre farklılık göstermesine şahit olur.

> *"Ahalinin sınıf ve mezhebine göre elbise ve kıyafetleri yekdiğerini farik bir haldedir. Mesela eşraf ve hanedanının kendi irat ve akarıyla taayyüş edenlerin entari ve cübbe ve maşlah iktisa ederler ve bazısının başında sarık ve bazısında fes vardır ve hükumet işlerinde müstahdem olanlar İstanbullular gibi setre ve pantolon giyerler. İkinci sınıf halk yine bunlar gibi entari ve maşlah giymekle beraber başlarına sarı ipek kefiye sararlar. Amele takımı ise yalnız çetariden entari ile beyaz ve mavi veyahut kırmızı şatranç dokunmuş iplikten kefiye kullanırlar. Bağdat'ta entarinin ismi (zebun)dur. Yahudiler kezalik zebun ve maşlah giyerler ise de başlarına kandilli yazması gibi beyaz bez üzerine yazmadan sarık sararlar ve Hıristiyanlar zebun ve maşlah ile başlarına fes giyerler. İslâm kadınları sokakta kenarları kılaptan veya ipekten su işlenmiş zemini düz çarşaf ve siyah kıldan mamul peçe ve koncu yüksek sarı çedik ile papuş kullanırlar. Yahudi karıları lacivert ve beyaz ince şatrançlı dokunmuş ve kenarı sarı telden su işlenmiş çarşaf ve siyah kıldan peçe ile yalnız sarı papuş istimal ederler ve Hıristiyan karılar İslâm kadınları gibi çarşaf kullanırlar ise de yüzleri bazen açık ve bazen peçe yerine siyah gaz veyahut tülden ince bir mendil ile mesturdur. Ayaklarına ala-ekser potin ve galoş giyerler"(Âli Bey, 1897, s.64-65).*

Âli Bey, Arap düğün âdetlerinde insanların; inanç, sosyal statü, iktisadî konum gibi niteliklerle sınıflandırılmış gibi gözüktüğünü vurgular. Bu farklılıklar bazen çok bariz bir şekilde hissedilirken, bazen de nüans farklılıkları şeklinde görülür:

> *"Bağdat'ın velime cemiyetleri garip âdâtındandır. Avam düğünlerinde gelinin yüz yazısı gününden bir gün evvel güveyinin hanesine cihâzı(çeyiz) nakl olunur. Eşya-yı menkûlenin önünde kalaylı bakırdan büyük bir su güğümü gider. Arap karıları hanelerinin muhtaç olduğu suyu Şat'dan bakır güğümlerle kendileri taşıdıkları için bu güğüm cihâzın eczâ-yı mühimmesinden maduttur. Ertesi perşembe günü yirmi otuz kadar kadın gelini ortalarına alıp yayan yürüyerek güveyinin hanesine giderler. Yolda gider iken kadın gelinin koltuklarına girer ve bir kız çocuk gelinin önünde bir ayna tutarak ters yürür. Gelin hem yürür hem de mütemadiyen bu aynaya bakar. En önde iki kişi başlarında bürüneceğe sarılı birer sağir çekmece götürür. Bu çekmecelerin cehâz(çeyiz) ile gönderilip de gelin ile birlikte gitmesi akça ve adavât-ı ziynet çekmeceleri olduğu için imiş. Ağniya(zengin) takımından gelinleri bu tarzda sokaklarda gezdirilmez. Güveyinin hanesine getirildikten sonra orada yüzleri yazılır. Bunun sebebi de memlekette gelini nakl için araba bulunmamasıdır. [Bağdat'a muvasalatımda Azamiye kasabasından şehre kadar araba ile geldiğimiz bâlâda beyan olunmuştu. Bu araba bir tane ve (o minibüs) tarzında olup Azamiye ile Bağdat beyninde züvvâri nakl için bir araba şirketi teşkil edilmek üzere Hidayet Paşa tarafından numune olarak celb edilmiştir. Dâhil-i memlekette ondan başka kira arabası yoktur.] fakat bilakis güveyiler alay ile gece sokaklarda gezdiriliyor. Bu alaya "zeffe" derler ki bir ve bazen iki takım çalgı ve tabl(davul) ve surna ve rakkaseler ile birçok fanus ve fener ve meşalelerden ve bahusus eski usulde mumlarla donatılmış tablalardan mürekkeptir. Hıristiyan düğünleri*

de tuhaftır. Gelin alacağı gece güveyi takımı gelinin hanesinde toplanıp iki taraf şarkı ve bestelerle opera tarzında mükâleme ve pazarlık ederler ve gelini gece götürürler"(Âli Bey, 1897, s.92).

Arap evlenme âdetlerinde kız tarafı cehizin bir gün önce en önde "kalaylı bakırdan büyük bir su güğümü" bulundurularak götürülmesi ilginçtir. Su, her canlının ihtiyacı olan ve dünyanın her yerinde değer gören bir nesnedir, ancak cehiz için en ön safta olması buraya mahsus bir durumdur. Arap düğünlerinde çalgı olarak davul, zurna bulunması "zeffe" adlı halk oyunlarının oynanması yönüyle Türk düğünlerine benzer. Yine yoksul ve alt tabakada olanlarla üst tabakadaki zenginlerin düğünlerinde farklılıklar olması Araplarda adı konmamış bir sınıf ayrımı olduğunu gösterir. Gayrimüslim düğünlerinin farklılık içermesi inançların kültür üstündeki etkisini göstermesi açısından dikkate şayandır. Çünkü kültürleri etkileyen en güçlü mefhum dindir. Bağdat'ta Arapların özellikle düğünlerdeki geleneksel giyimlerine ve düğünlerin icra edilişlerdeki farklılıkları gözlemleyen Âli Bey, toplumların geleneklerinde güçlü bir şekilde yer eden cenaze merasimlerindeki geleneksel yöntemlere de ayrıca değinir.

"Bağdat'ta sıcak mevsimde cenazeleri gece defn ederler. Henüz teehhül(evlenme) etmemiş gençlerle bakirelerin cenazelerinin önünde def ve kudüm çalarlar ve karılar kabristana kadar giderler. Cenaze vuku bulan hanelerde kadınlar beyninde her hafta matem resmi icra olunur. Bu resim ücretle tutulan birtakım ağlayıcı karıların vefat eden adamın medh ve senasını ilahi tarzında okuyup feryat etmelerinden ve tecemmu' eden komşu kadınların göğüslerine vurarak "hele hele" dedikleri "lu lu lu lu!"diye bağırmalarından ibarettir. Ağlayıcı karılar ilahileri vakit vakit okuduklarından ara yerde kahve ve şerbet ve nargileler içilir ve gülerek eğlenerek musahabet olunur. Her sene Ramazan-ı Şerif'in birinci gecesi o sene içinde cenazesi vuku bulanların hanelerinde bu matem resmi icra edilir."(Âli Bey, 1897, s.94.)

Cenazeler mezara götürülürken kadınların ön safta yer alıp def ve kudümlerle mersiye içerikli bir şeyler söylemesi yazara göre çok tuhaf görünür. Yazarın "ağlayıcı karılar" diye bahsettiği gelenek Türk kültüründe de bulunan "ağıtçı"(Ayverdi, 2005, s.44) geleneğine benzemektedir. Ancak Türk kültüründeki "ağıtçı" kadınların def ve kudümlerle mezara gittiğiyle ilgili bir ayrıntının varlığından haberdar değiliz.

Eğitim, Ahlâk ve Erdem

Atalarımızın şecaat ve cesaretleri, zekâ ve basiretleriyle teşkilatçılık kabiliyetleri gibi dünya çapında ün salmış manevi meziyetlerine mukabil, maddî güzellikleri de bütün Şark Milletlerinin tarih edebiyat membalarında birçok akisler bırakmıştır: Garp estetiğince eski Yunan tipi ne ise, Şark estiğince eski Türk tipi odur. Onun için Avrupa'da her şeyden evvel "Kuvvet" timsali olan eski Türk, Asya'da her şeyden evvel "Güzellik" timsalidir. Meselâ bundan dokuz asır evvelki muhteşem Türk tipini çok yakından tedkik etmiş olan meşhur Arap şairi (Ebu-İshak il-Gazzi), Türk ırkının şecâat ve cesaretle fevkalâde güzellik gibi Şark'da ve Garp'ta mesel ve misâl haline gelen en bâriz vasıflarını şu zarif kıt'asında ne güzel karşılaştırmıştır (İbn-ül-Esîr, "El-Kâmil fi târîh", C.10, s.245). Şiirin tercümesi; Yâni: "*Türk askerinden bir bölük yiğit hücuma kalkınca, onların naraları yanında yıldırımın ne gürültüsü duyulur, ne ismi akla gelir! Bu millet, öyle bir millettir ki eğer güler yüzle karşılanacak olursa güzellik itibariyle meleklere benzer ve eğer üzerine hücum edilecek olursa, ifrit kesilir*(Danişmend, 1982, s.8)." Bugün olduğu gibi dün de uluslar eğitime verdikleri önem nispetinde terakki göstermiş aksi tutum sergileyince gerileme hatta çöküş sürecine girmiştir. İyi eğitilmiş nesiller içlerindeki ahlak ve erdem cevherini su yüzüne çıkarabilmiş, kendini, içinde yaşadığı toplumu ve de devletini nice maddi ve manevi güzelliklerle müzeyyen eylemiştir. Ahlak olmazsa eğitim; eğitim olmazsa ahlak yarım kalır. Kur'an-ı Kerim'de "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?(Zümer-9)" âlimlerin diğer insanlardan farkı net bir şekilde ortaya konmuş, onlar yüceltilmiştir. Peygamberimiz Hz. Muhammed(sav), "Âlimler peygamberlerin varisleridir" buyurarak onları dünyada peygamberden sonraki en yüksek makama layık görmüştür. Kur'an ve sünnetin izinden giden Türk devlet adamları âlimlere saygıda kusur

etmemiştir. "Hükümdar bir gün ikindiden sonra bulunduğumuz mıntıkaya geldi. Müderris efendi baş köşede, hükümdar onun sağında ben de müderrisin sol tarafında oturuyordum. Bu şekil oturuş, Türklerin fıkıh bilginlerine gösterdiği saygının en açık ifadesidir(İbn Battûta, 2004, s.421). İbn Battûta ve arkadaşlarını İslami ilimlerle donanımlı gören Türk halkı da aynı hükümdarları gibi âlimlere gereken saygı ve sevgiyi gösterir. "İçlerinden birinin bağında bir ziyafet hazırladılar, kurbanlar kestiler. Bizimle tanışmaktan duydukları sevinç gerçekten hayret vericiydi! Onlar bizim dilimizi bilmiyorlar, biz de onların dilinden anlamıyorduk; aramızda bir tercüman da bulunmuyordu! Ama onlarla tam bir günümüzü geçirdik hiç sıkılmadan!(İbn Battûta, 2004, s.406). Âlimleri kendine varis yapan Resulüllah'ın ümmeti olma şerefine nail olan Türkler, peygamberlerinin telkin ve tavsiyelerine uymakta yeryüzündeki Müslümanlar arasında istisnai bir konumdadır. Türkler, Kur'an ve sünnete sımsıkı sarılmaları sayesinde bin yılı aşkın süre İslam coğrafyalarını yönetme şerefine nail olmuştur. İslam, güzel ahlaktır, bunu en güzel anlayan Müslümanların başında da Türkler gelir. Türkler, Arap veya Arapça bilen çoğu insanı âlim olarak kabul etmiş ve o nispette ihtiram göstermiştir.

> *"Şehre girdiğimiz zaman çarşıdan geçerken dükkânlardan çıkan bazı insanların hayvanlarımızı çevirerek dizginlerine sarıldıklarını gördük. Aniden başka bir grup çıkıp onları durdurdu ve çekişmeye başladılar. Aralarındaki münakaşa uzayınca bazıları hançerlerini çekip ötekilere saldırmaya kalkıştı. Konuşuyorlar ama hiçbir şey anlamıyorduk. Korkmaya başladık. Bu adamların yol kesen eşkıya Cermiyanlılar olduğu kuşkusuyla kaygılandık. Öyle ya, şehir onlara aitti. Malımıza, canımıza kastetmiş olabilirlerdi. Sonra Hak Teala bize Arapça bilen, hacca gitmiş bir adam gönderdi. Ona sorduk, bunlar ne istiyor diye. Şöyle cevap verdi:*
>
> *"Bu adamlar yiğit ahilerdir!" Bizimle ilk karşılaşanlar Ahi Sinan'ın adamları, sonradan onları durduranlar ise Ahi Tilman'ın gençleriymiş. Her iki taraf da bizim kendi yanlarında konuk olmamızı istiyorlar, bu yüzden çekişiyorlarmış. Gösterdikleri yüksek misafirperverliğe şaşmamak mümkün değil! Sonunda işi kur'a çekmek suretiyle hallettiler, barıştılar. Kim kazanırsa önce o tarafın tekkesine konuk olmamıza karar verildi. Kur'a, Ahi Sinan'ın takımına düştü. Sinan bunu haber alınca kendi yoldaşlarından bir grupla bizi karşıladı. Beraberce onun tekkesine gittik. Hemen yiyecek sundular. Dinlendikten sonra Ahi Sinan bizi hamama götürdü. Benim bütün hizmetimi o görmüştür. Öteki yoldaşlarından üçü-dördü de bir arkadaşımın hizmetini üzerlerine almışlardı. Hamamdan çıkınca tekrar büyük bir sofra kurdular. Çeşitli meyveler, tatlılar, ikram ettiler. Yemekten sonra Kur'an-ı Kerim'den bazı bölümler okuyan hafızları dinledik. Arkasından hepsi "sema" etmeye başladı"(İbn Battûta, 2004, s.409).*

İbn Battûta'nın şahit olduğu bu yaşanmış hadisede bir âlimi, bir tanrı misafirini ağırlamak için kavga eden dünyada hangi ulusa ait fert vardır acaba. Bu denli güzel ahlak ve erdem sahibi olan Türkler, bu hasletlerini sadece olağan bir günde sakin bir zihinle göstermekle sınırlı kalmamış savaşın olağanüstü zorlukları içinde de aynı erdemli ve yaradılışına uygun insani tavrı sergilemiştir. Bunun en bilinen örneği I. Dünya Savaşı'nda İngiliz birlikleri içinde gelen Avustralya ve Yeni Zelandalılara Mehmetçiğin gösterdiği yaklaşımdır.

İbn Battûta'nın Türk beldesinde şahit olduğu güzel hadisenin benzerini Direktör Âli Bey, Bağdat Azamiye'de Araplar arasında yaşar. İslam ahlakından nasiplenen Müslümanların müşterek tavır göstermeleri şayan-ı dikkat ve takdir-amiz bir hâldir.

> *"Azamiye'ye dâhil ve camii şerif pişgâhındaki meydana vasıl oldukta hayvandan inerek tozumu toprağımı temizleyecek ve türbe-i şerifeyi ziyaret ve cuma namazını eda için abdest alacak bir yer aradım ve meydana nazır kapısı açık bir bina görüp derûnunda ve pencerelerinin önündeki kalabalıktan han veyahut kahvehane zannıyla içeri girdim. Meğer burası İmam-ı Azam hazretlerinin türbedarı ve mütevellisi Numan Efendi'nin hanesi imiş. Kendisi gayet mükerrem ve hanedan ve kapısı daima açık olduğundan derunundaki kalabalık Cuma münasebetiyle türbe-i şerifeyi ziyarete gelen ehibbasından*

ibaret imiş. Ağaları bu fakiri kapıdan karşılayıp yukarı çıkardılar. Bulunduğum mahallin neresi olduğunu henüz anlayamadığım halde abdest alacak bir yer sordum. Kara sakallı ve başı imameli beşuş ve nazik bir zat yanıma gelerek "namaza daha vakit var. Galiba yoldan geliyorsunuz. Biraz istirahat buyurunuz sonra abdest alırsınız. Camii şerifeye hep birlikte gideriz" deyince burasının han veya kahvehane olmadığını anladım ve beyan-ı mazeret ve izhar-ı mahcubiyetle kim olduğunu ve nerede bulunduğumu sual ettiğimde kendisinin türbedar Numan Efendi olduğunu ve hanesinde bulunduğumu söyledi ve kahve ve nargile ikramından sonra üstümü başımı temizlemek ve abdest almak üzere beni başka bir odaya götürdü ve müteakiben hizmetçileri önüme bir tepsi ile mükemmel taam getirdiler. Doğrusu bu zatın şu garip nevazlığına ve handanlığına mütehayyir ve minnettar oldum. Zira benim kim olduğumu bilmediği ve nereden gelip nereye gittiğimi henüz sorup anlamadığı halde mücerret bir misafir diye ikram ve izzet etmekte bulunmuş idi"(Âli Bey, 1897, s.61).

Hayırda yarışmak, Müslümanın temel düsturlarındandır. Bağdat(MS 762) Halife Mansûr tarafından kurulduktan kısa süre sonra Abbasi Halifeliğinin başkenti yapılmış, ilmî çalışmalar için yapılan önemli alt yapı çalışmalarıyla şehir entelektüel ve kültürel bir merkez olmuştur. Bilgelik Evi gibi o döneme göre çok üst düzey bir kuruma ev sahipliği yapan Bağdat, sınırları içinde birçok farklı kültürden mütefekkirin ilmi çalışmalara katkısına da zemin hazırlamış ve İslam'ın Altın Çağı'nın yaşanmasına şahitlik etmiştir. Bağdat'ta o dönemlerde ilme bu denli kıymet verilmesinin temelinde İslam Peygamberinin "Hikmet, değerli bilgiler müminin yitik malıdır, onu nerede bulursa almaya daha hak sahibidir*(Tirmizi, İlim 19; İbn Mâce, Zühd 17)"* hadisi şerifi mucibince ilme değer veren devlet yöneticilerinin ve Müslümanların varlığı göz ardı edilemez. Bağdat'la ilgili yazdıkları hacim olarak müstakil bir düzeyinde olan Evliya Çelebi, Bağdat'ı İslâm'ın tebliğle başlayan fütuhatla devam edip ilim, irfan ve medenî yaşamla kemâl seviyeye erdiği bir şehir olarak kaleme alır(Kahraman&Dağlı, 2010, s.533-605). Son yüzyıllarda Müslümanlar ilimden irfandan uzaklaşmış, bu uzaklaşma pozitif ilimlerle sınırlı kalmayıp dinin yaşanması için yapılması gereken rükûnların öğrenilmesinde bile gaflete düşülmüştür. Günümüzde, "Kur'an-ı Kerim Arapça ve İslam'ı biz biliyoruz." diyen Araplar, İslam'ın en başta gelen ve birçok ibadete başlamadan önce farz kılınan temizliği neredeyse unutmuş durumdadır. Arap ülkelerindeki camilerde, mescitlerde temizlik konusunun hassasiyeti düşünüldüğünde namaz kılmak, ibadet etmek imkânsızdır. Bedenen temizlik konusunda da aynı itinasız durum söz konusudur, tuvalete gittiği ayakkabıyı ayağından çıkarmadan namaza durur.

"O gece bizimle beraber(İskenderiye) Hanı'nda kalmış olan bir takım kara papaklı hacıların garip bir tarzda namaz kılmakta olduklarını müşahede eyledim. Şöyle ki: Hanın havlusu(avlu) ortasında bir seddin üzerinde akşam namazı kılar iken ellerini iki yanlarına salıvererek etrafa bakmakta ve hatta su taşıyan sakaya kırbasını falan mahale boşaltmasını elleriyle irae etmek veyahut refiklerinden birine yer göstermek gibi işaretler eylemekte ederler. Böyle etrafına bakarak ve rumuz ve işaret ederek umur-ı dünyaya ile meşgul olanları henüz namaza şurû' etmemişler zannediyor idim. Müteakiben rükû ve sücuda vardıklarını görünce namazda olduklarını anladım(Âli Bay, 1897, s.84-85)."

Âli Bey, Bağdat'ta bazı Müslümanların namaz kılma anındaki huşudan ve ciddiyetten yoksunluğuna şahit olur.

Doğal ve Tarihî Varlıklara Dair Gözlem ve İzlenimler

Seyahatnamelerde yazarın çıkış noktası "baştan geçenler" değil, "coğrafya"dır(Asiltürk, 2009, s.912)." İbn Battûta, Türk yurtlarını çok geniş zaman yelpazesinde gezer, her yöre ile ilgili gözlem ve izlenimlerini ayrı ayrı kaleme alır. Akdeniz kıyılarında başlayıp Karadeniz'i aşarak Kıpçak Bozkırlarından doğuda Çin'e güneyde Hint diyarına kadar bir hilal şeklinde yaptığı uzun yolculuklarında Anadolu'yu istisnai bir yere konumlandırır. "Anadolu için "dünyanın belki en güzel memleketi! Allah Teâla güzellikleri öbür ülkelere ayrı ayrı dağıtırken burada hepsini bir araya toplamış! Dünyanın en güzel insanları, en temiz kıyafetli halkı burada yaşar ve en leziz

yemekler de burada pişer. Allah Teâla'nın yarattığı kullar içinde en şefkatli olanlar buranın halkıdır. Bu yüzden şöyle denilir: "Bolluk ve bereket Şam diyarında, sevgi ve merhamet ise Rum'da!" Bu kelimeyle buranın halkı kastolunuyor(İbni Battuta, 2004, s.400)." İbn Battûta'nın Anadolu hakkındaki bu hülasa not bir coğrafi değerlendirmeden ziyade eserinde önemli yer verdiği Türklere imrenerek gösterdiği sevgi ve saygının tezahürüdür. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında İsatanbul'u ziyaret eden Edward Raczynski, İbn Battûta'nın gördüğü Bizans-Konstantiniye'sinden çok farklı bir İstanbul'la karşılaşır.

> *"İstanbul'daki büyük camileri yaparlarken Türk mimarlarının, Anthemius stiline göre inşa edilen Ayasofya'dan örnek aldıkları ortadadır. Gördüğüm kadarıyla Sultan Ahmet Câmiinin mimarı, Ayasofya'nın şeklini bozacak en ufak bir hataya düşmekten kaçınmıştı. Ayasofya'nın kubbesi oldukça basıktır. Kubbe, yapılış itibariyle bir şaheser sayılırsa da, görünüşü pek güzel değildir. Hipodrom'daki Altı Minâreli Câmîin asıl kubbesi ise, fazla yüksek olup binanın durumuna tamamen uygundur. Bu camîin minâreleri ve üst üste yapılan yan kubbeleri, san'attan anlayanlara hayranlık vermektedir. Bu mâbet karşısında san'atkâr, ne Yunan ne de Roma san'atının esaslarını düşünecek haldedir. Burada âhenk ve büyüklük, san'atın güzelliğini teşkil eder. Her iki özellik, kanâatimce bu azametli yapıda mevcuttur"(Edward Raczynski, 1980, s.26).*

Edward Raczynski, Türk mimarisindeki ahenk ve azamete dikkat çekerken akla gelen bu eserleri inşa eden ulusun, diğer uluslardan bariz şekilde ön plana çıkan karakteristik özelliği nedir, sorusudur. Türk milleti asker millettir. Bunun en güçlü tezahürü icraatlarındaki düzen ve ahenk kabiliyetinin üst düzeyde oluşudur. Teolojik düşünceye göre yeryüzünde var olan her şeyin en büyük yaratıcısı ve mimarı Tanrı'dır. İnsan, Tanrı'nın yarattığı doğadan ilham ve onu taklit ile yeni bir şeyler üretebilir. Ne zaman ilham alıp ürettiği eserlerden bir sentez oluşturarak kendine özgü bir eser ortaya koyabilirse o zaman sanatçı olur. İnsan, sadece doğadan değil, kendinden önceki sanat ve sanatçılardan da etkilenebilir, bu durum dünyanın bir gerçeğidir ve yadsınamaz. Dünya üzerindeki dini yapıların çoğunda merkezi bir kubbe vardır. Millet olabilmenin hasletlerinden biri de kültür ve sanat eserlerinde kendine özgü bir tarz ortaya koyabilme yetisidir. Âli Bey, gezi güzergâhında bulunan yerleşim yerlerinde halk nazarında kıymet-amiz olan eserleri ön plana çıkarır. Bu eserlerin ekserisini türbe-mabet terkibinde yapılmış cami ve mescitler oluşturur.

> *"Hem türbe ve hem de camii şerif olan bu bina-yı cesîm ile dört adet minaresi murabba el-şekil gayet vasi ve mermer döşeli bir havlının ortasında vaki olup Arap ve Acem sınayi-i mimariyesini havi ve derûn ve birûni fevkalâde müzeyyendir. Havlunun dört tarafı zevar ve hademe vesairenin ikametlerine mahsus odalarla muhattır. Türbenin yüksek ve cesim olan orta kapısının üzeri ve minarelerin tepeleri altın kaplamalı tuğladandır. Bu kapının cevanib-i erbası sagir kubbelerle müteaddit ince direkler üzerinde saçaktır. Gerek direkler ve gerek saçakların tavanı ile kubbelerin deruni nice bin ince tahta ve ayna parçalarıyla işlenmiştir. Minare şerefelerinin üzerinde dairenmâdâr ince ve müzehhip direklerle saçak vardır"(Âli Bey, 1897, s.72).*

Âli Bey, Bağdat yakınlarındaki İmam Musa Kazım camisini benzerleri içinde Arap ve Acem mimarisinin seçkin örneği olması hasebiyle iç ve dış yapı özellikleriyle daha ayrıntılı olarak tanıtır. Bu tanıtımda kullandığı "Arap ve Acem sınayi-i mimariyesini havi ve derûn ve birûni fevkalâde müzeyyendir." cümlede Türk mimarisindeki "ahenk ve azametin" aksine "müzeyyen(süsleme)" daha kuvvetli bir özelliktir. Bu örnek, Ortak İslam mimarisinde Müslüman ulusların kendi özgün sanatlarındaki farklılığı göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

İbn Battûta, Türk ülkelerini geniş kapsamda gezip Türklerle ilgili çok ayrıntılı ve özel bilgiler kaleme alan en önemli seyyahların başında gelir. Türk gezi edebiyatının medar-ı iftiharı ve hacim olarak en kapsamlı olan Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Evliya Çelebi'nin on altıncı yüzyılda Osmanlı Devleti sınırları içindeki seyahatlerini kapsar, ata yurdu Türkistan'ı kapsamaz. *Rıhle'tü İbn Battûta*, yaratıcısının izlenimleriyle sınırlı değildir. O dönemdeki Türk tarihinde yaşanan olay

ve şahsiyetleri, dönemin hayat şartlarını, gelenek ve göreneklerini, çok farklı sosyolojik katmanlarını, inanç, kültür ve iktisadi yaşamın ayrıntılarını anekdotlar içinde tahkiye metoduyla okuyucunun takdirine sunar. İbn Battâta'nın yazdıkları resmî bir vakanüvisin kaleminden çıkacak denli tarihî bilgiler değildir ama tarih bilimine katkı yapabilecek detaylar içermesi yönüyle tarih araştırmacılarına farklı pencereler açar. Türk Ahilik teşkilatının kurgu ve işlevsel yapısıyla teşkilatı yaşatan ahilerin insani ahlak ve erdeminden, sağlam bir şahsiyete sahip olmalarını gösteren birçok anekdota yer vererek ahilik hakkında müstakil bir eser çıkacak zenginlikte bilgi ve izlenimi sonraki nesillere taşır. Bir diğer husus ise on dördüncü yüzyıla kadar başta Arap müslümanlar olmak üzere hiçbir seyyahın İbn Battâta'nın seyahatnamesi nispetinde içerik olarak Türklerden bahsetmemiş olması, Türklerin diğer milletler nezdinde bir yabancı gözüyle ve müspet manada kaleme alınmış olması kıymetlidir. Türkler hakkında on dördüncü yüzyılda başta tarih olmak üzere kültür, sanat, içtimai ve iktisadi hayatla ilgili yapılacak araştırmalarda İbn Battûta'nın eserine bakılmaması çalışmayı eksik bırakacaktır. Hâl böyle olunca *Rıhle'tü İbn Battûta*Türkler hakkında okuyucuya sunduğu mülahazalar kayda değer içeriklerle yüklüdür. Türkler iyi karakterli, kuvvetli ve cesur insanlardır diyen İbn Battûta, on dördüncü yüzyılda belgesel niteliğinde kaleme aldığı eserinde Türkler hakkındaki mülahazasını tamamlamış olur. Türk topluluklarındaki, aile yapısından ve bilhassa aile ve toplum içinde kadının konumundan bahseden İbn Battûta, dikkat çektiği bu ince farkındalıkla Türklerde kadın hak ve hürriyetinin modern çağ diye adlandırılan çağdan yüz yıllar önce fazlasıyla var olduğunu kanıtlar niteliğinde kıymetli bilgiler aktarmıştır. İbn Battûta, Ahilik teşkilatı bünyesinde bulunan tekke, zaviye ve medreselerde karşılaştığı ahilerden kardeşliğin, dostluğun, Müslümanlığın, cömertliğin, konukseverliğin teoriden pratiğe indiğini canlı müşahede etme imkânı bulur.

Âli Bey, *Seyahat Jurnali*'ne birkaç cümlelik mukaddimede Irak gibi uzak memleketlerin ve Hindistan'ın bazı şehirlerinin "*hikâye-i meşhudat" ve "meçhul ahval ve âdât"*tından bilgi vermeyi amaçlar. Bu hikâye-meşhudatta anlaşıldığı üzere mevzuların derinine inilmeyip yazarın yolculuğu esnasında sadece "panorama" bakışıyla kaleme alınacağıdır. Âli Bey, Osmanlı Devletinin üst düzey makamında bulunan bir bürokrat; erken yaşlarda döneminin en güçlü ve popüler dili Fransızcayı öğrenip onunla yazılmış edebi metinleri okuma fırsatına sahip olmuş ve ayrıca farklı görevlerle Avrupa'da bulunmuş; tiyatro, mitolojik hikâye, muhtelif çeviri ve mizah yazıları yazan bir entelektüeldir. Âli Bey, Halep'ten başlayarak ziyaret ettiği Arap beldelerindeki gözlem ve izlenimlerinde hem güçlü mizah yeteneğine sahip bir edip hem de entelektüel bürokrat vasfının ağırlığını da hissettirir. Küçük insanlarla yaşadığı sıradan hadiselerde mizahi yönünün verdiği zekâ ile gülünç ayrıntıları kaçırmazken Arapların gelenek ve göreneklerindeki milli hassasiyetleri, inanç dairesindeki günlük yaşantıları, beldelerdeki dini mabetlerle ilgili menkıbe ve efsaneleri vakur bir lisanla kaleme alır, insanları incitecek, kıracak herhangi bir polemiğe girmekten sakınır.

Âli Bey, İstanbullu ve Avrupa görmüş Batı kültürünü bilen bir yazar olmanın verdiği bilgi ve birikimini olayları anlamak ve anlatmakta kullanırken muhatap olduğu insanlara yukarıdan bakan Tanzimat aydınının en çok eleştirdiği "züppe" tipine düşmez. Görüp yaşadıklarında iyilik ve güzellikleri ön plana çıkarıp eksiklikleri, çirkinlikleri, halkın yaşadığı zorlukları yorumlamadan objektifine takıldığı gibi nakleder. Âli Bey, bir gazeteci merakıyla hemen her şeyi öğrenme isteğiyle hareket edip yazdığı *Seyahat Jurnali*'ni okuyan herhangi vasıftaki bir okuyucu muhayyilesinde Şemer aşiretinin sofraya oturuştaki hiyerarşik yapısı, Bağdat-Kazımiye'de İmam Musa el-Kazım Camisinde Şii geleneğine uygun yas töreni, görsel bir panorama canlılığında uyanır.

Rıhle'tü İbn Battûta ile *Seyahat Jurnali* adlı iki eser, iki ayrı toplumun farklı türdeki özelliklerini yazarların canlı gözlem ve izlenimleriyle kaleme alınmıştır. Hacim olarak *Rıhle'tü İbn Battûta* daha geniştir ve dolayısıyla ayrıntıların da o nispette *Seyahat Jurnali*'ne göre fazla olması olağan görülür ama Âli Bey'in edebi yönünün güçlü olması, her ayrıntıda bir detay arayacak mizahi yetiye sahip olması hacmen olan farkı muhteva olarak müsavi düzeye indirir. İbn Battûta, Türk yurtlarına seyahatini on dördüncü yüzyılda gerçekleştirir ve o günün şartlarında eserini

kaleme alır. O yüzyıllar Türklerin bilim, kültür, sanat ve iktisat gibi birçok yönden İslâm ülkeleri arasında zirvede olduğu yıllardır. Âli Bey'in seyahat yılları on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine rastlar. Yazarın gezi güzergâhındaki birçok şehir idari olarak Osmanlı Devleti'ne bağlıdır. Bu dönem hem Osmanlı Devleti'nin hem de İslâm ülkelerinin bilim, sanat, iktisat başta olmak üzere çoğu yönden zayıf düşmüştür. Bilimden uzak olan uluslar iktisadi ve askeri güçten düştükleri gibi kültür sanat yönüyle de istenilen düzeyde olamazlar. Hâliyle değerlendirmelerin zaman ve zemine göre yapılması gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

Sevgi saygı çerçevesinde başlayan, ortak geçmişe çok güzel anılar ve eserler sığdıran Türkler ve Araplar, günümüzde güzel geçmişin anılarda kaldığı bir ilişki düzeyindedir. Türkler, I. Dünya Savaşı'nda Fahrettin Paşa'nın Medine Müdafaası Arapların İngilizlerle birlikte Türklere karşı savaşmasını unutmamıştır. Cemal Paşa'nın Mısır'ı İngilizlerden kurtarmak için yaptığı Kanal Harekâtı esnasında Suriye, Lübnan ve Filistin'deki bir gurup Arap aydın ve ileri gelenlerin adem-i merkeziyetçi yönetim isteklerini gerekçe gösterip İngilizlerle birlikte Türkleri arkadan vurması(Lawrence ile Osmanlı askerlerine ve mühimmat taşıyan demiryollarına saldırıp maddi manevi çok büyük kayıplar verdirilmesi…) gibi ihanetlerden dolayı bir türlü eski sevgi ve saygıyı göstermemektedir. Araplar ise öncelikle Kral Abdullah'ın eserinde de ileri sürdüğü gibi kendilerini İslam dininin asıl banisi görmeleri, Türklerin kendilerinin hakkı olan halifeliği gasp ettiklerine inanmaları, I. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası Osmanlı Devleti'nin kendilerini sömürdüğü fikrini kafalarına empoze eden emperyalistlerin düşüncesini içselleştirmeleri yüzünden Türklere karşı bir tavır almışlardır. Araplar arasında kırsal kesimden bazıları ve zorda kaldıklarında "Türkler nerde" diyen mazlumlar dışında Türklere karşı olumsuz bakış devam etmektedir. Karşılıklı güven kaybı ve ön yargılar ne zaman normale döner bu sorunun cevabını zaman gösterecek.

References

Ahmet Haşim. (1969). *Bize göre, Gurebahane-i Laklakan, Frankfurt seyahatnamesi* (M. Kaplan, Ed.). MEB Yayınları.

Âli Bey. (1898). *Seyahat jurnali (İstanbul'dan Bağdat'a ve Hindistan'a), min sene 1300 ile 1304*. Rauf Bey Kütüphanesi.

Âli Bey. (1974). *Lehçetü'l Hakâyık (Hakikatlerin dili)* (Ş. Kutlu, Ed.). Tercüman Gazetesi Yayınları.

Âli Bey. (2003). *Dicle'de kelek ile bir yolculuk, seyahat jurnali* (C. Kayra, Ed.). Büke Yayınları.

Asiltürk, B. (2009). Edebiyatın kaynağı olarak seyahatnameler. *Turkish Studies*, *4*(1-I).

Ayverdi, İ. (2005). *Kubbealtı lügati: Misalli büyük Türkçe sözlük*. Kubbealtı Yayınları.

Barbaro, J. (2009). *Anadolu'ya ve İran'a seyahat* (T. Gündüz, Trans. & Notes). Yeditepe Yayınevi.

Bedreddin el-Gazzî. (2015). *El-Mutali' el-Bedriyye fi el-Menazil el-Rumiyye (Bedreddin el-Gazzî'nin İstanbul seyahatnamesi)* (A. Abuhusayn & T. Abuhusayn, Eds.). İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Cemal Paşa. (2012). *Anılarım (1913–1922)* (F. Parın, Ed.; 1. basım). Paraf Yayınları.

Corci Zeydan. (2012). *İstanbul'a seyahat (Âsitâne 1909)* (M. Özcan, Trans.; M. Harb, Ed.). Ark Kitapları.

Danişmend, İ. H. (1982). *Garp menba'larına göre eski Türk seciyye ve ahlâkı* (3. baskı). İstanbul Kitabevi.

Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya seyahat günlüğü* (Y. Önen, Trans.; 2. basım). Kültür Bakanlığı Yayınları.

El-Cahiz. (1939). *Türklerin faziletleri ve övgüleri* (O. F. Olcay, Trans.). Tefeyyüz Kitabevi.

Ersoy, M. Â. (2014). *Safahat* (M. E. Düzdağ, Ed.; 1. baskı). Bağcılar Belediyesi Kültür Yayınları.

González de Clavijo, R. (1993). *Anadolu, Orta Asya ve Timur* (Ö. R. Doğrul, Trans.; 1. baskı). Ses Yayınları.

İbni Battuta Tancî. (2004). *İbni Battuta seyahatnâmesi* (A. S. Aykut, Trans.). Yapı Kredi Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk millî kültürü* (17. baskı). Ötüken Yayınları.

Kahraman, S. A., & Dağlı, Y. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi* (Vol. 4, Book 2, 1. baskı). Yapı Kredi Yayınları.

Kara, M. (2011). Tekke. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (C. 40). TDV Yayınları.

Kaya, E. S. (2003). Maliki mezhebi. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (C. 27). TDV Yayınları.

Kazıcı, Z. (1988). Âhilik. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (C. 1). TDV Yayınları.

Kral Abdullah. (2013). *Biz Osmanlı'ya neden isyan ettik?* (H. Özkan, Trans.; 9. baskı). Klasik Yayınları.

Kur'ân-ı Kerîm Türkçe kelime meali. (2006). Rayiha Yayınları.

Kutay, C. (1963). *Necid çöllerinde Mehmed Âkif*. Tarih Yayınları.

Kutay, C. (1998). *Tarihte Türkler-Araplar: Hilâfet meselesi* (2. baskı). Aksoy Yayıncılık.

Ögel, B. (2000). *Türk kültür tarihine giriş: Türklerde köy ve şehir hayatı (Göktürklerden Osmanlılara)* (Vol. 1, 4. baskı). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Raczynski, E. (1980). *1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye seyahat* (K. Turan, Trans.). Tercüman Gazetesi Yayınları.

Şahin, E. A. (2024). *Tanzimat dönemi tiyatro ve mizah yazarı Direktör Âli Bey: Hayatı, eserleri ve edebî kişiliği* (1. basım). Ihlamur Akademi Yayınları.

Tavernier, J.-B. (1980). *XVII. asır ortalarında Türkiye üzerinden İran'a seyahat (Tercüman "1001 Temel Eser" serisi)* (E. Gültekin, Trans.). Tercüman Gazetesi Yayınları.

Texier, C. (2002). *Küçük Asya: Coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi* (A. Suat, Trans.; K. Y. Kopraman, Transliteration; M. Yıldız, Simplified ed.; Vol. 1). Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Tuğlacı, P. (1985). *Okyanus ansiklopedik sözlük* (Vol. 7, 8. baskı). Cem Yayınevi.

Yılmaz, A., & Yılmaz, D. (2004). Arap edebiyatında Türkler: Cemal Paşa. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, (4), 97-111.

ETHICAL DECLARATIONS

Research and Publication Ethics

The author(s) declare that this manuscript is an original work prepared in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. The manuscript has not been previously published and is not currently under consideration for publication elsewhere.

All sources used in the preparation of this study have been properly cited and referenced. The author(s) confirm that the work contains no plagiarism, fabrication, falsification, or manipulation of data. The research findings are presented honestly and transparently in accordance with the principles of academic integrity.

Author Contributions

All authors have significantly contributed to the conception, design, analysis, and preparation of the manuscript. All authors have read and approved the final version of the manuscript and agree to its submission and publication.

Conflict of Interest

The author(s) declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript.

Funding

This research did not receive any specific grant, financial support, or funding from any public, commercial, or non-profit funding agencies.

Artificial Intelligence (AI) Usage Disclosure

During the preparation of this manuscript, artificial intelligence tools may have been used solely for limited purposes such as language editing, translation assistance, and stylistic improvement. Any AI-assisted translations or language corrections were carefully reviewed and verified by the author(s). Artificial intelligence tools were not used to generate the core scientific content, research design, analysis, or scholarly conclusions. All academic responsibility for the content of the manuscript rests entirely with the author(s).

Copyright and Permissions

The author(s) confirm that all necessary permissions for copyrighted materials have been obtained where required and that the manuscript does not violate any intellectual property rights.

Author Approval

All authors confirm that they have read and approved the final version of the manuscript and consent to its submission and publication.

ETİK BEYANLAR

Araştırma ve Yayın Etiği

Yazar(lar), bu makalenin özgün bir çalışma olduğunu ve bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlandığını beyan eder. Makale daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olup başka bir dergide değerlendirme sürecinde değildir.

Çalışmada kullanılan tüm kaynaklar akademik kurallara uygun biçimde atıflanmıştır. Yazar(lar), çalışmanın intihal, veri uydurma, veri tahrifi veya manipülasyon içermediğini; araştırma bulgularının bilimsel dürüstlük ilkelerine uygun şekilde sunulduğunu beyan eder.

Yazar Katkısı

Tüm yazarlar çalışmanın tasarlanması, yürütülmesi, analizi ve makalenin hazırlanmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Tüm yazarlar makalenin son hâlini okuyup onaylamış ve yayımlanmasını kabul etmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazar(lar), bu makalenin yayımlanmasına ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan eder.

Finansal Destek

Bu araştırma herhangi bir kamu kurumu, ticari kuruluş veya kâr amacı gütmeyen kuruluş tarafından finansal olarak desteklenmemiştir.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

Makalenin hazırlanması sürecinde yapay zekâ araçlarından yalnızca dil düzenleme, çeviri desteği ve anlatım iyileştirmesi amacıyla sınırlı ölçüde yararlanılmış olabilir. Yapay zekâ araçları tarafından yapılan çeviri ve dil düzenlemeleri yazar(lar) tarafından dikkatle kontrol edilmiştir. Yapay zekâ araçları çalışmanın bilimsel içeriğinin, araştırma tasarımının, analizlerinin veya akademik sonuçlarının oluşturulmasında kullanılmamıştır. Makalenin içeriğine ilişkin tüm akademik sorumluluk yazar(lar)a aittir.

Telif Hakları ve İzinler

Yazar(lar), telif hakkı gerektiren materyaller kullanılmışsa gerekli izinlerin alındığını ve çalışmanın herhangi bir fikrî mülkiyet hakkını ihlal etmediğini beyan eder.

Yazar Onayı

Tüm yazarlar makalenin son hâlini okuduklarını, onayladıklarını ve yayımlanmasını kabul ettiklerini beyan eder.